

Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Δ.Π.Μ.Σ.: Προστασία μνημείων
Κατε. Α': Συντήρηση και αποκατάσταση
ιστορικών κτηρίων και συνόλων.
Ακαδ. έτος 2015-2016

Επιβλ. καθηγήτρια: Μαρίνου Γεωργία
Σπουδάστρια: Ευγενία Μαραβέλια
Θέμα: Λουτρό στην Κάτω Πόλη Μονεμβασίας

Φεβρουάριος 2016

Ιδιαίτερες ευχαριστίες θα ήθελα να δώσω στην καθηγήτριά μου Γεωργία Μαρίνου για τις συμβουλές και την καθοδήγησή της κατά της διάρκειας της εργασίας.

Σημαντική υπήρξε η βοήθεια του Πολιτικού μηχανικού Χρήστου Γιαννέλου και της Αρχιτέκτονος Μαρίας Μπαλοδήμου στη διαμόρφωση της τελικής πρότασης.

Επίσης, ευχαριστώ την Πολιτικό μηχανικό Ιωάννα Καββαδά, το Μηχανολόγο Γιάννη Ρούσσο για τις τεχνικές συμβουλές τους, καθώς και την Αρχιτέκτονα Κατερίνα Σταματέλου για τη συμβολή της στη φωτορεαλιστική απόδοση της ιδέας.

Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω την Παναγιώτα Σκάγκου, υπεύθυνη Αρχαιολόγο στην 5^η Ε.Β.Α. Μονεμβασίας, καθώς και όλους τους υπαλλήλους της υπηρεσίας, για τη διευκόλυνση που μου παρείχαν στην πρόσβαση των απαραίτητων για τη μελέτη χώρων, τον Αρχιτέκτονα Γιώργο Γιαξόγλου για την παροχή σχεδίων, φωτογραφιών, χαρτών και άλλων πληροφοριών χρησίμων για την έρευνα, τον Όμηρο Πελέκη, υπάλληλο της υπηρεσίας Πολεοδομίας Μολάων που με έφερε σε επικοινωνία με τον τελευταίο και τους Αρχιτέκτονες Χάρη και Αλέξανδρο Καλλιγά για την επι τόπου συζήτηση που είχαμε και τις παρατηρήσεις τους.

Ακόμα, ιδιαίτερη ήταν η συμβολή των ιδιοκτητών Σουλτάνας Βαλαμώτη και Γιώργου Καπετανάκη, οι οποίοι μου έδωσαν πρόσβαση σε αρχεία και συμβόλαια του λουτρού, των γειτόνων, Θοδωρή Τραϊφόρου και Παναγιώτη Αθανασιάδη, που με άφησαν να εισέλθω στις ιδιοκτησίες τους, καθώς και του ζεύγους Λαμπρινού, που μου επέτρεψαν να εισέλθω στο οικόπεδό τους και να ερευνήσω ένα τουρκικό λουτρό στο Μυστρά.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαιτέρως την οικογένειά μου, που με στήριξε καθ' όλη τη διάρκεια της εργασίας, καθώς και όλους τους φίλους και συμφοιτητές μου για τη βοήθεια που μου προσέφεραν ο καθένας με τον τρόπο του, την κατάλληλη στιγμή.

Φεβρουάριος 2016

Περιεχόμενα	σ.1
Κατάλογος εικόνων.....	σ.3
1. Εισαγωγή	σ.9
1.1. Αντικείμενο της έρευνας.....	σ.9
1.2. Μέθοδος αποτύπωσης.....	σ.9
1.3. Περίληψη.....	σ.9
1.4. Abstract.....	σ.10
2. Πλαίσιο της έρευνας: τόπος, χώρος, ιστορία.....	σ.11
2.1. Μονεμβασία.....	σ.11
2.1.1 Θέση και περιβάλλον	σ.11
2.1.2 Ιστορική ανασκόπηση.....	σ.13
2.1.3 Πολεοδομική οργάνωση.....	σ.17
2.2. Οθωμανικό λουτρό.....	σ.19
2.2.1 Ορισμός Οθωμανικού λουτρού.....	σ.19
2.2.2 Λουτρική διαδικασία. Συγκρότηση των χώρων	σ.20
2.2.3 Λειτουργία των εγκαταστάσεων. Γενικά.....	σ.24
2.3. Λουτρό Σωτήρος στη Μονεμβασία. Ιστορικές αναφορές σε πηγές.....	σ.27
3. Λουτρό Σωτήρος στη Μονεμβασία	σ.31
3.1. Περιγραφή υπάρχουσας κατάστασης-Τεκμηρίωση.....	σ.31
3.1.1 Θέση.....	σ.31
3.1.2 Περιγραφή χώρων.....	σ.33
3.1.3 Ανοίγματα . Τυπολογία-Σύγκριση.....	σ.45
3.1.4 Καταγραφή φθορών	σ.46
3.1.5 Λουτρά στην κοντινή και ευρύτερη περιοχή. Συγκριτική έρευνα.....	σ.47
3.1.6 Σημερινή κατάσταση λουτρού. Καθεστώς ιδιοκτησίας και προστασίας.....	σ.49
3.2. Παρατηρήσεις πάνω στην υπάρχουσα κατάσταση.....	σ.50
3.2.1 Αρχική είσοδος λουτρού/Σχέση με τον ιστό.....	σ.50
3.2.2 Κάλυψη αποδυτηρίου του λουτρού.....	σ.55
3.2.3 Εγκαταστάσεις- λειτουργία.....	σ.59
3.2.4 Φάσεις κατασκευής	σ.63

3.2.5	Αναπαράσταση	σ.66
4.	Πρόταση αποκατάστασης και επανάχρησης	σ.68
4.1	Στόχοι και αρχές επέμβασης.....	σ.68
4.2	Γενική κατανομή των χώρων (Masterplan).....	σ.69
4.3	Μορφολογικές επιλογές - Κατασκευαστικά ζητήματα επεμβάσεων.....	σ.71
5.	Επίλογος.....	σ.75
6.	Βιβλιογραφία.....	σ.76
	Παράρτημα.....	σ.81

Κατάλογος εικόνων

2.1.3. Πολεοδομική οργάνωση.

1. Πολεοδομική οργάνωση, άξονες πλατείες και κτήρια

3.1.2 Λουτρική διαδικασία. Συγκρότηση των χώρων

- 1.Γούρνα με χάλκινες παροχές νερού και ξύλινα τακούνια.Πηγή: Klinghardt σ.10
- 2.Λουτρά yeni karlica Προύσα. Πηγή: Κανετάκη, Ε.Ι. (2004), σ.48
- 3.Λουτρό Mahmut Pasa. Πηγή: Πασαδαίος, Α. (1981), σ.86
4. Bitpazari hamam (Davut Pasa), Προύσα. Πηγή: Klinghardt, Karl Dr. Ing. (1927), σ.60
5. Παλιό λουτρό Χίου. Άποψη από τα νότια. Πηγή: Ψαλτάκη Ειρήνη
- 6.Αποδυτήριο τουρκικού λουτρού. Πηγή: Κανετάκη, Ε. Ι. (2004), σ.49
- 7.Σοφάς (divan) με κόγχη για τοποθέτηση υποδημάτων. Πηγή: Klinghardt, Karl Dr. Ing. (1927), σ.9
- 8.Θερμή αίθουσα. Πηγή: Κανετάκη, Ε. Ι. (2004), σ.50

2.2.3 Λειτουργία εγκαταστάσεων

1. Λειτουργία υπόκαυστων. Πηγή: Dow, M. (1996), σ.25
2. Φωτιστικές οπές, «μάτια». Πηγή: Klinghardt, Karl Dr. Ing. (1927), σ.20
3. Δύο πόρτες κατά το πάχος του τοίχου σε άνοιγμα προς θερμό χώρο. Κτήριο του Villagarut. Ρόδος. Πηγή: Καραγεώργη, Ε. (2014), σ.82
- 4.Λειτουργία καζανιού. Πηγή: Klinghardt, Karl Dr. Ing. (1927), σ.19
- 5.Εστία-Καζάνι. Πηγή: Erdogan, A. (2013), σ.14

2.3 Λουτρό Σωτήρος στη Μονεμβασιά. Ιστορικές αναφορές σε πηγές

1. Το σχέδιο του Othon de Mirbach (1836). Πηγή: Αρχείο χαρτών του Υ.Π.Α.Π.ΕΝ.
2. Λεπτομέρεια στο σχέδιο Mirbach: το λουτρό. Πηγή: Αρχείο χαρτών του Υ.Π.Α.Π.ΕΝ.
3. Συμβόλαιο (αρ.17415) μεταβίβασης του λουτρού από το Ελληνικό δημόσιο στον Νικόλαο Κ. Σταθάκη το έτος 1878
4. Συμβόλαιο (αρ. 440/1880) αγοράς λουτρού από Γεώργιο Θεοδώρου Ρίτσο το 1880. Καθαρογραμμένο στις ακόλουθες εικόνες 4α-β
- 4α. Το συμβόλαιο 470/1880 καθαρογραμμένο
- 4β. Το συμβόλαιο 470/1880 καθαρογραμμένο (συνέχεια)
5. Συμβόλαιο (αρ. 3374/1908) μεταβίβασης του λουτρού, μεταξύ άλλων, στον Αναστάσιο Γεωργίου Ρίτσο από τα αδέρφια του Εμμανουήλ και Παναγιώτη
- 5α. Συμβόλαιο (αρ. 3374/1908) καθαρογραμμένο
- 5β. Συμβόλαιο (αρ. 3374/1908) καθαρογραμμένο (συνέχεια)
- 6α. Συμβόλαιο (αρ. 324/1912) μεταβίβασης του εναπομείναντος μεριδίου του λουτρού στον Αναστάσιο Γεωργίου Ρίτσο, από την αδερφή του Μαρία
- 6β. Συμβόλαιο (αρ. 324/1912) (συνέχεια)
- 6γ. Συμβόλαιο (αρ. 324/1912) (συνέχεια)
7. Τμήμα χάρτη Μονεμβασιάς που προέκυψε από ταχυμετρική αποτύπωση το 1954-5. Σημειώνεται η θέση του λουτρού με κόκκινο. Πηγή: Γιαζόγλου Γ.

8. Σχέδια αποτύπωσης λουτρού το 1957-1958. Πηγή: Ξαναλάτου-Δεργκάλιν, Ε. και Κούλογλου-Περβολαράκη, Α. (1974), σ.57
9. Εσωτερικό του Ναού του Σωτήρος καθαρισμένου. (Φωτογραφία πριν το 1979). Πηγή: Καλλιγά, Χ. Α. (1979), σ.250
10. Αεροφωτογραφία του 1946. Πηγή: Ξαναλάτου-Δεργκάλιν, Ε. και Κούλογλου-Περβολαράκη, Α. (1974)
11. Σχέδιο κυκλοφορίας του 1958 με εμφανή τη θέση του λουτρού. Πηγή: Ξαναλάτου-Δεργκάλιν, Ε. και Κούλογλου-Περβολαράκη, Α. (1974), σ.25
12. Αεροφωτογραφία Μονεμβασίας 1965. Σημειώνεται το λουτρό. Πηγή: Γ.Υ.Σ.
13. Φωτογραφία Μονεμβασίας 1982. Σημειώνεται το λουτρό. Πηγή: Σπουδαστήριο Ιστορίας Αρχιτεκτονικής Ε.Μ.Π.
- 13α. Απόκομμα φωτογραφία Μονεμβασίας 1982. Σημειώνεται το λουτρό και η κατάρρευση του πρώτου χώρου. Πηγή: Σπουδαστήριο Ιστορίας Αρχιτεκτονικής Ε.Μ.Π.
14. Αεροφωτογραφία Μονεμβασίας το 2000. Σημειώνεται το λουτρό. Έχει καταρρεύσει και η προσθήκη στο δώμα. Πηγή: Γ.Υ.Σ.

3.1.2. Περιγραφή χώρων

0. Φωτογραφική τεκμηρίωση. Συντομογραφίες χώρων. Κάτοψη ισογείου
1. Φωτογραφική τεκμηρίωση. Συντομογραφίες χώρων. Κάτοψη δώματος
2. Συντομογραφίες χώρων. Διαμήκης τομή.
3. Το λουτρό από ΝΔ. Σε πρώτο πλάνο ο ψυχρός χώρος – αποδυτήριο (Ψ) σε ερειπωδή κατάσταση.
4. Ψυχρός χώρος – Αποδυτήριο (Ψ). Δίδυμη καμάρα με ενδιάμεση στήριξη σε ημικυκλικό τόξο. Αριστερά άνοιγμα σε κακή κατάσταση.
5. Νότιος τοίχος αποδυτηρίου. Στο βάθος εν ξηρώ μάντρα που έχει ακουμπήσει στη ΝΔ γωνία του αποδυτηρίου (Ψ).
6. ΒΔ γωνία αποδυτηρίου. Άνοιγμα στο βόρειο τοίχο σε άσχημη κατάσταση. Χαμηλά φαίνεται διαμορφωμένη εσοχή με αντικριστά κεραμίδια.
7. Νότιος τοίχος αποδυτηρίου (Ψ). Σύγχρονη διαμόρφωση σκαλοπατιών μέσα από τα χαλάσματα.
8. Χτιστός σοφάς στο ανατολικό τμήμα του αποδυτηρίου (Ψ). Φαίνεται κόγχη για την τοποθέτηση των παπουτσιών. Φωτογραφία 2000-2004. Πηγή: Γιαξόγλου Γ.
9. Ανατολικό τμήμα αποδυτηρίου (Ψ). Καλυμμένο στόμιο στέρνας στο δάπεδο.
10. Προεξοχή με χρήση ως αποχωρητήριο. Εξωτερική λήψη από ανατολικά.
11. Ίχνη λαμπά προϋπάρχοντος παραθύρου. Ανατολικός τοίχος αποδυτηρίου (Ψ).
12. Εξωτερική λήψη από ανατολικά. Ίχνη λαμπά και τοιχοποιία.
13. Ψυχρός χώρος – αποδυτήριο (Ψ). Ανατολική καμάρα. Κακό χτίσιμο από ένα ύψος και πάνω του θόλου. Χαμηλά τρύπα στην τοιχοποιία που έχει φραχθεί. Ψηλότερα σκαλότρυπες.
14. ΝΔ γωνία αποδυτηρίου (Ψ). Καλυμμένος σήμερα αγωγός που ξεκινάει από το νότιο τμήμα του επόμενου χώρου – του χλιαρού (Χ2)- και οδηγεί σε παρακείμενη εξωτερική στέρνα στη νότια πλευρά του λουτρού. Φωτογραφία 2000-2004. Πηγή: Γιαξόγλου Γ.
15. Ανατολικός τοίχος ψυχρού χώρου- αποδυτηρίου (Ψ). Άνοιγμα σε άσχημη κατάσταση προς τον επόμενο χώρο, το χλιαρό (Χ1 και Χ2).
16. Τοίχος που διαχωρίζει το χλιαρό χώρο (Χ) σε δύο τμήματα (Χ1, Χ2). Το άνοιγμα έχει φραχθεί για δημιουργία δεξαμενής στο νότιο τμήμα Χ2.
17. Φραγμένη με λίθους κυκλική οπή στο βόρειο ημισφαιρικό θόλο του χλιαρού χώρου (Στο τμήμα Χ1).

18. Χτιστός διάδρομος που διασχίζει έκκεντρα το βόρειο τμήμα του χλιαρού χώρου (X1) προς τη θερμή αίθουσα (Θ).
19. Επικάλυψη δαπέδου ανάμεσα στο διάδρομο και στο σφραγισμένο τμήμα του χλιαρού χώρου με υδραυλικό κονίαμα.
20. Βόρειος τοίχος χλιαρού χώρου (τμήμα X1). Έξοδος πήλινου αγωγού αγκάρσια τοποθετημένου σε ψηλό σημείο
21. Ανατολικός τοίχος χλιαρού χώρου (τμήμα X1). Άνοιγμα προς τον επόμενο χώρο, τη θερμή αίθουσα (Θ).
22. Ημισφαιρικός θόλος θερμής αίθουσας (Θ) με 3 σειρές εξαγωνικών οπών «ματιών» (τα περισσότερα φραγμένα).
23. Θερμή αίθουσα (Θ). Ανατολικός τοίχος. Δύο θυρώματα προς τα ατομικά δωμάτια (H1 και H2). Κεντρικά χαμηλά ημικυκλικό άνοιγμα και ακριβώς από πάνω τοπική κατάρρευση- απολάκυψη τμήματος από το σύστημα των πήλινων αγωγών. Φαίνεται το χαμηλό τμήμα της θολοδομίας.
24. ΝΔ γωνία θερμής αίθουσας (Θ). Μαρμάρινο επιστύλιο σε δεύτερη χρήση.
25. ΒΔ γωνία θερμής αίθουσας (Θ). Μαρμάρινο επιστύλιο σε δεύτερη χρήση.
26. ΝΑ γωνία θερμής αίθουσας (Θ). Μαρμάρινο κιονόκρανο σε δεύτερη χρήση.
27. ΒΑ γωνία θερμής αίθουσας (Θ). Μαρμάρινο κιονόκρανο σε δεύτερη χρήση.
28. Λεπτομέρεια βάσης ανατολικού τοίχου θερμής αίθουσας (Θ). Τοξωτό άνοιγμα στη βάση του. Στο βάθος διακρίνεται τμήμα πλίνθινου μικρού τοίχου.
29. Νότιος τοίχος θερμής αίθουσας (Θ). Διακρίνεται μεταγενέστερη διάνοιξη, σφραγισμένη σήμερα με πρόχειρο τρόπο και τοπική καταστροφή της τοιχοποιίας στη θέση που υπήρχε αρχικά γούρνα και παροχή νερού.
30. Λεπτομέρεια νότιου τοίχου θερμής αίθουσας (Θ). Θέση τοπικής καταστροφής τοιχοποιίας στη θέση που υπήρχε αρχικά παροχή νερού σε γούρνα.
31. Βόρειος τοίχος θερμής αίθουσας (Θ)
32. Ανατολικός τοίχος θερμής αίθουσας (Θ). Το άνοιγμα οδηγεί στον προηγούμενο χώρο, το χλιαρό. Εξ αιτίας τοπικών καταρρέσεων διακρίνονται 2 κατακόρυφοι πήλινοι αγωγοί – καπνοδόχοι.
33. Λεπτομέρεια ανατολικού τοίχου θερμής αίθουσας (Θ). Πήλινο αγγείο στο πάχος του τοίχου.
34. Λεπτομέρεια δυτικού τοίχου θερμής αίθουσας (Θ). Στάχτες στο ξεκίνημα ενός κατακόρυφου πήλινου αγωγού-καπνοδόχου.
- 35-37. Αυθεντική μαρμάρινη γούρνα που εντοπίστηκε εκτός του λουτρού.
38. γούρνα σε λουτρό στο Küstendil. Πηγή: Minetti, H. (1923) σ.30
39. Εξωτερικά ο ημισφαιρικός θόλος της θερμής αίθουσας (Θ). Επικάλυψη σύγχρονη.
40. Νότιο ατομικό δωμάτιο (H1). Διακρίνεται χαμηλά τοπική κατάρρευση της τοιχοποιίας.
41. Βόρειο ατομικό δωμάτιο (H2). Διακρίνεται χαμηλά θέση παροχής νερού και ψηλότερα άνοιγμα-θυρίδα επιθεώρησης προς τη δυτική δεξαμενή (Δ2).
42. Κυκλική οπή στην κορυφή του νότιου ατομικού δωματίου (H1) φραγμένη με λίθους.
43. Κυκλική οπή στην κορυφή του βόρειου ατομικού δωματίου (H2) φραγμένη με λίθους.
44. Νότιος τοίχος ατομικού δωματίου (H2). Χαμηλά. Επικοινωνία μέσω υποδαπέδιου ανοίγματος με την εστία του λουτρού.
45. Παροχή νερού στις δύο δεξαμενές (Δ1 και Δ2) μέσω πήλινου αγωγού από τη βόρεια πλευρά του λουτρού.
46. Κεντρική δεξαμενή (Δ1). Η κυλινδρική εσοχή που υποδεχόταν το χάλκινο λέβητα (καζάνι) του λουτρού.
47. Ναός Σωτήρος – αρχικά χώρος τροφοδοσίας της εστίας με ξύλα (ΝΣ). Εσωτερική φωτογραφία.
48. Ναός Σωτήρος – αρχικά χώρος τροφοδοσίας της εστίας με ξύλα (ΝΣ). Εξωτερικά.

49. Ναός Σωτήρος – χώρος τροφοδοσίας (ΝΣ). Ξαναχτισμένο τμήμα του θόλου μετά από την ανέγερση του λουτρού.
50. Ναός Σωτήρος-χώρος τροφοδοσίας (ΝΣ). Προϋπάρχοντα του λουτρού τόξα.
51. Μεταγενέστερη προσθήκη στο δώμα του λουτρού. Το λεγόμενο «Σπίτι του χαμαμτζή» (ΣΧ).
52. Ανοιχτή σήμερα κυκλική οπή στο δάπεδο του δώματος του λουτρού που επικοινωνεί με το νότιο τμήμα του χλιαρού χώρου (Χ2) που έχει διαμορφωθεί ως δεξαμενή.
53. Ο χλιαρός χώρος και η εξωτερική προσθήκη από τα νότια. Αριστερά, διακρίνεται πλήνιος αγωγός στον γκρεμισμένο τοίχο της προσθήκης χαμηλά.

3.1.5 Λουτρά στην κοντινή και ευρύτερη περιοχή. Συγκριτική έρευνα

1. Λουτρό Αέριδων στην Αθήνα
2. Λουτρό στην Άνω Πόλη Μονεμβασίας
3. Θέση λουτρού σε σχέση με το νέο οικισμό του Μυστρά. Πηγή: Google maps
4. Το λουτρό στο Μυστρά. Πηγή: Google maps
5. Το λουτρό του Μυστρά. Κάτοψη
6. Ο τοίχος του χλιαρού χώρου που στέκεται ακόμα.
7. Ο ίδιος τοίχος από το εσωτερικό της θερμής αίθουσας.
8. Κατακόρυφη καπνοδόχος σε γωνία της θερμής αίθουσας
9. Διαμόρφωση στήριξης κεντρικού θόλου πάνω σε 8 περιμετρικά τόξα (4 εντοιχισμένα και 4 πάνω από γωνιακές αψίδες) και εντοπισμός εξόδου πλήνιου αγωγού ανάμεσά τους.
10. Έξοδος πλήνιου αγωγού προς τη θερμή αίθουσα σε μεγάλο ύψος.
11. Εντοπισμός τεσσάρων ξυλοδεσιών κατά το πάχος του τοίχου.
12. Χάλκινος λέβητας λουτρού στο Κυκίς. Πηγή: Κανετάκη, Ε. (2004), σ.330

3.1.6 Σημερινή κατάσταση λουτρού. Καθεστώς ιδιοκτησίας και προστασίας

- 1-2: Ανεξέλεγκτη βλάστηση στους τοίχους του μνημείου.

3.2.1 Σχέση με ιστό. Αρχική είσοδος

1. Ενσωμάτωση λουτρού στον ιστό. Εξέταση διαφοράς φάσης μεταξύ αυτού και του κτηρίου στα ΒΔ (Λαζαρέτο Α.Ε.).
2. Κτήριο ιδιοκτησίας Λαζαρέτο Α.Ε. Ισόγειο. Πιθανή εστία στη ΝΔ γωνία που έχει σφραγιστεί με λίθους.
3. Κτήριο ιδιοκτησίας Λαζαρέτο Α.Ε. Ισόγειο. Πιθανή εστία στη ΝΔ γωνία που έχει σφραγιστεί με λίθους, πριν από την αποκατάστασή του. Πηγή: Γιαζόγλου Γ.
4. Πιθανές προσβάσεις - Μονεμβασία 1836 . Επεξεργασία Σχεδίου του Othon de Mirbach. Πηγή: Αρχείο χαρτών του Υ.Π.Α.Π.ΕΝ.
5. Πιθανές προσβάσεις - Μονεμβασία 1958. Επεξεργασία σχεδίου προσβάσεων του 1958. Πηγή: Ξαναλάτου-Δεργκάλιν, Ε. και Κούλογλου-Περβολαράκη, Α. (1974), σ.25
6. Πιθανές προσβάσεις στο λουτρό. Επικέντρωση στον περιβάλλοντα ιστό.
7. Θέση απότομου βραχώδους κατεβάσματος. Δεν φαίνεται να υπήρχε ποτέ πέρασμα.
8. Θέση απότομου βραχώδους κατεβάσματος. Δεν φαίνεται να υπήρχε ποτέ πέρασμα.

9. Αποψη από τα νότια προς το βράχο. Στο βάθος φαίνεται η απότομη κατάβαση που δεν υποδηλώνει πέρασμα σε κάποια παλαιότερη χρονολογία. Φωτογραφία 1890. Πηγή: Kalligas, H. (2000),σ.36
10. Αποψη από τα νότια προς το βράχο. Στο βάθος φαίνεται η απότομη κατάβαση που δεν υποδηλώνει πέρασμα σε κάποια παλαιότερη χρονολογία. Φωτογραφία 2015.
11. Καλντερίμι πίσω από το Τζαμί. Διακρίνεται γένεση καμάρας.
12. Σημείο διαχωρισμού των κινήσεων, Αριστερά κάτω από τη δρομική διακρίνεται το απότομο κατέβασμα που σχολιάστηκε. Στα δεξιά φαίνεται το καλντερίμι που κατεβαίνει από το Τζαμί.
13. Σκίτσο στο κομβικό σημείο.
14. Ιδιοκτησία Αθανασιάδη Π. Από τη βόρεια πλευρά. (Το δεξί κτήριο από τα δύο με τις τετράρριχτες στέγες) Χαμηλά, κάτω από άνοιγμα του ορόφου βρίσκεται το σημείο που θα εξεταστεί.
- 15- 17. Αυλή στη βόρεια πλευρά το σπιτιού ιδιοκτησίας Αθανασιάδη Π. Διακρίνεται γένεση τόξου εγκάρσιου προς το κτήριο.
18. Αυλή στη βόρεια πλευρά το σπιτιού ιδιοκτησίας Αθανασιάδη Π. Διακρίνεται γένεση τόξου εγκάρσιου προς το κτήριο. Με το βέλος η πιθανή πρόσβαση στο λουτρό. (Σκίτσο)
19. Το άνοιγμα στο βόρειο τοίχο του αποδυτηρίου το 2004. Δεν υφίσταται δεύτερο σκαλοπάτι. Πηγή: Γιαζόγλου Γ.
20. Το βόρειο άνοιγμα του λουτρό σήμερα. Έχει κατασκευαστεί και ένα δεύτερο σκαλοπάτι κατά το πάχος του τοίχου.

3.2.3. Λειτουργία εγκαταστάσεων λουτρού στη Μονεμβασιά

1. Θέρμανση χώρων λουτρού.
2. Αναπαράσταση της λειτουργίας του καζανιού του λουτρού.
3. Θερμή αίθουσα (Θ). Δυτικός τοίχος. Λόγω τοπικής κατάρρευσης της τοιχοποιίας, διακρίνονται δύο αγωγοί που ξεκινούν από την κεντρική δεξαμενή (Δ1).
4. Λεπτομέρεια στην παραπάνω θέση. Στον πάνω αγωγό διακρίνεται υπόλειμμα μετάλλου.
5. Τρόπος συναρμογής μεταξύ δύο πήλινων αγωγών. Ανάλογα με τη φορά της ροής του νερού, ο ένας εισέρχεται μέσα στον άλλο, με παρεμβολή σφραγιστικού κονιάματος.

3.2.2 Κάλυψη αποδυτηρίου του λουτρού

1. Σύγκριση διαστάσεων χώρων. Κάτοψη.
2. Έρευνα στέγασης αποδυτηρίου Θέσεις λήψης φωτογραφιών
- 3-4. Βόρειο και νότιο τμήμα ενδιάμεσου τόξου στήριξης της δίδυμης καμάρας του αποδυτηρίου
- 5-6. Νότιο τμήμα ενδιάμεσου τόξου στήριξης της δίδυμης καμάρας του αποδυτηρίου
7. Στο βάθος ο δυτικός τοίχος του αποδυτηρίου
8. Δυτικός τοίχος αποδυτηρίου. Αποψη από νότια. Σημειώνονται η αρχική στάθμη του δώματος του λουτρού πριν την προσθήκη και η στάθμη του δαπέδου της προσθήκης.
9. Λεπτομέρεια ΝΔ γωνίας αποδυτηρίου. Φαίνεται το χαλαρό δέσιμο μεταξύ της καμάρας και του νότιου τοίχου.
10. Λεπτομέρεια ΝΔ γωνίας αποδυτηρίου. Στα αριστερά μάντρα χτισμένη εν ξηρώ που ακουμπάει στο λουτρό.
11. ΝΔ γωνία αποδυτηρίου.
12. Λεπτομέρεια ΒΔ γωνίας αποδυτηρίου, πάνω στο άνοιγμα που έχει καταρρεύσει.
- 13-14: ΒΔ γωνία αποδυτηρίου. Φαίνεται το άνοιγμα που έχει καταρρεύσει.
- 15: Αποψη του παραπάνω ανοίγματος εξωτερικά (από τα βόρεια).

16. ΒΔ γωνία αποδυτηρίου πριν την αποκατάσταση των βόρειων ως προς το λουτρό κτηρίων. Πηγή: Γιαξόγλου Γ.

4. Πρόταση αποκατάστασης και επανάχρησης

1. Λειτουργία λουτρού. Ιδέα.

2-7. Φωτορεαλιστικές απόψεις του λουτρού με τη νέα επέμβαση.

8. Σκίτσα σχετικά με τη μορφή, την κατασκευή και την απορροή των υδάτων της νέας επέμβασης.

9. Σκίαστρα περιστρεφόμενα κατακόρυφα. Δυνατότητα χρήσης του χώρου ως πωλητηρίου.

10. Στεγανοποίηση δυτικού τμήματος του βόρειου τοίχου που πάσχει από υψηλά επίπεδα υγρασίας

11. Υδροδότηση λουτρού και απορροή υδάτων χρήσης του.

1. Εισαγωγή

1.1 Αντικείμενο της έρευνας

Η παρούσα έρευνα ασχολείται με τη μελέτη, την αποκατάσταση και την επανάχρηση του λουτρού του Σωτήρος στη Μονεμβασία, το οποίο σήμερα βρίσκεται σε ερειπιώδη κατάσταση. Στόχος είναι, αφενός, η εις βάθος κατανόηση της κατασκευής και του αρχικού τρόπου λειτουργίας του ως μονάδας, που όμως εντάσσεται σε ένα οικιστικό σύνολο και, αφετέρου, η αξιοποίηση των παραπάνω για την αποκατάστασή και διάσωσή του. Κρίνεται σημαντική η επανάχρηση του μνημείου με την αρχική του λειτουργία, ως λουτρού, ώστε να αναδειχθεί με το βέλτιστο τρόπο το ίδιο το κτήριο, μέσα στο ιστορικό του πλαίσιο.

1.2 Μέθοδος αποτύπωσης

Για την αποτύπωση του λουτρού χρησιμοποιήθηκαν κλασικές μέθοδοι. Χρησιμοποιήθηκε χωροβάτης για τη χωροστάθμιση των επιπέδων, τοποθετήθηκαν ράμματα και η μέτρηση των διαστάσεων των χώρων έγινε με μετροταινία (κορδέλα). Για τη μέτρηση της χάραξης της θολοδομίας του λουτρού τοποθετήθηκαν οριζόντια ράμματα σε κατάλληλες θέσεις και χρησιμοποιήθηκε μετροταινία στερεωμένη σε κοντάρι. Ανά τακτά διαστήματα και σε καίριες θέσεις καταγράφηκε η κατακόρυφη απόσταση κάθε σημείου από το οριζόντιο ράμμα και η οριζόντια απόστασή του από σταθερό σημείο στην αφετηρία του ράμματος. Τέλος, πραγματοποιήθηκε φωτογραφική τεκμηρίωση.

Οι μέθοδοι που ακολουθήθηκαν είναι μη καταστρεπτικές για το μνημείο, ενώ δεν πραγματοποιήθηκαν ανασκαφές ή άλλες παρεμβάσεις σε αυτό. Προτεραιότητα για τη διαδικασία της αποτύπωσης αποτέλεσε ο σεβασμός της υπάρχουσας κατάστασης του λουτρού.

1.3 Περίληψη

Η παρούσα εργασία επικεντρώνεται στο λουτρό του Σωτήρος στη Μονεμβασία, ένα μνημείο κατασκευασμένο πιθανότατα κατά τους χρόνους της Β' Τουρκοκρατίας (1715-1821). Για την κατανόηση του τρόπου λειτουργίας του μέσα στο συγκεκριμένο οικιστικό πλαίσιο, πραγματοποιήθηκε μελέτη της ιστορίας και της πολεοδομικής οργάνωσης της Κάτω Πόλης Μονεμβασίας, με ταυτόχρονη προσπάθεια σύνδεσης των δεδομένων που εντοπίζονται με το υπό μελέτη μνημείο. Παράλληλα, έγινε εμβάθυνση στη λειτουργία των τουρκικών λουτρών, είτε μέσω βιβλιογραφικής έρευνας, ή με επί τόπου επισκέψεις σε κτήρια τέτοιας χρήσης.

Επιπλέον, πραγματοποιήθηκε αποτύπωση του μνημείου και εις βάθος έρευνα των χώρων, της λειτουργίας και των κατασκευαστικών φάσεών του, αξιολογώντας συνδυαστικά όλα τα στοιχεία που προέκυψαν. Τέλος, γίνεται απόπειρα σχεδιαστικής αναπαράστασης της πιθανής αρχικής μορφής του λουτρού, ενώ, στην προσπάθεια διάσωσης του μνημείου, προτείνεται η αποκατάσταση και επανάχρησή του με την

αυθεντική του χρήση αντιμετωπίζοντας με σεβασμό το μνημείο και τον ιστό της Κάτω Πόλης Μονεμβασίας.

1.4 Abstract

The current thesis focuses on the Sotiros public bath monument in Monemvasia, constructed conceivably during the second Ottoman period (1715-1821). Research on the history and urban planning of Kato Poli of Monemvasia, along with an attempt to combine the in situ investigation data, forms a solid understanding of the modus operandi of the bath within its context. Moreover, in depth bibliographical research and visits in similar complexes provide the necessary background on the Turkish bath complex operation. The Sotiros public bath monument, the distinct use of each space that forms it and the separate phases of its construction have been carefully mapped, combined and coordinated. A visualization attempt of the possible original form of the bath is also included, along with a respectful restoration and reuse proposition for the monument in its surrounding environment.

2. Πλαίσιο της έρευνας: τόπος, χώρος, ιστορία

2.1. Μονεμβασία

2.1.1 Θέση και περιβάλλον

Η Μονεμβασία είναι η τοπική κοινότητα του ομώνυμου δήμου, του νομού Λακωνίας με πρωτεύουσα τη Σπάρτη¹. Ο Δήμος Μονεμβασίας, συστάθηκε σύμφωνα με το Νόμο 3852/2010 «Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης - Πρόγραμμα Καλλικράτης» (ΦΕΚ Α΄ 87/7.6.2010), το 2011². Η Μονεμβασία βρίσκεται 96 χιλιόμετρα νοτιοανατολικά της Σπάρτης, στον ανοικτό κόλπο της Επιδαύρου Λιμηράς, σε υψόμετρο 40 μέτρων. Είναι κτισμένη στην ομώνυμη βραχώδη νησίδα, η οποία αποτελεί ρηξιγενή προεξοχή (τεκτονικό κέρασ), που αποκόπηκε από τη γειτονική χερσόνησο κατά το πρόσφατο γεωλογικό παρελθόν³. Όταν επισκέφθηκε την περιοχή ο περιηγητής Πausανίας το 2^ο μ.Χ. αιώνα, κάνει λόγο για το ακρωτήριο «Μινώα» και όχι για νησίδα, γεγονός που αποδεικνύει πως ακόμα δεν είχε αποκοπεί από τη λακωνική στεριά⁴. Πιθανότατα αυτό συνέβη κατά τη διάρκεια των καταστροφικών σεισμών του 365μ.Χ. και 375μ.Χ⁵. Ο βράχος από ασβεστόλιθο έχει μήκος 1,5 χιλιόμετρο και πλάτος έως 600 μέτρα. Το υψόμετρο δεν ξεπερνά τα 198,5 μέτρα⁶. Ο οικισμός χωρίζεται σε δύο ενότητες, την Άνω και την Κάτω Πόλη⁷. Η Άνω Πόλη αναπτύσσεται στο πιο ομαλό τμήμα του πλατώματος, που διαμορφώνεται στην κορυφή του βράχου και διαθέτει φυσική οχύρωση μέσω των απόκρυμων γκρεμών που αποτελούν και το όριο της. Στα δυτικά, στο ψηλότερο σημείο του βράχου και με ανεμπόδιση θέα προς τη Λακωνική στεριά, χωροθετήθηκε το φρούριο του κάστρου⁸. Από την άλλη πλευρά, η Κάτω Πόλη αναπτύχθηκε χαμηλά, στο πιο βατό τμήμα του βράχου, στο ανατολικό τμήμα του, ώστε να μην είναι ορατή από τη στεριά⁹, ενώ ταυτόχρονα να έχει άμεση πρόσβαση στη θάλασσα. Σήμερα, η νησίδα αυτή μοιάζει με μικρή χερσόνησο, διότι η επικοινωνία με την ακτή γίνεται

¹ <http://monemvasia.gov.gr/Default.aspx?tabid=372>, ιστοσελίδα Δήμου Μονεμβασίας, τελευταία επίσκεψη 1/1/2016

² <http://www.monemvasia.gr/el/about-the-municipality-of-monemvassia.html>, ιστοσελίδα Δήμου Μονεμβασίας, τελευταία επίσκεψη 1/1/2016

³ Εγκυκλοπαίδεια ΠΑΠΥΡΟΣ ΛΑΡΟΥΣ ΜΙΠΡΙΤΑΝΙΚΑ, τ.24, (1996), σ. 315

⁴ Ξανθάκης, Α. Ε. και Παπαποστόλου, Μ. (2002), σ. 280

⁵ Καλλιγά, Χ.Α. (2010), σ.21

⁶ Καλλιγά, Χ. Α. (2010), σ. 198

⁷ Μπακούρου, Αιμ (2005), σ. 3

⁸ Καλλιγά, Χ. Α. (2010), σ. 214

⁹ Ο.π. σ. 244

μέσω μιας λίθινης γέφυρας, μήκους 130 μέτρων. Τα τελευταία χρόνια, η Μονεμβασία έχει επεκταθεί σαν οικιστική περιοχή και πέρα από τη νησίδα, στον οικισμό με το όνομα «Γέφυρα»¹⁰.

¹⁰ Εγκυκλοπαίδεια ΠΑΠΥΡΟΣ ΛΑΡΟΥΣ ΜΠΡΙΤΑΝΙΚΑ, τ.24, (1996), σ. 315

2.1.2 Ιστορική ανασκόπηση

Γίνεται συνοπτική καταγραφή της εναλλαγής κυριάρχων στη Μονεμβασία:

- **Μέσα 6^{οο} αι – 1248/253:** Βυζαντινή κτήση
- **1248/1253 – 1268:** Φραγκική κυριαρχία
- **1268-1460:** Βυζαντινή κτήση
- **1460-1463:** Υπό τη διοίκηση του Πάπα Πίου Β΄
- **1463-1540:** Α΄ Ενετοκρατία
- **1540-1690:** Α΄ Τουρκοκρατία
- **1690-1715:** Β΄ Ενετοκρατία
- **1715-1821:** Β΄ Τουρκοκρατία
- **1821- σήμερα:** Νέο Ελληνικό Κράτος

Η ίδρυση του κάστρου της Μονεμβασίας είχε αρχικά αποδοθεί σε άτακτη εγκατάλειψη της Λακεδαιμονίας, κατά τη διάρκεια επιδρομής των Σλάβων, περί τα έτη 587-8μ.Χ¹¹. Παρ' όλα αυτά, τελευταίες έρευνες έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η απόφαση για τη μετεγκατάσταση του πληθυσμού της Λακεδαιμονίας στη νέα αυτή θέση είχε παρθεί πολύ νωρίτερα, στα μέσα του 6^{οο} αιώνα, κατά της διάρκεια της βασιλείας του Ιουστινιανού. Αποτελεί, πιθανώς, μέρος της γενικότερης οικιστικής πολιτικής που ακολούθησε ο συγκεκριμένος αυτοκράτορας, η οποία, εν όψει των σαφών εξωτερικών απειλών, αποσκοπούσε στην ίδρυση νέων πόλεων σε στρατηγικά σημεία της αυτοκρατορίας, δίνοντας έμφαση στην καλή φυσική οχύρωσή τους και στην επαφή τους με τη θάλασσα¹². Ο πρώτος οικιστικός πυρήνας δημιουργείται στην Άνω Πόλη¹³, ενώ, σχεδόν παράλληλα, ως διέξοδος προς τη θάλασσα, ιδρύεται η Κάτω Πόλη, όπως μαρτυράει η ίδρυση του ναού του Ελκόμενου Χριστού προς τα τέλη του 6^{οο} αιώνα μ.Χ.¹⁴

Κατά τη διάρκεια των «σκοτεινών» αιώνων διασώζονται ορισμένες αναφορές που καθιστούν σαφές ότι, ήδη από νωρίς, η Μονεμβασία αποτελούσε εμπορικό κόμβο στους θαλάσσιους δρόμους. Παρά το λοιμό του 746μ.Χ. και τις επιδρομές Σαρακηνών και Αράβων, διατηρεί τη δύναμη και τα αρχαία προνόμιά της. Στη συνέχεια, με την ανασυγκρότηση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας στα μέσα του 10^{οο} αιώνα, παρατηρείται ακμή σε όλους τους τομείς της ζωής, με ταυτόχρονη απελευθέρωση του εμπορίου και των ταξιδιών. Η ανάπτυξη συνεχίζεται τον 11ο και το 12ο αι, όπου η Μονεμβασία, ισχυρή, οχυρωμένη και με ισχυρό στόλο πια, πρωτοστατεί στο εξαγωγικό και διαμετακομιστικό εμπόριο. Μάλιστα, το 1147 αποκρούει με επιτυχία τους Νορμανδούς της Σικελίας. Αυτήν την περίοδο ανεγείρεται ο ναός της Οδηγήτριας (γνωστός ως Αγία Σοφία), ναός οκταγωνικού

¹¹ Λάμπρος, Σπ. Π. (1884), σ.97-108

¹² Καλλιγά, Χ. Α. (2010), σ.22-25

¹³ Καλλιγά, Χ. Α. και Καλλιγάς Α. Γ. (1996), σ.9

¹⁴ Καλλιγά, Χ. Α. (2010), σ.243

τύπου, στην 'Ανω Πόλη. Τα χρόνια των Κομνηνών αποτελούν χρόνια ακμής για τη Μονεμβασία¹⁵.

Το 1204 κυριεύεται η Βασιλεύουσα από τους ιππότες και το 1248 ή, πιθανότερα, το 1253, η Μονεμβασία παραδίδεται μετά από τρίχρονη πολιορκία στο φράγκο ηγεμόνα Γουλιέλμο Βιλλεαρδουίνο. Το 1268 επανέρχεται στη Βυζαντινή κτήση ως αντάλλαγμα για την απελευθέρωση του ίδιου του Γουλιέλμου Βιλλεαρδουίνου, που είχε πιαστεί αιχμάλωτος από τους Βυζαντινούς¹⁶.

Ο ανταγωνισμός με τη Βενετία και τη Γένοβα είναι έντονος. Για το λόγο αυτό, παραχωρούνται προνόμια στη Μονεμβασία από τον αυτοκράτορα. Χαρακτηριστικά και ιδιαίτερα σημαντικά είναι τα χρυσόβουλα που εκδίδονται το 1284 από τον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β' Παλαιολόγο και το 1301 από τον Ανδρόνικο Γ' Παλαιολόγο και τα οποία έδωσαν δύναμη και πλούτο στην πόλη και στην ευρύτερη περιοχή του Μοριά, μέσα στους πολυτάραχους τελευταίους αιώνες της Βυζαντινής αυτοκρατορίας¹⁷.

Το 1460, μετά την πτώση του Μυστρά στους Τούρκους, η Μονεμβασία παραδίδεται στον Παπα Πίο Β', κάτω από την εξουσία του οποίου όμως έμεινε μόνο για 3 χρόνια. Με αφορμή τον ενετοτουρκικό πόλεμο η πόλη εντάχθηκε στις κτήσεις των Βενετών, που κατείχαν σημαντικές θέσεις στην Πελοπόννησο. Κατά τη διάρκεια των ετών **1463-1540 (Α' Ενετοκρατία)** το λιμάνι, ασφυκτιώντας ανάμεσα στις τουρκικές κτήσεις, χάνει τη ναυτική-εμπορική του δύναμη και αρχίζει να παρακμάζει. Παρ' όλο που έγιναν ορισμένα έργα στην πόλη, οι σχέσεις μεταξύ Ενετών και ντόπιων ήταν έκρυθμες, εξαιτίας των πιέσεων από τους κατακτητές προς τους κατοίκους, των παραβιάσεων των εκκλησιαστικών δικαιωμάτων τους, της ασφυξίας που προκάλεσε η απώλεια παλαιότερων παρακείμενων κτίσεων και της γενικότερης οικονομικής κάμψης¹⁸.

Το 1540 η Μονεμβασία παραδίδεται αμαχητί στους Τούρκους μαζί με το Ναύπλιο, εντάσσεται στο σαντζάκ του Μοριά με αποτέλεσμα την αύξηση της στρατηγικής της θέσης και της εμπορικής της σημασίας. Υπήρξαν κάτοικοι που εγκατέλειψαν την πόλη, αλλά στην πορεία -λόγω των καλών σχέσεων με τους κατακτητές και της οικονομικής σταθερότητας- αρκετοί επέστρεψαν. Επιπλέον, το 1571-1572, η Μονεμβασία μεταβιβάζεται στη δικαιοδοσία του σαντζακ του Μεξιστρά, που δημιουργείται τότε, και αυξάνεται η εμπορική σημασία της¹⁹.

Παρ' όλα αυτά, τα πληθυσμιακά στοιχεία που καταγράφονται κατά τα χρόνια της **Α' τουρκικής κυριαρχίας (1540-1690)** δείχνουν ότι ο μουσουλμανικός πληθυσμός άργησε να εγκατασταθεί στο Κάστρο και κυρίως στην Κάτω Πόλη. Στην απογραφή

¹⁵ Ο.π. σ.35,42-46,59 Κυπραίου, Ε. (2001), σ.82, Καλλιγά, Χ. Α. (2003), σ.347-348, Καλλιγά Χ. Α. (2010), σ.226-233

¹⁶ Longnon, J. (1949), σ.17-18, Καλλιγά, Χ. Α. (2003), σ.121-129

¹⁷ Κυπραίου, Ε. (2001), σ.82-83, Καλλιγά, Χ. Α. (2003), σ.348-355

¹⁸ Καλλιγά Χ. Α. (2010), σ. 106,112-114, 122

¹⁹ Ο.π. σ.137,142 Καλλιγά, Χ. Α. και Καλλιγάς Α. Γ. (1996), σ.9 και Αναστασόπουλος, Α., Κολοβός, Η. και Σαρηγιάννης, Μ. (2008), σ.31

του 1573-1574 καταγράφεται φρουρά 104 ανδρών (Τούρκων) υπό τις διαταγές του διοικητή του φρουρίου (disdar), χωρίς να αναφέρονται άλλοι Τούρκοι κάτοικοι, ενώ στο Defter του 1583 (αρ.603) καταγράφονται 320 εστίες μη μουσουλμάνων και 191 κάτοικοι χωρίς οικογένεια.²⁰ Φαίνεται ότι ακόμα και κατά την επίσκεψη του περιηγητή Εβλιγιά Τσελεμπί στο κάστρο, ο ελληνικός πληθυσμός που διέμενε στην Κάτω Πόλη ξεπερνούσε σε αριθμό τους Τούρκους κατοίκους, οι συνοικίες των οποίων ήταν συγκεντρωμένες στη ρίζα του βράχου –κάτω από το «Φρούριο», όπως ονομάζει την Άνω Πόλη²¹. Αυτήν την περίοδο ανεγείρεται το Τζαμί στην Κάτω Πόλη, που σώζεται έως σήμερα²².

Ο Francesco Morosini πολιορκεί την πόλη το 1655, δεν τα καταφέρνει και αποπλέει. Το 1687 επιστρέφει και τελικά η Μονεμβασία παραδίδεται το 1690 στους Ενετούς. Από το κάστρο εξέρχονται 1.200 άτομα (Τούρκοι κάτοικοι και στρατιώτες)²³.

Κατά το ξεκίνημα της **Β' Ενετοκρατίας (1690-1715)**, η πόλη είναι κατεστραμμένη από την πολιορκία. Παρ' όλα αυτά, το 1699 ξεκινάει το οικοδομικό πρόγραμμα για την αποκατάστασή της και καταγράφεται περίοδος ευημερίας, που συνοδεύεται από ανέγερση αρκετών ναών, μια εκ των οποίων είναι αυτή του Αγίου Νικολάου που χρονολογείται το 1703. Το Τζαμί της Κάτω Πόλης μετατρέπεται σε καθολικό ναό (San Antonio di Padova)²⁴.

Κατά την προέλαση των Τούρκων το 1715, τελευταία παραδίδεται η Μονεμβασία. Ακολούθως, στο ξεκίνημα της **Β' Τουρκοκρατίας (1715-1821)**, επικρατεί ηρεμία, η οποία ευνοεί την ανάπτυξη και την αύξηση της κτηματικής περιουσίας των ελλήνων. Παρ' όλα αυτά, μετά τη συμμετοχή της πόλης στα Ορλωφικά το 1770, δέχεται άγρια λεηλασία από Αλβανούς και ο πληθυσμός φονεύεται, αιχμαλωτίζεται ή διασκορπίζεται. Κατά την Ελληνική Επανάσταση, το φρούριο πολιορκείται και παραδίδεται στους Έλληνες στις 23/07/1821²⁵.

Το 1828, ο πληθυσμός της Μονεμβασίας αποτελείται μόλις από 659 κατοίκους, σύμφωνα με έκθεση του Καποδίστρια. Ωστόσο, ο 19^{ος} αιώνας αποτελεί περίοδο ανάπτυξης για τη Μονεμβασία, που λειτουργεί και πάλι ως διαμετακομιστικό κέντρο μέσω θαλάσσης. Δυστυχώς, λόγω των τεχνολογικών επιτευγμάτων και των έργων βελτίωσης των συγκοινωνιών της χώρας (όπως η διάνοιξη της διώρυγας της Κορίνθου) προς τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, απομονώθηκε και άρχισε να εγκαταλείπεται. Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, παρατηρείται έλευση προσφύγων, οι οποίοι εγκαθίστανται κοντά στη γέφυρα, με αποτέλεσμα τη σταδιακή ανάπτυξη του ομώνυμου οικισμού («Γέφυρα») και σταδιακή ερήμωση του βράχου. Μετά το 1950-

²⁰ Καλλιγά, Χ. Α. (2010), σ. 137, 142-3

²¹ Καλλιγά, Χ. Α. (1994α), σ.132

²² Χαραλάμπους, Δ. (2008), σ.142

²³ Πάρδος, Α. (1998α), σ.25-46

²⁴ Καλλιγά, Χ. Α. (2010), σ.161,163,167, 263

²⁵ Πάρδος, Α. (1998β), σ.201-267, για τις συνθήκες παράδοσης της Μονεμβασίας στους Τούρκους το 1715, Καλλιγά, Χ. Α. (2010), σ.170, 178, Σκάγκου, Π. (2004), σ.8

1960 επιστρέφει το ενδιαφέρον για το βράχο, με όρους πια τουριστικούς, το οποίο συνεχίζεται αυξανόμενο μέχρι τις μέρες μας²⁶.

²⁶ Καλλιγά, Χ. Α. (2010), σ.292, Καλλιγάς, Α. Γ. (1996), σ.85

2.1.3. Πολεοδομική οργάνωση της Κάτω Πόλης Μονεμβασίας

Η ζωή στην Κάτω Πόλη ήταν συνεχής²⁷ και αδιάκοπη, από την ίδρυση του οικισμού, μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, όταν για πρώτη φορά παρατηρήθηκαν υψηλά επίπεδα εγκατάλειψης του βράχου. Το αποτέλεσμα της συνεχούς κατοίκησης της Κάτω Πόλης ήταν η, ως ένα βαθμό, διατήρηση του αρχικού συστήματος οργάνωσης του ιστού της Βυζαντινής πόλης έως τις μέρες μας, παρά τις αλλαγές στη διοίκηση, τις καταπατήσεις και τις διάφορες επεμβάσεις κατά καιρούς. Κανονισμοί της Βυζαντινής όπως και της Οθωμανικής διοίκησης, σχετικά με την κατασκευή νέων οικοδομών, που αφορούν στην περιοχή της Κωνσταντινούπολης αλλά πιθανότατα η εμβέλεια τους επεκτείνεται ως ένα βαθμό και στην υπόλοιπη επικράτεια της αυτοκρατορίας, δίνουν έμφαση στην ανάγκη διατήρησης του παλιού σχεδίου των ήδη στενών και ανισόπλευρων δρόμων²⁸.

Η πολεοδομική οργάνωση της Κάτω Πόλης έχει βασιστεί στο απότομο φυσικό ανάγλυφο του βράχου. Η Κάτω Πόλη περιβάλλεται από τείχη στη δυτική πλευρά της, στη νότια (που έρχεται σε επαφή με τη θάλασσα) και στην ανατολική. Προς τα βόρεια, ο απότομος βράχος προσφέρει φυσική οχύρωση. Η είσοδος σε αυτήν γίνεται από την κεντρική πύλη του δυτικού τείχους, ενώ, για αμεσότερη και απευθείας πρόσβαση στην Άνω Πόλη, χωρίς να διέρχεται κανείς από την Κάτω Πόλη, έχει διανοιχθεί μια δεύτερη πύλη στο σημείο όπου το συγκεκριμένο τείχος συναντάει το βράχο. Επίσης, ανοίγονται ακόμα δύο πύλες: η μία πάνω στο παραθαλάσσιο τείχος, η οποία ονομάζεται Portello και η άλλη στο ανατολικό²⁹.

Ο τρόπος οργάνωσης του ιστού (Εικ.1), με βάση τα ορατά στοιχεία που σώζονται, βασίζεται σε έναν κεντρικό άξονα, ο οποίος συνδέει τη δυτική με την ανατολική πύλη. Διασχίζει τόσο την Κάτω Πόλη, αποτελώντας την κύρια αρτηρία της, όσο και την Αγορά, περιλαμβάνοντας χρήσεις εμπορίου και βιοτεχνίας³⁰. Η σημασία αυτού του άξονα για τη Μονεμβασία θα μπορούσε να συσχετισθεί με αυτήν που είχε η

²⁷ Σε αντίθεση με την Άνω Πόλη, η οποία, σε διάφορες φάσεις της ιστορίας της, είτε έμεινε αραιοκατοικημένη χρησιμοποιούμενη για τη διοίκηση της πόλης και για τη φρουρά, ή εγκαταλείφθηκε τελείως. Καλλιγά, Χ. Α. (2010) σ.216, 223, 224, 235, 240, 243

²⁸ Στεφανίδου, Αιμ. (1997) σ. 303, για τους Οθωμανικούς κανονισμούς και Τουρπτογλου-Στεφανίδου, Β. (1997) σ. 281, 282, για την ανάγκη μη διατάραξης του «αρχαίου σχήματος» των οικοδομών της Κωνσταντινούπολης ήδη από τα τέλη του 5^{ου} αι μ.Χ.

²⁹ Andrews, K. (1953) σ. 199-202

³⁰ Καλλιγά, Χ. Α. (2010) σ. 243-244

«Μέση οδός» για άλλες Βυζαντινές πόλεις³¹. Είναι γνωστό ότι τον αντίστοιχο δρόμο οι Βενετοί τον ονόμαζαν Φόρο, ενώ οι Τούρκοι, κατά τα χρόνια της Β' Τουρκοκρατίας (1715-1821), Παζάρι³². Κάθετα σε αυτόν, διαμορφώνεται ένας δεύτερος άξονας, αν και όχι απόλυτα ευθύγραμμος, αφού κάμπτεται και στρίβει σε διάφορα σημεία του, ο οποίος συνδέει την πύλη της Άνω Πόλης με αυτήν στο παραθαλάσσιο τείχος. Στη διασταύρωση των δύο αυτών βασικών χαράξεων, διαμορφώνεται η κεντρική πλατεία³³ (Π), η οποία αποτελεί το παλαιότερο πλάτωμα της Κάτω Πόλης. Τα πλατώματα που βρίσκονται χαμηλά, κοντά στο παραθαλάσσιο τείχος και είναι γνωστά με τα ονόματα Μικρή και Μεγάλη Τάπια αντίστοιχα (Τ1 και Τ2), αποτελούν νεότερες διαμορφώσεις μετά την δημιουργία του Νέου Ελληνικού κράτους³⁴. Πάνω στην κεντρική πλατεία (Π), βρίσκεται ο ναός του Ελκόμενου Χριστού (Κ1), μεγάλη βασιλική των τελών του 6^{ου} αιώνα μ.Χ.³⁵, καθώς και το Τουρκικό τζαμί (Κ2), που κατασκευάστηκε κατά την περίοδο της Α' Τουρκοκρατίας (1540-1690) και δέχθηκε πολυάριθμες τροποποιήσεις με την πάροδο των χρόνων³⁶.

Δύο ακόμα παράλληλοι, με αυτόν της Αγοράς, άξονες, διέσχισαν τον οικισμό. Ο ένας ξεκινούσε από τη βόρεια πύλη του δυτικού τείχους και συνέχιζε στη ρίζα του βράχου, σε όλο το μήκος της Κάτω Πόλης, ενώ ο άλλος παρακολουθούσε το θαλάσσιο τείχος. Εκτός από τους προαναφερθέντες άξονες, μπορούν να γίνουν διακριτοί και άλλοι, οι οποίοι με το χρόνο έχουν φραχθεί σε συγκεκριμένες θέσεις. Από αυτούς, τουλάχιστον σε δύο παράλληλους με τους προαναφερθέντες, μπορούν να διακριθούν ίχνη της προϋπάρχουσας εμπορικής τους χρήσης, ή στοιχεία της χάραξής τους. Ο ένας χωροθετείται ακριβώς κάτω από την πλατεία και διασώζει μια σειρά εγκαταλειμμένων καμαροσκέπαστων καταστημάτων, ενώ ο άλλος εντοπίζεται λίγο πάνω από αυτόν του παραθαλάσσιου τείχους. Άλλοι, παράλληλοι και κάθετοι ως προς τον άξονα της Αγοράς, δρόμοι, οι οποίοι σήμερα φαντάζουν τυχαίοι, συμπληρώνουν τον ιστό και δείχνουν την αρχική οργάνωσή του. Δύο από αυτούς, οι οποίοι είναι κάθετοι ως προς τον κεντρικό άξονα, πλαισιώνουν και το λουτρό (Λ) προς μελέτη, από τη δυτική και την ανατολική πλευρά του.

³¹ Μπούρας, Χ. (2001) σ. 34-35

³² Καλλιγά, Χ. Α. (2010) σ.251

³³ Ο.π. σ. 243-244, 253

³⁴ Ο.π. σ. 257

³⁵ Ο.π. σ. 243

³⁶ Χαραλάμπους, Δ. (2008) σ. 142-143

2.2 Οθωμανικό λουτρό

2.2.1 Ορισμός

Μελετώντας τα διάφορα συγγράμματα σχετικά με τα λουτρά, παρατηρήθηκε ότι υπάρχει μια μεγάλη ποικιλία στους επιθετικούς προσδιορισμούς που συνοδεύουν τη λέξη *λουτρό*. Βρέθηκαν επίθετα όπως: «οθωμανικό»³⁷, «τουρκικό»³⁸, «ισλαμικό»³⁹, «ανατολίτικο»⁴⁰, «μουσουλμανικό»⁴¹, που συνοδεύουν τον όρο *λουτρό* ή ακόμη και τον όρο *χαμάμ*. Ο δεύτερος όρος όμως, εμφανίζεται και χωρίς κανέναν απο τους παραπάνω επιθετικούς προσδιορισμούς. Για τις ανάγκες της εργασίας, αποφασίστηκε να χρησιμοποιηθούν οι όροι «τουρκικό» ή/και «οθωμανικό» λουτρό, λόγω της ιστορικής περιόδου που επικεντρώνεται η συγκεκριμένη μελέτη. Με τον όρο αυτόν θα εννοείται, τόσο η διαδικασία της λούσης, όσο και το οικοδομικό κτήριο. Πιο αναλυτικά, η ιδιαίτερη διαδικασία της λούσης, όπως διαμορφώθηκε κατά τους οθωμανικούς χρόνους, σχετίζεται καθαρά με τη σωματική υγιεινή, αλλά συγχρόνως και με τα θρησκευτικά καθήκοντα των Μουσουλμάνων (Κοράνι και Σούννα). Το λουτρό ως οικοδόμημα –δημόσιο ή ιδιωτικό- αποτελείται από σειρά χώρων διαφορετικής θερμότητας, στο οποίο λαμβάνει χώρα η παραπάνω διαδικασία.

³⁷ Κανετάκη, Ε. (2004)

³⁸ Ο.π. σ.47

³⁹ Dow, M. (1996)

⁴⁰ Κανετάκη, Ε. (2004), σ.52

⁴¹ Ünsal, B. (1953), σ.74

2.2.2 Λουτρική διαδικασία. Συγκρότηση των χώρων

Η διαδικασία του λουτρού έχει τις ρίζες της πολύ βαθιά στην παράδοση των λαών της Ανατολής. Σε αντίθεση με τις ρωμαϊκές θέρμες, που σκοπός τους ήταν η κοινωνική συνεύρεση, το λουτρό στην ανατολή είχε καταρχήν στόχο τη σωματική υγιεινή⁴². Στην πορεία των χρόνων και με την καθιέρωση της Μουσουλμανικής θρησκείας, η διαδικασία της λούσης αποτέλεσε αναπόσπαστο και, ταυτόχρονα, υποχρεωτικό κομμάτι της καθημερινής ζωής ενός Μουσουλμάνου⁴³.

Συγκεκριμένα, στο Τουρκικό λουτρό δεν επιτρέπεται η βύθιση του σώματος σε δεξαμενή κοινή με άλλους, επειδή το νερό που έχει αγγίξει άλλα σώματα πριν αγγίξει το σώμα κάποιου, θεωρείται χρησιμοποιημένο και συνεπώς βρώμικο⁴⁴. Συνεπώς, μονάχα το τρεχούμενο νερό έχει ιδιότητες κάθαρσης. Έτσι, εισάγεται η διαδικασία της λούσης, ή του λεγόμενου «ραντίσματος» του σώματος δίπλα σε γούρνα (*kurna*), η οποία τροφοδοτείται με τρεχούμενο νερό (θερμό ή και κρύο), μέσω χάλκινης βρύσης (*musluk*)⁴⁵ (Εικ.1). Δεξαμενές νερού χρησιμοποιούνταν μόνο σε ιαματικά λουτρά (*kaplica*) (Εικ.2), ή σε ορισμένες περιπτώσεις, όταν τα λουτρά δέχονταν χριστιανούς και εβραίους⁴⁶. Πιστεύεται, ότι ο λόγος που χάθηκαν (ή μετασκευάστηκαν πιθανώς) τα περισσότερα βυζαντινά λουτρά, είναι ακριβώς αυτή η αποφυγή της χρήσης της δεξαμενής από τους Οθωμανούς⁴⁷.

Επιπλέον, το λουτρό είχε και άλλον έναν πολύ βασικό ρόλο στη ζωή των Μουσουλμάνων, εκτός από την προσωπική υγιεινή και την εκπλήρωση των θρησκευτικών καθηκόντων τους. Αποτελούσε ένα σημείο πύκνωσης της κοινότητας, έναν χώρο κοινωνικοποίησης, ανταλλαγής απόψεων και συχνότατα πραγματοποίησης τελετουργιών κοινωνικού χαρακτήρα (πχ. λουτρό τελετής γάμου, των 40 ημερών ή της λεχώνας, της περιτομής, της αναχώρησης των στρατεύσιμων και των

⁴² Ünsal B. (1953), σ.74

⁴³ Κανετάκη, Ε. Ι. (2004), σ.61

⁴⁴ Ünsal B. (1953), σ.74

⁴⁵ Μπαλά Ε. (2001, 20 Μαΐου), *Το οθωμανικό χαμάμ*, Η Καθημερινή: Επτά ημέρες, σ. 4

⁴⁶ Κανετάκη, Ε. Ι. (2004), σ. 47. Επίσης, ο Klinghardt K., κατά την πρότασή του για πέντε τύπους λουτρών με βάση τη διαμόρφωση των θερμών τμημάτων τους, ορίζει ως ξεχωριστό τύπο (τον 5ο) αυτόν που στη Θερμή Αίθουσα χωροθετείται κεντρικά μεγάλη δεξαμενή νερού, και μάλιστα τον περιγράφει ως Βυζαντινίζοντα τύπο (byzantinisch), στο: Klinghardt, Karl Dr. Ing. (1927), σ.67

⁴⁷ Πασαδαίος Α. (1981), σ.85

πυροσβεστών). Ιδίως για τις γυναίκες, αποτελούσε το μοναδικό χώρο όπου μπορούσαν να συγκεντρωθούν και να συζητήσουν εκτός σπιτιού⁴⁸.

Η λέξη «hammam» προέρχεται από την αραβική λέξη «*hamma*», που σημαίνει «θερμαίνω».⁴⁹ Η διαδικασία του λουτρού με την πάροδο του χρόνου συστηματοποιήθηκε και απέκτησε συγκεκριμένο «τελετουργικό», που επηρέασε τη συγκρότηση της αλληλουχίας των χώρων του λουτρού, ώστε να ανταποκρίνεται σε σειρά σταδίων λούσης (Εικ.3). Συνοπτικά, αποτελείται από μια σειρά από στάδια, κατά τα οποία ο λουόμενος εκτίθεται σε υψηλότερες θερμοκρασίες και επίπεδα συγκέντρωσης υδρατμών. Το σώμα ιδρώνει, οπότε αποβάλλονται ακαθαρσίες και νεκρά κύτταρα στην επιφάνεια του δέρματος. Στη συνέχεια, υποβάλλεται σε ασκήσεις και μασάζ από ειδικούς υπαλλήλους, με αποτέλεσμα να κουράζεται και, ταυτόχρονα, να χαλαρώνει. Τέλος, με το τρίψιμο και ξέβγαλμα με το τρεχούμενο νερό πλάι στις γούρνες, επέρχεται η κάθαρση του σώματος και της ψυχής. Όταν ολοκληρωθεί ο καθαρισμός, ακολουθεί η αντίστροφη πορεία, προκειμένου να προσαρμοστεί ξανά το σώμα σε χαμηλότερες θερμοκρασίες μέχρι το χώρο του αποδυτηρίου. Εκεί πια ο λουόμενος μπορεί να χαλαρώσει σε κάποιο ντιβάνι, καπνίζοντας, τρώγοντας, ξεδιψώντας και συζητώντας με τους γύρω του. Η Ε. Κανετάκη διαχωρίζει την παραπάνω διαδικασία σε «τρία συμβολικά στάδια: τον εξαγνισμό, την εξυγίανση και την απόλαυση»⁵⁰

Ο πρώτος χώρος του λουτρού που εισέρχεται ο Μουσουλμάνος, ο οποίος είναι ευρύχωρος και συνήθως καλύπτεται από ημισφαιρικό θόλο, αποτελεί το **αποδυτήριο ή ψυχρό χώρο** (το λεγόμενο *camekan*, αντίστοιχο με το ρωμαϊκό *frigidarium*)⁵¹ (Εικ.3:Ι, εικ.4 (δεξιά), εικ.5 (αριστερά) και εικ.6). Ορισμένες φορές, το λουτρό δεν είχε όψη πάνω στο δρόμο, αλλά βρισκόταν πίσω από μια σειρά από μαγαζιά. Σε αυτήν την περίπτωση η πρόσβαση στο αποδυτήριο γινόταν μέσω μιας πόρτας, που έμοιαζε με πόρτα κάποιου μαγαζιού⁵². Ο πρώτος αυτός χώρος είναι περιμετρικά διαμορφωμένος, με χτιστούς – ή ξύλινους - υπερυψωμένους σοφάδες-πάγκους (*divan*) (Εικ.3:1) με φάρδος 1,50 με 2,50 μέτρα, οι οποίοι καλύπτονται με χαλιά (*yagji*). Στο μπροστινό τμήμα των σοφάδων, ανοίγονται μικρές κόγχες, στις οποίες οι

⁴⁸ Κανετάκη, Ε. Ι. (2004), σ. 47, 66-72

⁴⁹ Kiel M. (1990), “*XIII: Two little known monuments of early and classical Ottoman Architecture in Greek Thrace*”, σ. 128

⁵⁰ Κανετάκη, Ε. Ι. (2004), σ. 48

⁵¹ Πασαδαΐος, Α. (1981), σ.85

⁵² Behrens-Abouseif, D. (1992), σ.43

λουόμενοι άφηναν τα παπούτσια τους κατά τη διάρκεια του λουτρού⁵³ (Εικ.7). Στο κέντρο συνήθως, υπήρχε ένα μικρό συντριβάνι (Εικ.3:2). Πολύ συχνά, σε μεγάλα αστικά λουτρά, ξύλινα πατάρια κατασκευάζονταν σε υψηλότερη στάθμη, στα οποία διαμορφώνονταν μικρά καμαράκια με σκοπό να χρησιμοποιηθούν ως ιδιαίτερα δωμάτια απόδυσης, για τους λουόμενους με μεγαλύτερο κύρος (Εικ.3:4, κλίμακα προς πατάρι). Στο αποδυτήριο βρίσκεται ο πάγκος (ή το δωμάτιο) του υπεύθυνου του λουτρού (Εικ.3:3), ο οποίος ήταν ταυτόχρονα και ταμίας. Αφού απευθυνόταν πρώτα σε αυτόν, ο λουόμενος στη συνέχεια περνούσε στην ευθύνη του υπεύθυνου βεστιαρίου, ο οποίος του παρέδιδε δύο πετσέτες (μια για τους ώμους και μία για να τυλίξει τους γοφούς του), ένα λινό ύφασμα (*pestemal*) -που είναι η πετσέτα για το λουτρό- και ένα ζευγάρι ξύλινα υπερυψωμένα τσόκαρα (*takun* ή *nalin*)⁵⁴ (Εικ.1). Εάν το επιθυμούσε ο λουόμενος, τον προμήθευε και με μια τρίτη πετσέτα για να την τοποθετήσει στο κεφάλι του⁵⁵ (*turban*).

Στη συνέχεια, ο λουόμενος μεταβαίνει στον επόμενο χώρο του λουτρού, τον **χλιαρό** (*soğukluk* ή *iliklik*, το αντίστοιχο *tepidarium* των Ρωμαίων) (Εικ.3:II), όπου η θερμοκρασία κυμαίνεται γύρω στους 20-30° C. Παραμένει εκεί για όσο χρόνο χρειάζεται, ώστε σταδιακά να προετοιμαστεί το σώμα του για την επόμενη αίθουσα, η οποία είναι ακόμα πιο ζεστή. Ακόμα και σε αυτό το χώρο όμως, συνήθως υπάρχουν γούρνες (Εικ.3:6) και αντίστοιχα, παροχές νερού, ώστε να δροσίζεται κάποιος αν νιώθει ότι ζεσταίνεται. Συνήθως, σε αυτή την αίθουσα του λουτρού, προσαρτώνται βοηθητικά δωμάτια, όπως αποχωρητήρια (Εικ.3:7), δωμάτιο αποτρίχωσης (Εικ.3:8) και ορισμένες φορές χώρος για το στέγνωμα των πετσετών⁵⁶. Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν και κάποιες αναφορές που μιλούν για επικοινωνία τουωματίου των αποχωρητηρίων απευθείας με το αποδυτήριο⁵⁷, αντί να υπάρχει και χλιαρό τμήμα ενδιάμεσα. Επίσης, ενίοτε γινόταν και το στέγνωμα των πετσετών στο αποδυτήριο, μέσω ενός χωστού μαγκαλιού σε ειδικά διαμορφωμένη κόγχη, το οποίο παρείχε ταυτόχρονα και μια σχετική θέρμανση, στην κατά τα άλλα «ψυχρή» αυτή αίθουσα⁵⁸.

Έπειτα, ο λουόμενος εισέρχεται, μέσω μικρού θυρώματος, στο κύριο τμήμα του λουτρού, το **θερμό χώρο** (*sicaklik*= ζεστό μέρος ή *iz hamam*= εσωτερικό λουτρό)

⁵³ Klinghardt, Karl Dr. Ing. (1927), σ.9-10

⁵⁴ Ο.π. σ. 10

⁵⁵ Κανετάκη, Ε. Ι. (2004), σ. 49

⁵⁶ Κανετάκη, Ε. Ι. (2004), σ. 50 και Goodwin, G. (1992), σ.124

⁵⁷ Behrens-Abouseif D. (1992), σ.43

⁵⁸ Πασαδαίος Α. (1981), σ.85

(Εικ.3:III και εικ.8), το αντίστοιχο *caldarium* των Ρωμαίων, όπου η θερμοκρασία κυμαίνεται στους 38° C περίπου. Στο κέντρο της θερμής αίθουσας συνήθως υπάρχει ένας υπερυψωμένος μαρμάρινος πάγκος σε οκταγωνικό –γενικά σε κανονικό, περίκεντρο- σχήμα, η λεγόμενη ομφαλική πέτρα (*göbektaşı*) (Εικ.3:11). Σε αυτήν ξαπλώνουν οι λουόμενοι, ο αριθμός των οποίων εξαρτάται από το μέγεθος του λουτρού, ενώ οι υπάλληλοι τους προσφέρουν μαλλάξεις, τους κάνουν διάφορες ασκήσεις χαλάρωσης ή τους τρίβουν με το ειδικό γάντι από κατσικότριχες. Περιμετρικά, στους τοίχους του χώρου, υπάρχουν τοποθετημένες γούρνες (Εικ.3:6), τροφοδοτούμενες με ζεστό και κρύο νερό, ώστε να μπορούν οι λουόμενοι να δροσίζονται καθ' όλη τη διάρκεια του λουτρού. Με ένα ειδικό ασημένιο κύπελλο, που ονομάζεται *τάσι*, μπορούν να προμηθευθούν το νερό που έρχεται στις παροχές πάνω από τις γούρνες και να πλένουν το πρόσωπό τους ή το σώμα τους. Συνδυαστικά με το θερμό χώρο, οι λουόμενοι εισέρχονται και στα ακόμα θερμότερα **ατομικά διαμερίσματα** (*halvets*) (Εικ.3:10), όπου η θερμοκρασία ξεπερνά τους 40° C, προκειμένου να ολοκληρωθεί η εφίδρωση του σώματός τους, αλλά και για να δεχτούν τις τελευταίες περιποιήσεις με λάδια, αρώματα και καλλυντικά⁵⁹.

Τέλος, αφού έχει ολοκληρωθεί η διαδικασία του καθαρισμού, ο λουόμενος επιστρέφει σταδιακά –ώστε να προσαρμοστεί το σώμα στη χαμηλότερη θερμοκρασία κάθε δωματίου– πίσω στο **αποδυτήριο**, όπου τυλίγεται με τις πετσέτες, ξαπλώνει στους περιμετρικούς σοφάδες και χαλαρώνει, πίνοντας ένα τσάι, τρώγοντας ή καπνίζοντας. Από διάφορες πηγές, γίνεται σαφές ότι στο συγκεκριμένο τμήμα του λουτρού περνούσαν πολύ χρόνο οι Μουσουλμάνοι, μέχρι να έρθει ή ώρα για τους επόμενους πελάτες. Παράλληλα με τη χαλάρωση και την ξεκούραση, ερχόταν και η κοινωνική επαφή με τους συγχωριανούς ή τους συμπολίτες τους⁶⁰.

⁵⁹ Κανετάκη, Ε. Ι. (2004), σ. 50-51

⁶⁰ Ο.π. σ.52-53

2.2.3. Λειτουργία των εγκαταστάσεων. Γενικά

Ένα τουρκικό λουτρό απαιτεί εγκαταστάσεις οι οποίες να επιτελούν τις εξής βοηθητικές λειτουργίες:

- 1) Θέρμανση χώρων
- 2) Θέρμανση νερού
- 3) Παραγωγή ατμών για ατμόλουτρο
- 4) Παροχή ζεστού και κρύου νερού στο λουτρό

Οι χώροι που απαιτούν αυξημένη θερμοκρασία είναι τα ατομικά δωμάτια (*halvets*), η θερμή αίθουσα (*sicaklik*) και συνήθως η χλιαρή αίθουσα (*soğukluk*)⁶¹. Για τη θέρμανση των παραπάνω χώρων χρησιμοποιείται η μέθοδος των υπόκαυστων καναλιών (*cehennemlik cannalari*) (Εικ.1). Θερμός αέρας, που παράγεται κατά το άναμμα φωτιάς στην εστία (*cehennemlik*), του λουτρού, διέρχεται κάτω από τα δάπεδά τους ζεσταίνοντάς τα και στη συνέχεια εξέρχεται από το κτήριο μέσω πήλινων αγωγών ενσωματωμένων στους περιμετρικούς τοίχους⁶². Για τη λειτουργία του συστήματος των υπόκαυστων καναλιών απαιτείται υπερύψωση του δαπέδου των χώρων προς θέρμανση πάνω σε πήλινους πεσσίσκους. Τα κενά μεταξύ των πεσσίσκων γεφυρώνονται με μεγάλες πλάκες, ενώ πάνω σε αυτές διαμορφώνεται το τελικό δάπεδο⁶³.

Οι κατακόρυφοι πήλινοι αγωγοί, που λειτουργούν ως καπνοδόχοι, έχουν διατομή 0,10-0,11μ⁶⁴. Βρίσκονται σε μικρή απόσταση από την εσωτερική παρειά των τοίχων, ώστε να συμβάλλουν στη θέρμανση των χώρων. Εξωτερικά, οι οπές από τις οποίες εξέρχονται τα καυσαέρια καλύπτονται με κάποιο τρόπο (π.χ. με μια λαμαρίνα) για την αποφυγή εισόδου νερού ή άλλων αντικειμένων, όπως και για προστασία από τα πουλιά⁶⁵.

Για τη λειτουργία της εστίας, που είναι αναπόσπαστο κομμάτι του συστήματος των υπόκαυστων καναλιών, απαιτείται συνεχής ανεφοδιασμός με ξύλα ή κάρβουνα⁶⁶. Η διαδικασία της μεταφοράς, αποθήκευσης και της καύσης της πρώτης ύλης είναι επίπονη, βρώμικη και, για το λόγο αυτό, ο χώρος τροφοδοσίας (*külhan*), δεν επικοινωνεί με τους κατεξοχήν χώρους του λουτρού. Συνήθως, έχει ανεξάρτητη πρόσβαση από δρόμο όπισθεν του συγκροτήματος⁶⁷.

Επίσης, τεράστια σημασία για ένα λουτρό έχει η όσο το δυνατόν μικρότερη απώλεια θερμότητας προς το εξωτερικό περιβάλλον. Για το λόγο αυτό κυρίως –και για την αποφυγή των αδιάκριτων βλεμμάτων, τα θερμά τμήματα δεν έχουν καθόλου παράθυρα στους περιμετρικούς τοίχους. Φωτίζονται και αερίζονται μονάχα μέσω μικρών οπών στην οροφή, οι οποίες κλείνουν με γυάλινους κώδωνες και ονομάζονται

⁶¹ Kiel, M. (1990), σ.137

⁶² Klinghardt, Karl Dr. Ing. (1927), σ.19

⁶³ Κανετάκη, Ε. (2004), σ.57

⁶⁴ Klinghardt, Karl Dr. Ing. (1927), σ.19

⁶⁵ Ο.π.

⁶⁶ Ο.π. σ.21

⁶⁷ Κανετάκη, Ε. (2004), σ.56

«μάτια» (Εικ.2). Για τους ίδιους λόγους τα ανοίγματα προς τους θερμούς χώρους συχνά κλείνουν με διπλές πόρτες (Εικ.3). Αντίθετα, το αποδυτήριο, το οποίο δεν απαιτεί ιδιαίτερη θέρμανση, έχει παράθυρα στους περιμετρικούς τοίχους και σπανιότερα στην οροφή⁶⁸.

Η θέρμανση του νερού πραγματοποιείται σε δεξαμενή (*hazne*), η οποία βρίσκεται σε άμεση επαφή με την εστία του λουτρού-συνήθως ακριβώς πάνω από αυτήν, ανάμεσα στα θερμά δωμάτια και το χώρο τροφοδοσίας της εστίας (Εικ.4). Η δεξαμενή επικοινωνεί με τα ατομικά δωμάτια –ή με κάποιον από τους θερμούς χώρους- μέσω μικρού ανοίγματος, που χρησιμεύει ως θυρίδα επιθεώρησης. Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι το νερό προς χρήση δε φτάνει σε θερμοκρασία βρασμού⁶⁹.

Στον πάτο της δεξαμενής, σε διαμορφωμένη κυλινδρικού σχήματος εσοχή, προσαρμόζεται ειδικό καζάνι από χαλκό, ο λέβητας (*kazan*), ο οποίος παρουσιάζει μια ιδιαίτερη ημισφαιρική προεξοχή εν είδει ομφαλού. Για τη λειτουργία του συγκεκριμένου σκεύους παρατηρούνται ορισμένες ασάφειες στις απόψεις που εντοπίζονται στη βιβλιογραφία⁷⁰. Αρκετά διαφωτιστικό ως προς τη λειτουργία του λέβητα είναι το σχέδιο στην (Εικ.5). Γίνεται κατανοητό ότι η χρήση του αποσκοπούσε στην παραγωγή ατμών και παροχή τους στο χώρο του λουτρού.

Σύμφωνα με τον Klinghardt⁷¹, μπορεί να υπάρχει μια δεξαμενή για παροχή θερμού νερού στις γούρνες και ξεχωριστά μια δεξαμενή για παραγωγή ατμού, οι οποίες όμως μπορούν και να ταυτίζονται σε μια. Η διοχέτευση ζεστού και κρύου νερού στις γούρνες του λουτρού υλοποιείται μέσω ενός συστήματος πηλινών αγωγών στο εσωτερικό των τοίχων. Τοποθετούνται συνήθως σε μικρή απόσταση από την εσωτερική επιφάνειά τους για λόγους θέρμανσης του χώρου –στην περίπτωση εκείνων που φέρουν θερμό νερό⁷², αλλά και για λόγους εύκολης πρόσβασης και επισκευής τους σε περίπτωση βλάβης. Επίσης, σημειώνεται ότι είναι πιθανή η ύπαρξη δεξαμενής και για παροχή κρύου νερού στις γούρνες⁷³. Παρ’ όλα αυτά, συχνά παρατηρείται απευθείας τροφοδοσία του λουτρού με κρύο νερό, από το κεντρικό δίκτυο ύδρευσης του οικισμού ή από πηγάδι μέσω τροχαλίας⁷⁴. Οι χώροι στους οποίους παροχετεύεται ζεστό και κρύο νερό είναι εκείνοι που θερμαίνονται (τα

⁶⁸ Klinghardt, Karl Dr. Ing. (1927), σ.18,21-22

⁶⁹ Ο.π. σ.21

⁷⁰ Οι διάφορες απόψεις σχετίζονται με τον τρόπο παροχής ατμών στους χώρους του λουτρού. Συγκεκριμένα, καταγράφεται ότι το σχήμα του λέβητα χρησιμεύει στην ομοιόμορφη θέρμανση του νερού στη δεξαμενή. Στο: Κανετάκη, Ε. (2004), σ.149. Η ίδια αναφέρει πως ο ατμός που παράγεται από το βράσιμο του νερού στη δεξαμενή διέρχεται από τα παράθυρα που τη συνδέουν με τα ατομικά δωμάτια ανοίγοντας και κλείνοντάς τα κατά βούληση. Αναφέρεται στα ανοίγματα-θυρίδες επιθεώρησης, που αναφέρθηκαν παραπάνω. Στο: Κανετάκη, Ε. (2004), σ.56. Επίσης, στο σχέδιο του Klinghardt (Εικ.4), ο λέβητας φαίνεται να χρησιμοποιείται απλά για θέρμανση του νερού. Στο: Klinghardt Karl Dr. Ing. (1927), σ.19. Ωστόσο, σε άλλο σημείο γίνεται ο χάλκινος λέβητας περιγράφεται ως «ένα ημικυλινδρικού σχήματος καζάνι, το οποίο σφραγιζόταν με ένα ημισφαιρικό κάλυμμα, από όπου ξεκινούσε ο κεντρικός αγωγός ατμού». Στο Κανετάκη, Ε. (2004), σ.183

⁷¹ Klinghardt, Karl Dr. Ing. (1927), σ.21

⁷² Κανετάκη, Ε. (2004), σ.56

⁷³ Klinghardt, Karl Dr. Ing. (1927), σ.21

⁷⁴ Κανετάκη, Ε. (2004), σ. 56

ατομικά δωμάτια, η θερμή αίθουσα και το γλιαρό τμήμα). Από την άλλη πλευρά, στο αποδυτήριο, που δε θερμαίνεται, μπορεί να βρει κανείς μόνο κρύο νερό, συνήθως, από το κεντρικό συντριβάνι του χώρου⁷⁵.

⁷⁵ Klinghardt, Karl Dr. Ing. (1927), σ.17

2.3 Λουτρό του Σωτήρος στη Μονεμβασιά. Ιστορικές αναφορές σε πηγές

Βασική πηγή για τη χρονολόγηση του λουτρού αποτελεί η περιγραφή του κάστρου της Μονεμβασίας από τον Τούρκο περιηγητή Εβλιγιά Τσελεμπή, ο οποίος επισκέφθηκε τον τόπο αυτό την άνοιξη του 1668 (ότι ήταν άνοιξη συμπεραίνεται από το γεγονός ότι εντυπωσιάζεται από την ανθοφορία της φύσης). Κατά την περιγραφή του για το «Φρούριο» (την Άνω Πόλη) αναφέρει ότι:

«Στον εσωτερικό περίβολο δεν υπάρχουν σπίτια στα οποία να κατοικούν άπιστοι. Δεν υπάρχει ούτε κτίσμα λουτρών, ούτε πηγάδι, ούτε πανδοχείο, ούτε κατάστημα, ούτε κανένα άλλο ίδρυμα. Υπάρχουν εντούτοις δύο τζαμιά για τους πιστούς»⁷⁶,

ενώ για το «Προάστειο» (την Κάτω Πόλη):

«Υπάρχουν δύο κοινοτικά τζαμιά με τρούλλο και μιναρέ. Επειδή βρίσκονται στην Αγορά, αυτά τα δύο έχουν μεγάλες συναθροίσεις. Υπάρχουν δύο μικρότερα τζαμιά, ένας μόνο μεντρεσές και το όλον δύο σχολεία. (...) Στην πόλη αυτή εκτός από νερό υπάρχει ό,τι άλλο επιθυμήσει κανείς. (...) Δεν υπάρχουν βρύσες, ούτε λουτρά στην πόλη αυτή γιατί το νερό μπορεί να αποκτηθεί με δυσκολία»⁷⁷,

Είναι γεγονός ότι ο βράχος της Μονεμβασίας, λόγω του πετρώματός του, δεν είχε τη δυνατότητα να συγκρατήσει το νερό της βροχής. Στο βράχο δεν υπήρχε κανένα πηγάδι και για το λόγο αυτό έχει αναπτυχθεί τόσο η τεχνική της συλλογής του βρόχινου νερού σε στέρνες. Για τον ίδιο λόγο πιθανώς επιλέχθηκε να μην κατασκευαστεί κάποιο δημόσιο λουτρό, τουλάχιστον μέχρι την επίσκεψη του Εβλιγιά Τσελεμπή το 1668. Όπως προαναφέρθηκε, η περίοδος της Α' Τουρκοκρατίας στη Μονεμβασιά διήρκησε από το 1540 έως το 1690. Επομένως, είναι πιθανό το λουτρό να κατασκευάστηκε κατά τα τελευταία χρόνια της τουρκικής κυριαρχίας –μετά την επίσκεψη του Τσελεμπή, από το 1669 έως το 1687, χρονιά κατά την οποία επέστρεψαν οι ενετικές δυνάμεις και ξεκίνησαν τις ενέργειες για την πολιορκία του κάστρου. Παρ' όλα αυτά, πρέπει να ληφθεί υπόψιν ότι, την περίοδο της Α' Τουρκοκρατίας, ο τουρκικός πληθυσμός άργησε να εγκατασταθεί στην Κάτω Πόλη. Όπως αναφέρθηκε (κεφ 2.1.2 σελ.14), ο ίδιος ο Εβλιγιά Τσελεμπή το 1668 παρατήρησε ότι οι συνοικίες τους ήταν συγκεντρωμένες στη ρίζα του βράχου, όχι τόσο κοντά στη θέση που εντοπίζεται το λουτρό. Πιθανότερο μοιάζει το ενδεχόμενο να κατασκευάστηκε κατά την περίοδο της Β' Τουρκοκρατίας (1715-1821).

Η πρώτη μνεία στο λουτρό γίνεται στον Κατάλογο «Κοσμάκη», που συστάθηκε λίγο πριν την Ελληνική Επανάσταση του **1821** από τον Κυριάκο Κοσμάκη για δική του χρήση. Στο συγκεκριμένο κατάλογο γίνεται καταγραφή των τότε υφιστάμενων εκκλησιών της Μονεμβασίας (33 στο σύνολο, συμπεριλαμβανομένων των ερειπωμένων)⁷⁸. Η αναφορά στο λουτρό είναι έμμεση, αφού έχει χτιστεί

⁷⁶ Καλλιγιά, Χ. Α. (1994α), σ.131

⁷⁷ Ο.π. σ.133

⁷⁸ Καλλιγιά, Χ. Α. (2010), σ.262

καταλαμβάνοντας μεγάλο τμήμα προϋπάρχοντος ναού, του Ναού του Σωτήρος⁷⁹ και χαρακτηρίζεται ως «Το Χαμάμι ο Σωτήρος»⁸⁰.

Το λουτρό δεν εμφανίζεται σε κανένα χάρτη ή απεικόνιση της Μονεμβασίας μέχρι το **1836**, όπου φαινόταν ένα σχέδιο διανοίξεων και διευθετήσεων που συντάσσει ο Πρώτος γεωμέτρης Othon de Mirbach (Εικ.1, εικ.2)⁸¹. Σε αυτό διαφοροποιούνται δύο στοιχεία σε σχέση με τη σημερινή υπάρχουσα κατάσταση. Το ένα είναι ο διαχωρισμός του στο σχέδιο σε δύο τμήματα, που δεν ταυτίζονται με τον υπάρχοντα διαχωρισμό σε Ναό Σωτήρος και Λουτρό. Παρ' όλα αυτά, αυτό μπορεί να οφείλεται στην αδυναμία διάκρισης των δύο, μιας και εξωτερικά τα όρια του καθενός δεν είναι σαφή. Από την άλλη πλευρά, πιθανόν ο διαχωρισμός αυτός να σχετίζεται με διαφοροποίηση στην ιδιοκτησία των δύο τμημάτων.

Ένα άλλο στοιχείο που παρατηρείται στο εν λόγω σχέδιο είναι η ύπαρξη πλατώματος στα ανατολικά του λουτρού, ενώ σήμερα στο συγκεκριμένο σημείο υφίσταται μάντρα. Το πλάτωμα μπορεί να αποτελεί μια από τις προθέσεις του Πρώτου γεωμέτρη, που δεν υλοποιήθηκαν, ή να υπήρχε το 1836, όταν συντάχθηκε το σχέδιο.

Με τη δημιουργία του Νέου Ελληνικού Κράτους, το λουτρό φαίνεται πως πέρασε στην ιδιοκτησία της εκκλησίας, ως επέκταση του Ναού του Σωτήρος. Αυτό γίνεται κατανοητό επειδή, σύμφωνα με τους νόμους «Περί εκποιήσεως των εθνικών, επισκοπικών και εις τας διαλυμένας Μονάς ανηκόντων φθαρτών κτημάτων» του 1863 και του 1867, το λουτρό περιήλθε στην ιδιοκτησία του Νικόλαου Κ. Σταθάκη το **1878** (Εικ.3). Στη συνέχεια, το **1880**, σύμφωνα με το συμβόλαιο 470/1880 πέρασε στην ιδιοκτησία του Γεωργίου Θεόδωρου Ρίτσου (Εικ.4 και Εικ.4α-β).

Το **1890**, οι αρχιτέκτονες Robert Weir Schultz και Sidney H. Barnsley επισκέπτονται τη Μονεμβασία, στα πλαίσια του αυξανόμενου ενδιαφέροντος της Βρετανικής Σχολής στην Αθήνα για τη Βυζαντινή αρχιτεκτονική⁸². Στα σημειωματάριά τους σκισάρουν ό,τι τους προκαλεί εντύπωση, ενώ κρατούν και ορισμένες σημειώσεις. Σε εκείνο του Schultz, ορισμένες σελίδες έχουν σβηστεί και το περιεχόμενό τους δεν είναι σαφές. Ωστόσο, από την κατάλληλο σημείο ειδωμένες, φαίνεται σε ένα τους σημείο να καταγράφεται η φράση “Bath at Monemvasia: 20...”⁸³. Το συγκεκριμένο ίχνος σχολίου πιθανόν σημαίνει ότι το λουτρό βρισκόταν ακόμα σε λειτουργία τότε.

Το **1905** απεβίωσε ο Γεώργιος Θ. Ρίτσος και κληρονομήθηκε από τα παιδιά του Αναστάσιο, Εμμανουήλ, Παναγιώτη και Μαρία. Το λουτρό περιήλθε στον Αναστάσιο Γεωργίου Ρίτσο, αφού μεταβιβάστηκε σε αυτόν από τους αδερφούς του Εμμανουήλ και Παναγιώτη το **1908** με το συμβόλαιο 3374/1908 (Εικ.5, εικ.5α-β) και από την

⁷⁹ Ο ναός του Σωτήρος υφίσταται κατά περίοδο της Β' Ενετοκρατίας (1690-1715), αναφέρεται μάλιστα σε δύο καταλόγους απογραφής που συνέταξε ο Grimani. Ο.π. σ. 262, 265 και Καλλιγά, Χ. Α. (1979), σ.248,250. Δεν είναι σαφής η αρχική χρονολογία κτίσης του ναού λόγω των πολυάριθμων επεμβάσεων που έχει δεχθεί.

⁸⁰ Καλλιγά, Χ. Α. (2010), σ.265 και Καλλιγά Χ. Α. (1979), σ.248

⁸¹ Καλλιγά, Χ. Α. (2010), σ.256-7

⁸² Kalligas, H. (2000), σ.24

⁸³ Ο.π., σ.41

αδερφή του Μαρία το **1912** με το συμβόλαιο 324/1912 (Εικ.6α,β,γ) . Παρέμεινε στην ιδιοκτησία του έως το **1930**, όταν απεβίωσε χωρίς απογόνους. Από τότε δε χρησιμοποιείται. Ο κύριος λόγος για την εγκατάλειψη αυτή υπήρξε, αφενός η εγκατάλειψη του βράχου από τους περισσότερους κατοίκους της, είτε για τον οικισμό Γέφυρα στη στεριά, είτε για τα αστικά κέντρα, αφετέρου η πολλαπλή ιδιοκτησία από τους κληρονόμους που, όπως πάντα, δυσχεραίνει τη διαχείριση ενός ακινήτου.

Θα πρέπει ωστόσο να σημειωθούν η περίοδος μεταξύ των ετών 1908-1912 και 1930, κατά τη διάρκεια των οποίων η κυριότητα του λουτρού βρίσκεται σκόπιμα και με νόμιμες διαδικασίες σε ένα άτομο, τον Αναστάσιο Γεωργίου Ρίτσο. Ίσως το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα το κτήριο να λειτούργησε με κάποια νέα χρήση Προφορικές μαρτυρίες αναφέρουν πιθανή μετατροπή του σε πατητήρι σε κάποια φάση της ιστορίας του⁸⁴.

Το **1954-5** πραγματοποιείται ταχυμετρική αποτύπωση του οικισμού, προϊόν της οποίας είναι ένας χάρτης (Εικ.7), όπου σημειώνεται και το λουτρό. Η κύρια πληροφορία που εξάγεται από το συγκεκριμένο χάρτη είναι ο τρόπος που έχει πατήσει μεταγενέστερη προσθήκη πάνω στο δώμα του λουτρού, καθώς επίσης και η χωροθέτηση των γύρω κτισμάτων σε σχέση με αυτό.

Το **1957-1958**⁸⁵ αποτυπώνεται από τις τότε φοιτήτριες αρχιτεκτονικής Ξαναλάτου-Δεργκάλιν Ελένη και Περβολαράκη-Κούλογλου Άννα, στα πλαίσια της εργασίας τους για το μάθημα της διάλεξης. Από τα σχέδια που έχουν εκπονηθεί, γίνεται κατανοητό ότι το λουτρό στέκεται στη θέση του, χωρίς να έχει καταρρεύσει κανένα από τα τμήματα που είναι γκρεμισμένα σήμερα, ενώ προσφέρονται ορισμένες πληροφορίες σχετικά με την εσωτερική διαμόρφωση του ψυχρού χώρου-αποδυτηρίου, ο οποίος βρίσκεται σε ερειπιώδη κατάσταση πια. (Εικ.8) Η περιγραφή που αναφέρεται στο βιβλίο σχετικά με το «*Χαμάμι του Σωτήρος*», έχει ως εξής⁸⁶:

«...Βρίσκεται κοντά στην «Δώθε τάπια» μέσα στον κήπο ενός Αρχοντικού. Στην δυτική πλευρά του είναι η Αγία Σωτήρα, μια εκκλησία που σήμερα δεν έχει ιερό.

Σαν τούρκικο λουτρό είναι σωστό και άνετο, όμως σαν εκκλησία «Μεταμορφώσεως του Σωτήρος» είναι απίθανο να το χαρακτηρίσει κανείς.

Η Αγία Σωτήρα εξ άλλου φανερώνει από τη κατασκευή της τις πολλές αλλαγές που δέχθηκε σε διάφορες χρονολογικές περιόδους. Το βορεινό κλίτος σκεπάζεται με οξυκόρυφο θόλο, το νότιο με ημικυλινδρικό. Ημικυκλικά τόξα με πόρινα αετώματα βρίσκονται απέναντι σε τόξα οξυκόρυφα και άλλα στέκουν μετέωρα προς τον μεσότοιχο του λουτρού, του οποίου ένα διαμέρισμα εισχωρεί στο βόρειο κλίτος (Εικ.9). Έτσι αν

⁸⁴ Το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα είναι πιθανό να πραγματοποιήθηκε η συγκεκριμένη αλλαγή χρήσης, γεγονός που μπορεί να δικαιολογηθεί και από ορισμένες επεμβάσεις που εμφανίζονται στο μνημείο και θα παρουσιαστούν παρακάτω.

⁸⁵ http://www.sepox.gr/structure/domi3_proedroi.pdf, Ιστορική διαδρομή του Συλλόγου μέσα από τα μηνύματα των διατελεσάντων προέδρων του Δ.Σ., Η περίοδος 1987-1989, Ελένη Ξαναλάτου-Δεργκάλιν, σ. 3, τελευταία επίσκεψη 5/1/16.

⁸⁶ Ξαναλάτου-Δεργκάλιν, Ε. και Κούλογλου-Περβολαράκη, Α. (1974), σ.13-14, 57

δεχθούμε ότι κάποτε υπήρξε εκκλησία ή «Αγία Σωτήρα» το πίσω της τμήμα με το ιερό θα το γκρέμισαν οι Τούρκοι για να κτίσουν το λουτρό τους.»

Επιπλέον, έχει χρησιμοποιηθεί για δεύτερο εξώφυλλο μια αεροφωτογραφία (Εικ.10) του βράχου της Μονεμβασίας, της οποίας η αναγραφόμενη ημερομηνία λήψης είναι το 1946, σε κλίμακα 1:2000, η οποία δεν έγινε δυνατό να εντοπιστεί στη Γεωγραφική Υπηρεσία του Στρατού (Γ.Υ.Σ.).

Τέλος, στα πλαίσια της ίδιας εργασίας, έχει εκπονηθεί ένα σχέδιο που καταγράφει την «Υπάρχουσα κυκλοφοριακή κατάσταση το έτος 1958», στο οποίο το λουτρό εμφανίζεται με το συμβολισμό «Λ» και δείχνει να καταλαμβάνει το χώρο μεταξύ δύο καλντεριμιών (Εικ.11), συμπεριλαμβανομένου και του Ναού του Σωτήρος. Αυτό συμβαίνει, όχι επειδή κάποιο από τα δύο κτήρια βρισκόταν σε χρήση τότε, αλλά περισσότερο επειδή τα δύο αυτά κτίσματα είναι συνυφασμένα στην τοπική συνείδηση. Γι αυτό το λόγο άλλωστε, η ονομασία που διασώθηκε στον κατάλογο του πριν το 1821, που αναφέρθηκε παραπάνω, είναι «Το χαμάμι ο Σωτήρος». Το νέο στοιχείο σε σχέση με το χάρτη του 1836 είναι ότι ο πλάτωμα στα ανατολικά του λουτρού έχει πάψει να υπάρχει. Τη θέση του καταλαμβάνει μια μάντρα, η οποία υπάρχει ακόμα και σήμερα έχοντας υποστεί διάφορες μικροεπισκευές και ορίζει μια ημι-ιδιωτική αυλή ανάμεσα στις γύρω ιδιοκτησίες.

Στη συνέχεια αναφέρονται απεικονίσεις, οι οποίες αναδεικνύουν τη θέση του λουτρού από το 1969 έως σήμερα, καθώς και τη διαδικασία κατέρρευσής του.

Σε αεροφωτογραφία του **1965** (Εικ. 12), το λουτρό, με τις προσθήκες που έχει δεχθεί, δεν έχει χάσει κανένα από τα τμήματα που κατέρρευσαν στη συνέχεια.

Αντίθετα, σε φωτογραφία του **1982** από την ανατολική πλευρά της Κάτω Πόλης και απεικονίζει τον οικισμό (Εικ.13 και εικ.13α), φαίνεται πως έχει καταρρεύσει το ανατολικό τμήμα του λουτρού, το λεγόμενο «αποδυτήριο»⁸⁷. Αντίθετα, η μεταγενέστερη προσθήκη στο δώμα, η οποία σήμερα δε σώζεται, στέκεται ακόμα.

Ωστόσο, στην αεροφωτογραφία του **2000** (Εικ.14) φαίνεται πως τελικά κατέρρευσε και η παραπάνω προσθήκη, γνωστή και ως «Σπίτι του χαμαμτζή». Η κατέρρευση αυτού του τμήματος του λουτρού πρέπει να επήλθε στο χρονικό διάστημα μεταξύ 1990-2000⁸⁸.

Γύρω στο 2000 υπήρξε ξανά ενδιαφέρον για το λουτρό, όταν ξενοδοχειακή επιχείρηση ξεκίνησε διαδικασίες για την αποκατάστασή και την επανάχρησή του σαν τμήμα του παρακείμενου ξενώνα⁸⁹. Μετά από αντιδικία με το γείτονα Π. Αθανασιάδη, σχετικά με την ιδιοκτησία του χαμάμ, αυτή πέρασε-παρέμεινε στα χέρια του κυρίου Αθανασιάδη.

⁸⁷ Σε προφορική συζήτηση με το γείτονα και νονό της σημερινής ιδιοκτήτριας Αθανασιάδη Παναγιώτη, ο ίδιος ανέφερε ότι ήδη από το 1970, όταν εκείνος κατασκεύασε την κατοικία του, είχε καταρρεύσει το συγκεκριμένο τμήμα.

⁸⁸ Προφορικές μαρτυρίες.

⁸⁹ Τη μελέτη εκπόνησε ο Αρχιτέκτονας Γιαξόγλου Γιώργος.

3. Λουτρό του Σωτήρος στη Μονεμβασιά.

3.1 Υπάρχουσα κατάσταση – Τεκμηρίωση

3.1.1 Θέση λουτρού

Το λουτρό του Κάστρου της Μονεμβασιάς βρίσκεται νοτιοανατολικά της πλατείας του Ελκόμενου, όπου είναι χωροθετημένο και το μόνο σωζόμενο τζαμί της Κάτω Πόλης -το οποίο λειτουργεί ως μουσείο σήμερα- και απέχει από το θαλάσσιο τείχος περίπου 30 μέτρα (Κεφ. 2.1.3, Εικ.1). Πρόκειται για δημόσιο λουτρό, με σχετικά μικρές γενικές διαστάσεις (19,34μ. x 6,90μ., όπου περιλαμβάνονται οι χώροι του λουτρού και οι δεξαμενές του, ενώ αν υπολογιστεί επιπλέον και το τμήμα του Ναού του Σωτήρος, όπισθεν του λουτρού, οι διαστάσεις φτάνουν τα 23,00μ. x 6,90μ.), προσανατολισμένο κατά τον άξονα ΝΔ-ΒΑ, ακολουθώντας τη διαμόρφωση της κλίσης του βράχου⁹⁰. Για λόγους ευκολίας, στην περιγραφή των χώρων και της λειτουργίας του, θεωρείται ότι το λουτρό είναι χωροθετημένο **κατά τον άξονα Ανατολής – Δύσης**.

Περιμετρικά, πλαισιώνεται από κτήρια στο μεγαλύτερο τμήμα του. Στη βόρεια πλευρά, εντοπίζονται (από τα ανατολικά) οι ιδιοκτησίες Λαζαρέτο Α.Ε, ιδιοκτησία Αθανασιάδη και στη νότια πλευρά οι ιδιοκτησίες Τραϊφόρου, Καράμπελα, Αναστασιάκη και Τσοκοτόπουλου. Τέλος, στα δυτικά, σε επαφή με το λουτρό, βρίσκεται τμήμα του Ιερού Ναού του Σωτήρος, το οποίο χρησιμοποιείται από την τοπική Εφορεία ως αποθηκευτικός χώρος.

Η πρόσβαση στο λουτρό σήμερα γίνεται από δύο καλντερίμια, στα ανατολικά και στα δυτικά του κτηρίου. Χρησιμοποιώντας το δυτικό καντερίμι, μέσω αυλής που ανήκει στην ιδιοκτησία Αθανασιάδη (νονός της ιδιοκτήτριας του λουτρού), το κτίσμα είναι προσβάσιμο από τη βόρεια πλευρά του. Αντίθετα, από το ανατολικό καλντερίμι, μέσω αυλής που συμπεριλαμβάνεται στην παρακείμενη ξενοδοχειακή μονάδα, στο λουτρό εισέρχεται κανείς από μία σύγχρονη διαμόρφωση στη νότια πλευρά του. Στην πρώτη περίπτωση, η πρόσβαση δυσχεραίνεται λόγω της ιδιωτικότητας του υπαίθριου χώρου και περιορίζεται στους ιδιοκτήτες, ενώ στη δεύτερη δεν υπάρχει κάποιος

⁹⁰ Άλλωστε, ακόμα και οι εκκλησίες έχουν τον ίδιο προσανατολισμό με το λουτρό. Η διαμόρφωση του εδάφους και η στενότητα του χώρου υπαγορεύουν απόκλιση από τον άξονα Α-Δ.

περιορισμός, αφού η είσοδος προς την αυλή είναι πάντα ανοιχτή, τόσο για τους ενοίκους και τους υπαλλήλους του ξενώνα, όσο και για οποιονδήποτε άλλον.

3.1.2 Περιγραφή των χώρων του λουτρού

Με βάση την τυπολογία που έχει συντάξει η Ε. Κανετάκη για τα Οθωμανικά λουτρά στον Ελλαδικό χώρο, το συγκεκριμένο λουτρό ανήκει στον 4^ο τύπο, του οποίου το χαρακτηριστικό είναι ότι «το ζεστό τμήμα έχει τετράγωνη κάτοψη και επικοινωνεί με μικρά ιδιαίτερα δωμάτια»⁹¹. Αποτελείται από τους εξής χώρους, γραμμικά τοποθετημένους, ξεκινώντας από τα Ανατολικά (Εικ.0, εικ.1, εικ.2):

1. **Ψυχρός χώρος – Αποδυτήριο (Ψ) (*camekan*):** Έχει γενικές εσωτερικές διαστάσεις 5,53μ. x 6,15μ., ωστόσο διαχωρίζεται, μέσω της διαμόρφωσης της κάλυψής του, σε δύο επιμέρους τμήματα ορθογωνικής κάτοψης, διαστάσεων 5,52μ. x 2,78μ. και 5,52μ. x 2,89μ. και αποτελεί τον λιγότερο διατηρημένο χώρο του λουτρού. Η κάλυψή του έχει καταρρεύσει στο μεγαλύτερο τμήμα της και διασώζεται μόνο σε μικρή έκταση στη βόρεια πλευρά του αποδυτηρίου (Εικ.3), ενώ οι λίθοι που κατέπεσαν έχουν στοιβαχτεί, στο εσωτερικό του χώρου κυρίως, σχηματίζοντας ένα λιθοσωρό. Φαίνεται πως αποτελείται από δύο ημικυλινδρικούς θόλους (καμάρες) εγκάρσια τοποθετημένους ως προς τον άξονα του κτηρίου, οι οποίοι, στο τμήμα που έρχονται σε επαφή, στηρίζονται σε ένα μεγάλο ημικυκλικό τόξο από λαξευτούς παρόλιθους, που τελικά ενοποιεί το χώρο. Το συγκεκριμένο τόξο, έχει στο μεγαλύτερο μέρος του καταρρεύσει. Παρ' όλα αυτά σώζεται ένα τμήμα της βόρειας βάσης του, το οποίο στηρίζει την εναπομείνασα θολοδομία και μικρό τμήμα της νότιας (Εικ.4).

Μαζί με το τμήμα της θολοδομίας που έχει καταρρεύσει, έχουν καταστραφεί, έως ένα ύψος σε όλο του το μήκος, ο νότιος τοίχος του αποδυτηρίου και τμήμα του ανατολικού. Στο σημείο συνάντησης του νότιου τοίχου του ψυχρού χώρου, με τον εγκάρσιο τοίχο του γλιαρού χώρου, έχει κατασκευαστεί και έχει ακουμπήσει στο κτήριο, ένας εγκάρσιος σε αυτό πρόχειρος τοίχος εν ξηρώ, ώστε να οριοθετήσει την αυλή του γείτονα (Εικ.5).

Η πρόσβαση στους υπόλοιπους χώρους του κτηρίου, γίνεται μέσω του συγκεκριμένου χώρου και σήμερα υλοποιείται με δύο τρόπους, όπως αναφέρθηκε και στο κεφάλαιο 3.1., από τη βόρεια πλευρά του κτηρίου και από τη νότια πλευρά του. Στον βόρειο τοίχο, παρατηρείται άνοιγμα σε πολύ κακή κατάσταση (Εικ.4, εικ.6), ενώ στα νότια, τα τελευταία χρόνια έχουν διαμορφωθεί σκαλοπάτια

⁹¹ Κανετάκη, Ε. Ι. (2004), σ. 341

που διευκολύνουν την πρόσβαση μέσω του κατεστραμμένου νότιου τοίχου (Εικ.5, εικ.7).

Το αποδυτήριο διαθέτει στο ανατολικό τμήμα περιμετρικά χτιστούς σοφάδες (*divan*), οι οποίοι δεν είναι εμφανείς σήμερα, λόγω υπερκάλυψής τους με χώμα και πέτρες. Ωστόσο, φαίνονται σε προϋπάρχοντα σχέδια (Κεφ.2.3, εικ.8) -όταν ακόμα το λουτρό στεκόταν- και σε φωτογραφίες που τραβήχτηκαν κατά τη φάση καθαρισμού του χώρου⁹²(Εικ.8). Η ορθογωνική εσοχή που εμφανίζεται στο χτιστό σοφά, αποτελεί μια από τις κόγχες στις οποίες οι λουόμενοι άφηναν τα παπούτσια τους πριν συνεχίσουν το λουτρό τους. Είναι αντίστοιχη με αυτήν που αποτυπώνεται στο σκίτσο του Klinghardt (κεφ 2.2.2, Εικ.7) και είναι χαρακτηριστική στους χώρους που χρησιμοποιούνται ως αποδυτήρια οθωμανικών λουτρών.

Κάτω από το δάπεδο της ανατολικής καμάρας υφίσταται στέρνα, το στόμιο της οποίας είναι εμφανές, αλλά φραγμένο. Επίσης, στο βόρειο τοίχο παρατηρείται μια κατακόρυφη εσοχή, η οποία εξυπηρετούσε τη συλλογή ομβρίων υδάτων στην υποκείμενη στέρνα, που μόλις αναφέρθηκε (Εικ.9).

Στον νότιο τοίχο, εμφανίζεται προεξοχή με ημικυκλικό σχήμα σε πολύ κακή κατάσταση, η οποία αποτελεί τη βάση μιας άλλοτε πολύ ευρύχωρης εστίας (Εικ.3).

Στον ανατολικό τοίχο, σώζεται προεξοχή κατασκευασμένη από λαξευτούς πωρόλιθους και με παρεμβαλλόμενα κεραμικά, στηριζόμενη σε φουρούσια που, λόγω της διαμόρφωσης του δαπέδου της με πλάκες που κλίνουν προς τα έξω, συμπεραίνεται ότι είχε χρησιμοποιηθεί ως αποχωρητήριο (Εικ.3 και εικ.10). Επιπλέον, στο νότιο τμήμα του ίδιου τοίχου, στο κομμάτι που έχει γλιτώσει της κατάρρευσης, σώζονται τα ίχνη του λαμπά, ενός προϋπάρχοντος παραθύρου (Εικ.11), η κάτοψη του οποίου φαίνεται στα σχέδια που έχουν εκπονήσει οι Ξαναλάτου-Δεργκάλιν Ε. και Κούλογλου-Περβολαράκη Α. (Κεφ.2.3, εικ.8). Στην ίδια θέση εξωτερικά (Εικ.12), η τοιχοποιία παρουσιάζει μια ασάφεια στη δομή της, ενώ το αρμολόγημα μεταξύ των λίθων είναι πρόχειρα φτιαγμένο.

Στο εσωτερικό του ανατολικού και του δυτικού τοίχου του ψυχρού χώρου, εντοπίζονται, σε κάποια σημεία, μικρές εσοχές –ορισμένες ανοιχτές, ενώ άλλες γεμισμένες με πέτρες–, οι οποίες ήταν σκαλότρυπες ή χρησίμευαν για τοποθέτηση

⁹² Όταν πραγματοποιήθηκε αποτύπωση του από τον αρχιτέκτονα Γ. Γιαζόγλου το 2000-2004, στα πλαίσια της μελέτης του για τον παρακείμενο ξενώνα

αντικειμένων (Εικ.13). Μια ιδιαίτερη εσοχή στο βόρειο τοίχο του λουτρού κοντά στην κλίμακα καθόδου της εισόδου, διαμορφώνεται με δύο μεγάλα κεραμίδια (βυζαντινού τύπου), τοποθετημένα κατά το πάχος του τοίχου (Εικ.6).

Το αρχικό δάπεδο του χώρου δεν είναι εμφανές, αφού γενικά ο χώρος είχε καλυφθεί με λίθους και χώμα. Σε φωτογραφίες κατά τον καθαρισμό του χώρου το 2000-2004⁹³, φαίνεται, από ίχνη του δαπέδου που σώζονται σε ορισμένες καθαρισμένες γωνίες, ότι είχε χρησιμοποιηθεί πλακόστρωση (Εικ.8). Η στάθμη του χωμάτινου δαπέδου, λίγο πριν εισέλθει κανείς στον επόμενο χώρο, φαίνεται να φτάνει χαμηλότερα της αρχικής στάθμης της πλακόστρωσης.

Επίσης, στη ΝΔ γωνία του χώρου υφίσταται, αν και αφανής σήμερα, χτιστός αγωγός κάτω από το αρχικό δάπεδο, ο οποίος καταλήγει στην εξωτερική στέρνα. Η ύπαρξη του αγωγού τεκμηριώνεται με βάση φωτογραφία κατά τον καθαρισμό του χώρου την περίοδο 2000-2004 (Εικ.14).

Τέλος, το άνοιγμα που οδηγεί στον αμέσως επόμενο χώρο, το χλιαρό (X), έχει σε μεγάλο βαθμό καταστραφεί, ενώ ελάχιστοι λαξευτοί λίθοι σώζονται στη θέση τους και υποδεικνύουν τις αρχικές διαστάσεις του.(Εικ.15)

Προβληματισμό προκαλεί, το γεγονός ότι το εγκάρσιο τόξο που στηρίζει τις δύο καμάρες, δε δένει με τους εξωτερικούς τοίχους του αποδυτηρίου.

Επιπλέον, η κατασκευή του μεγαλύτερου τμήματος της δυτικής καμάρας, που ακόμα στέκεται, διαφοροποιείται ως προς τον τρόπο δόμησης σε σχέση με τη γένεσή της. Ενώ, στο σημείο που βρίσκει τον τοίχο του επόμενου χώρου (του χλιαρού X) φαίνεται να χρησιμοποιούνται μικροί μαλακοί λίθοι με παρεμβολή κεραμικών με μια τάξη, το γύρισμα της καμάρας έχει διαμορφωθεί με πιο ακανόνιστα τοποθετημένους λίθους, λαξευτούς μεν, αλλά διαφορετικών διαστάσεων (Εικ. 13, το ζήτημα θα αναλυθεί περαιτέρω σε επόμενο κεφάλαιο).

2. **Χλιαρός χώρος (X) (*soğukluk*):** Το τμήμα του συγκεκριμένου χώρου (X1), το οποίο είναι προσβάσιμο από το αποδυτήριο, έχει εσωτερικές διαστάσεις 3,75μ. x 1,80μ., ενώ συνολικά οι διαστάσεις του χώρου πρέπει να είναι 5,70μ. x 1,80μ., αφού φαίνεται να έχει το ίδιο πλάτος με τον επόμενο χώρο (Θ). Το νότιο τμήμα (X2) διαχωρίζεται από το πρώτο με ένα άνοιγμα, το οποίο έχει σφραγιστεί με λίθους και έχει μετατραπεί σε δεξαμενή (Εικ.16). Η πρόσβαση σε αυτόν το χώρο

⁹³ Πηγή φωτογραφιών: Γιαξόγλου Γ., Αρχιτέκτων μηχανικός.

γίνεται μονάχα εξωτερικά, από το δώμα του χλιαρού χώρου, όπου επικοινωνεί με το εξωτερικό περιβάλλον, μέσω ανοιχτής κυκλικής οπής στην κορυφή του θόλου του. Εσωτερικά είναι επιχρισμένος με υδραυλικό κονίαμα, που ξεχωρίζει από την κοκκινωπή απόχρωσή του, ενώ στο σφραγισμένο άνοιγμα είναι προσαρμοσμένοι δύο μεταλλικοί σωλήνες, ο ένας διαμέτρου 15,5εκ. στη βάση του ανοίγματος και ο άλλος με διάμετρο 3εκ. λίγο ψηλότερα.

Συνολικά, το χλιαρό τμήμα στεγάζεται με τρεις ημισφαιρικούς θόλους, ο ένας εκ των οποίων καλύπτει το νότιο κομμάτι (X2), ενώ οι άλλοι δύο το προσβάσιμο κομμάτι (X1). Ο θόλος που βρίσκεται στον άξονα του κτηρίου, είναι λίγο μεγαλύτερος από τους άλλους δύο σε κάτοψη και, συνεπώς, θα ήταν και λίγο υψηλότερος στην αρχική μορφή του λουτρού. Στη σημερινή του κατάσταση, από ένα ύψος και πάνω, αλλάζει η χάραξή του, με αποτέλεσμα να εμφανίζεται χαμηλότερος. Οι δύο ημισφαιρικοί θόλοι στηρίζονται σε ημικυκλικό τόξο κατασκευασμένο από λαξευτούς πωρόλιθους, το οποίο διαχωρίζει νοητά το χώρο σε δύο μέρη. Στην κορυφή του βόρειου θόλου, διακρίνεται φραγμένη κυκλική οπή διαμέτρου ~0,90μ. (Εικ.17).

Το κεντρικό τμήμα του χλιαρού χώρου (X1) διασχίζει ένας πλακόστρωτος διάδρομος, με χαμηλό στηθαίο και στις δύο πλευρές του –στη νότια πλευρά του το στηθαίο σώζεται σε ελάχιστο ύψος– όχι απόλυτα κεντραρισμένος ως προς τα ανοίγματα που οδηγούν, αντίστοιχα, πίσω στο αποδυτήριο και προς στο θερμό χώρο (Θ) (Εικ.18). Δεν φαίνεται να αποτελεί κομμάτι της αρχικής κατασκευής του λουτρού. Ανάμεσα στον υπερυψωμένο αυτό διάδρομο και στον τοίχο που διαχωρίζει τη δεξαμενή από τον υπόλοιπο χώρο, η στάθμη του δαπέδου είναι υποβαθμισμένη κατά 25εκ. σε σχέση με το διάδρομο, ενώ το δάπεδο και τα τοιχώματα αυτού του χαμηλωμένου τμήματος είναι επιχρισμένα επίσης με υδραυλικό κονίαμα (Εικ.19).

Το βόρειο τμήμα δεν είναι σαφές με ποιον τρόπο λειτουργούσε. Δεν σώζονται ίχνη από το δάπεδό του. Είναι πιθανό να υπήρχαν χτιστοί ή ξύλινοι πάγκοι, στους οποίους να κάθονταν οι λουόμενοι, ενώ παρέμεναν στο συγκεκριμένο χώρο⁹⁴. Στον βόρειο τοίχο, σε ύψος 2,66μ. από τη σημερινή στάθμη του εδάφους, εντοπίζεται πήλινος αγωγός στο εσωτερικό του. Φαίνεται πως ο συγκεκριμένος αγωγός σφραγιζόταν με κάποια πλάκα –ίσως μαρμάρινη–, η οποία έχει αφαιρεθεί,

⁹⁴ Όπως αναφέρει για το χλιαρό χώρο και ο Πασαδαίος Α. (1981), σ.86

αποτυπώνοντας, ωστόσο, στο επίχρισμα το σχήμα της. Λόγω της θέσης του, η οποία βρίσκεται αρκετά ψηλά, δεν είναι πιθανό να αποτελούσε αγωγό παροχής νερού. Αντίθετα, είναι πιθανό η λειτουργία του να αφορούσε την παροχή υδρατμών στον γλιαρό χώρο, ο οποίος, όπως ήδη αναφέρθηκε, συνήθως έχει υψηλότερη θερμοκρασία σε σχέση με το αποδυτήριο (Εικ.20). Το άμορφο μικρό άνοιγμα, ψηλά στον βόρειο τοίχο, δεν πρέπει να αποτελεί αρχική κατασκευή, αφού στους χώρους πέραν του αποδυτηρίου δεν συνηθίζεται να διανοίγονται παράθυρα. Αντίθετα, μάλλον αποτελεί τοπική καταστροφή, η οποία οφείλεται, είτε στο μικρό πάχος του τοίχου στο συγκεκριμένο σημείο, είτε σε ανθρώπινη παρέμβαση.

Ο αποκομμένος σήμερα νότιος χώρος (X2), πιθανολογείται ότι αρχικά είχε χαρακτήρα βοηθητικό, με χρήση ως χώρος αποτρίχωσης ή ως αποχωρητήριο, όπως συνηθίζεται άλλωστε στα λουτρά. Μάρτυρας της λειτουργίας του είναι ο χτιστός αγωγός, που ήδη αναφέρθηκε, ο οποίος διέρχεται κάτω από το δάπεδο του ψυχρού χώρου και καταλήγει στην εξωτερική στέρνα, στα νότια του κτηρίου, στην ανατολική αυλή (Εικ.14). Φυσικά, η λειτουργία του ως αποχωρητήριο αντικρούεται με την ταυτόχρονη λειτουργία ενός αποχωρητηρίου στο αποδυτήριο, που επίσης αναφέρθηκε παραπάνω.

Προς την επόμενη αίθουσα, τη θερμή (Θ), ανοίγεται τοξωτό άνοιγμα διαμορφωμένο με λαξευτούς πωρόλιθους, διαστάσεων 0,625μ.⁹⁵ του οποίου το πλάτος έχει αυξηθεί σε κάποιο βαθμό στο μεγαλύτερο τμήμα του, ίσως λόγω τριβής με ανθρώπους, ζώα ή αντικείμενα που έπρεπε να διέλθουν μέσω αυτού (Εικ.21).

3. **Θερμή αίθουσα (Θ) (sicaklik):** Αποτελεί το βασικό χώρο του λουτρού και έχει εσωτερικές διαστάσεις 5,71μ. x 4,88μ. Η κάλυψή της γίνεται με ημισφαιρικό θόλο, στον οποίο έχουν διανοιχθεί τρεις σειρές φωτιστικών οπών, «ματιών», εξαγωνικού σχήματος, με 7, 10 και 6 οπές αντίστοιχα, από τη χαμηλότερη σειρά προς την ψηλότερη σειρά και στην κορυφή του κυκλική οπή (Εικ.22). Οι περισσότερες από τις οπές έχουν φραχθεί –πλην πέντε ανοιχτών–, εκ των οποίων δύο βρίσκονται στη χαμηλή σειρά, δύο στη μεσαία και μία στην ψηλότερη σειρά.

⁹⁵ Η μέτρηση για το πλάτος έχει πραγματοποιηθεί στη βάση του θυρώματος, όπου οι πωρόλιθοι δείχνουν λιγότερο φθαρμένοι.

Τα φορτία του θόλου μεταβιβάζονται πλευρικούς τοίχους, μέσω τεσσάρων ημικυκλικών τόξων και τεσσάρων σφαιρικών τριγώνων (λοφίων) που στηρίζονται στα τόξα⁹⁶. Μάλιστα, τα φορτία των δύο εγκάρσιων τόξων μεταβιβάζονται στη βάση των άλλων δύο, αφού στο σημείο συνάντησης εγκάρσιου και διαμήκους τόξου, η γένεση του εγκάρσιου βρίσκεται ψηλότερα από αυτήν του διαμήκους (Εικ.23). Ως βάσεις των δύο διαμήκων τόξων, έχουν χρησιμοποιηθεί δύο τμήματα από επιστύλιο τέμπλου βυζαντινού ναού⁹⁷ και δύο κιονόκρανα (*spolia*), τα δύο πρώτα στο βόρειο και τα δύο άλλα στο νότιο τοίχο, αντίστοιχα (Εικ.24-27).

Ο συγκεκριμένος χώρος διατηρείται σε αρκετά καλή κατάσταση.

Στο δυτικό τοίχο (Εικ.23), βλέπει κανείς τις θύρες προς τα δύο ατομικά δωμάτια (*halvets*) (H1 και H2), τοποθετημένα εκατέρωθεν του κεντρικού άξονα του κτηρίου. Πάνω στον άξονα, παρατηρείται μια τοπική κατάρρευση του δυτικού τοίχου και αποκαλύπτεται κατεστραμμένο τμήμα του συστήματος των πήλινων αγωγών του λουτρού (Εικ.23). Ορισμένοι αγωγοί διέρχονται παράλληλα στον τοίχο, ενώ στο μέσο του τοίχου παρατηρούνται και δύο εγκάρσιοι στον τοίχο αγωγοί, οι οποίοι επικοινωνούν με την κεντρική δεξαμενή (Δ1), που επίσης βρίσκεται σε επαφή με το θερμό χώρο (Θ). Σε αυτό το σημείο, θα μπορούσε να τεκμηριωθεί μια θέση για παροχή νερού στο θερμό χώρο. Χαμηλότερα, στη βάση του τοίχου, παρατηρείται ένα τοξωτό άνοιγμα, το οποίο δεν πρέπει να ήταν εμφανές αρχικά. Σε βάθος, 0,80μ. μέσα στο συγκεκριμένο άνοιγμα, σώζεται τμήμα οπτοπλινθοδομής και, ακριβώς δίπλα, μεγάλη μάζα χώματος (Εικ.28).

Στο νότιο τοίχο, έχει διανοιχθεί μια ακόμα είσοδος προς το εσωτερικό του κτηρίου, φραγμένη με λίθους σήμερα (Εικ.29). Είναι σαφές ότι αποτελεί μεταγενέστερη επέμβαση, αφού στο θερμό χώρο των λουτρών αποφεύγονταν τα ανοίγματα στους εξωτερικούς τοίχους, για λόγους διακριτικότητας και αποφυγής θερμοκρασιακών απωλειών. Σε διάφορες θέσεις στην περίμετρο του ανοίγματος αυτού, διακρίνονται χτισμένοι εγκάρσια στον τοίχο, τρεις πήλινοι αγωγοί μεγάλης διαμέτρου (~0,10-0,11 μ.). Ενώ μπορεί κανείς να υποθέσει ότι ανήκουν στο σύστημα των εγκαταστάσεων του λουτρού, φαίνεται πως μάλλον προέρχονται από την καταστροφή μιας καπνοδόχου κατά τη διάνοιξη της συγκεκριμένης εισόδου και απλά τοποθετήθηκαν σε αυτές τις θέσεις στη συνέχεια. Επίσης, στο

⁹⁶ Μπούρας, Χ. (2001), σ.110-112, για την περιγραφή του συστήματος στήριξης θόλων επί λοφίων.

⁹⁷ Πιθανώς ανήκουν στο τέμπλο του Ναού του Σωτήρος, τμήμα του οποίου κατεδαφίστηκε για να κατασκευαστεί το λουτρό.

νότιο τοίχο, υπάρχει κατεστραμμένη η θέση όπου υπήρχε παροχή νερού (Εικ.30). Έχει καταστραφεί και χαθεί η αρχική πλάκα –μαρμάρινη(;)– κάλυψης του συστήματος παροχής νερού στη θέση αυτή, αλλά τα ίχνη της πάνω στο χάλασμα, η μορφή του χάλασματος και, φυσικά, η ύπαρξη πήλινων αγωγών στο πάχος του τοίχου, δίνουν όλα τα στοιχεία που χρειάζονται για να καταλήξει κανείς στο συγκεκριμένο συμπέρασμα.

Στο βόρειο και τον ανατολικό τοίχο του θερμού χώρου (Θ), παρατηρούνται λίγα αξιόλογα στοιχεία. Σε ένα κατεστραμμένο κομματι του βόρειου τοίχου, εντοπίζονται δύο πήλινοι αγωγοί, ο ένας χαμηλά, κοντά στο κατακόρυφο τμήμα του τοίχου που παρουσιάζει έντονο πρόβλημα υγρασίας, ενώ ο άλλος εγκάρσιως τοποθετημένος σε υψηλότερη θέση (Εικ.31). Στον ανατολικό τοίχο, παρουσιάζεται εκτεταμένη απώλεια του επιχρίσματος, κυρίως στο βόρειο τμήμα του, ενώ κατάρρευση έχει αποκαλύψει εσοχές για κατακόρυφους πήλινους σωλήνες (Εικ.32). Επίσης, ένα κεραμικό αγγείο είναι χτισμένο μέσα στον τοίχο, με το στόμιό του προς το εσωτερικό του χώρου, με χρήση πιθανότατα για τοποθέτηση αντικειμένων, μιας και άλλες αποθηκευτικές κόγχες ή ερμάρια δεν παρατηρούνται (Εικ.33).

Αξίζει να αναφερθεί, ότι στις βάσεις όλων των τοίχων του θερμού χώρου –όπως επίσης και σε αυτούς των ατομικών δωματίων Η1 και Η2 που θα αναφερθούν ακολούθως, σε στάθμη χαμηλότερη από την αρχική στάθμη του δαπέδου, βρίσκονται εσοχές που προορίζονταν για τοποθέτηση κατακόρυφων πήλινων αγωγών στο εσωτερικό τους. Ορισμένες φορές, σώζονται και οι ίδιοι οι πήλινοι αγωγοί, οι οποίοι λειτουργούσαν ως καπνοδόχοι. Μάλιστα, στη βάση ενός από τους κατακόρυφους αγωγούς του δυτικού τοίχου, σώζονται και υπολείμματα στάχτης, που με τον καιρό (ή με κάποιο σεισμό) έχουν καταπέσει στο χώμα ακριβώς μπροστά στον αγωγό (Εικ.34).

Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι μέσα στους χώρους του λουτρού δεν σώζεται καμία από τις γούρνες που αρχικά χρησιμοποιούνταν. Παρ' όλα αυτά, εντοπίστηκε μια μαρμάρινη γούρνα στην αυλή παρακείμενης ιδιοκτησίας, η οποία ανήκει στο συγκεκριμένο λουτρό και η οποία φωτογραφήθηκε και αποτυπώθηκε (Εικ.35-37 και Σχέδιο Υ-Λ1). Έχει γενικές διαστάσεις 0,49μ. x 0,40μ. x 28μ. και θυμίζει γούρνα σε λουτρό στο Küstendil⁹⁸ (Εικ.38).

⁹⁸ Minetti, H. (1923) σ.30

Το αρχικό δάπεδο δεν σώζεται, ωστόσο, από ίχνη στις γωνίες του χώρου, φαίνεται ότι ήταν σε ψηλότερη στάθμη σε σχέση με την σημερινή στάθμη του δαπέδου από χώμα. Ανασκαφικές έρευνες απαιτούνται για να διαπιστωθούν πιθανά υπολείμματα των υπόκαυστων. Το πιθανότερο όμως, είναι να μη σώζονται, αφού οι στύλοι των υπόκαυστων είναι συνήθως κατασκευασμένοι από οπτόπλινθους, οι οποίοι αποτελούν σπάνιο και περιζήτητο υλικό και είναι από τα πρώτα υλικά που αφαιρούνται από ένα κτήριο χωρίς χρήση.

Εξωτερικά, ο θόλος της θερμής αίθουσας είναι καλυμμένος με σύγχρονο κονίαμα κοκκινωπού χρώματος⁹⁹ (Εικ.39), επέμβαση που πραγματοποιήθηκε μετά το 2004¹⁰⁰.

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ότι κάτω από το θερμό χώρο (Θ), βρίσκεται στέρνα παράλληλη με το λουτρό, η οποία όμως δεν είναι εμφανής σήμερα και για την αποκάλυψή της απαιτούνται ανασκαφικές εργασίες και καθαρισμός του χώρου. Η ύπαρξή της τεκμηριώνεται μονάχα από τα σχέδια που είχαν εκπονήσει για την εργασία τους οι Ξαναλάτου-Δεργκάλιν Ε. και Κούλογλου-Περβολαράκη Α.¹⁰¹. Το στόμιό της φαίνεται πως βρίσκεται στη γωνία βόρειου και ανατολικού τοίχου.

4. **Δύο ατομικά δωμάτια** (*halvet*) (H1 και H2): Έχουν διαστάσεις 1,50μ. x 1,80μ. έκαστο και βρίσκονται σε επικοινωνία με το θερμό χώρο (Θ), εκατέρωθεν της κεντρικής δεξαμενής νερού (Δ1) (Εικ.40, εικ.41). Η κάλυψη των δύο αυτών δωματίων γίνεται με ημισφαιρικούς θόλους, που εδράζονται στους περιμετρικούς τοίχους των δωματίων στις τρεις πλευρές τους, ενώ στην τέταρτη πλευρά –τη δυτική, εδράζονται σε ημικυκλικά τόξα. Στην κορυφή των θόλων υπάρχουν ημικυκλικές οπές, οι οποίες σήμερα είναι σφραγισμένες με λίθους (Εικ.42, εικ.43).

Το αρχικό δάπεδο στα ατομικά δωμάτια φαίνεται πως ήταν κατα περίπου 0,11μ. ψηλότερα σε σχέση με της θερμής αίθουσας (Θ).

Επίσης, στο νότιο, τον δυτικό και το βόρειο τοίχο και των δύο δωματίων (H1 και H2), εμφανίζεται το σύστημα των πήλινων αγωγών του λουτρού, σε σημεία που έχει φθαρεί η τοιχοποιία.

Στο νότιο ατομικό δωμάτιο (H1) (Εικ.40), παρουσιάζεται έντονη καταστροφή στον δυτικό τοίχο και αποκαλύπτονται, με αυτόν τον τρόπο, διάφορα στοιχεία για

⁹⁹ Οι ντόπιοι το ονομάζουν κουρασάνι.

¹⁰⁰ Κατά την αποτύπωση από το Γιαξόγλου, ο θόλος εξωτερικά δεν έχει λάβει το νέο επίχρισμα.

¹⁰¹ Ξαναλάτου-Δεργκάλιν, Ε. και Κούλογλου-Περβολαράκη, Α. (1974), σ.57

το σύστημα των πήλινων αγωγών του λουτρού. Στο συγκεκριμένο δωμάτιο, έχει εισχωρήσει σε σημαντικό βαθμό η βλάστηση, με ρίζες φυτών να εισέρχονται από τον θόλο και τους τοίχους.

Το βόρειο ατομικό δωμάτιο (H2) (Εικ.41), είναι εκείνο που επικοινωνεί με τις δύο δεξαμενές νερού του λουτρού (Δ1 και Δ2) -οι οποίες θα αναφερθούν παρακάτω- μέσω μικρών θυρίδων επίσκεψης σε υψηλή στάθμη στο νότιο και δυτικό τοίχο του αντίστοιχα.

Το δωμάτιο αυτό παρουσιάζει ιδιαίτερα αυξημένα επίπεδα υγρασίας, που φαίνεται να προέρχονται από τη βόρεια πλευρά του λουτρού. Καθ' όλη τη διάρκεια του έτους αποτελεί καταφύγιο για γυμνοσάλιαγκες.

Στο συγκεκριμένο χώρο, ξανά στο δυτικό τοίχο, σώζεται ακόμα μια σαφής θέση παροχής νερού. Στην εσοχή που σχηματίζεται στον τοίχο, λόγω της καταστροφής που έχει προκύψει, παρατηρούνται δύο αγωγοί, διαφορετικής διάστασης. Σε αυτόν με τη μεγαλύτερη διατομή, φαίνεται να καταλήγει ένας κατακόρυφος αγωγός μικρής διατομής (Εικ.41).

Τέλος, στη βάση του νότιου τοίχου του συγκεκριμένου ατομικού δωματίου (H2), βρίσκεται τοξωτό άνοιγμα που οδηγεί προς την εστία του λουτρού, η οποία βρίσκεται κάτω από την κεντρική δεξαμενή (Δ1) και χρησιμεύει στη λειτουργία των υπόκαυστων του λουτρού (Εικ.44). Αντίστοιχο άνοιγμα σίγουρα, υπάρχει και στο νότιο δωμάτιο (H1). Απαιτείται ανασκαφική έρευνα για να προσδιοριστούν οι ακριβείς διαστάσεις τους, καθώς και το βάθος που έφταναν τα υπόκαυστα.

5. **Δύο δεξαμενές νερού** : Η μία –η κεντρική (Δ1)– έχει διαστάσεις 2,08μ. x 1,80 μ. και βρίσκεται πάνω στον άξονα του κτηρίου, ενώ η άλλη (Δ2), έχει διαστάσεις 1,54μ. x 1,56μ. και βρίσκεται σε επαφή με το βόρειο ιδιαίτερο δωμάτιο (*halvet*) (H1). Η τροφοδοσία τους με νερό γίνεται από τη βόρεια πλευρά του λουτρού, μέσω πήλινων αγωγών (Εικ.45).

Στην κεντρική δεξαμενή (Δ1) (*hazne*), η τελική στάθμη του μπαζώματος που είχε διαμορφωθεί με τα χρόνια, έχει διαταραχθεί και στον πάτο είναι εμφανής ημικυλινδρική οπή (Εικ.46), που αποτελεί τη θέση του χάλκινου καζανιού για τη θέρμανση του νερού του λουτρού.

Στη δυτική δεξαμενή νερού (Δ2), τα επίπεδα υγρασίας είναι ακόμα υψηλότερα από του ατομικού δωματίου (H1). Στο εσωτερικό της εντοπίζονται πολυάριθμοι γυμνοσάλιαγκες.

6. **Εστία (*cehennemlik*)**: Κατά πάσα πιθανότητα, βρίσκεται κάτω από την κεντρική δεξαμενή (Δ1). Αυτό συμπεραίνεται, από τα ανοίγματα που εντοπίζονται στις βάσεις των τοίχων του θερμού χώρου και των ατομικών δωματίων (Θ, Η1 και Η2) που έρχονται σε επαφή με την κεντρική δεξαμενή (Δ1). (Εικ.23,28 εικ.44)

7. **Χώρος τροφοδοσίας** της εστίας με ξύλα (ΝΣ) (*külhan*) Το συγκεκριμένο τμήμα του λουτρού, αποτελεί χώρο σε δεύτερη χρήση, μήκους 5,10μ¹⁰². Παλαιότερα, θεωρείται ότι ήταν ναός –ο Ναός του Σωτήρος, του οποίου ένα τμήμα κατεδαφίστηκε για να αναγερθεί στη θέση του το λουτρό. (Εικ.47)

Σήμερα, είναι κλειστός και χρησιμοποιείται ως αποθηκευτικός χώρος για διάφορα αντικείμενα της τοπικής Εφορείας. Αντικείμενα που δυσχέρυναν τη παρατήρηση και τις εργασίες στο συγκεκριμένο χώρο είναι μεταλλικές οβίδες στο δάπεδο του χώρου, σκαλωσιές και καδρόνια (Εικ.48).

Η κεντρική καμάρα, όταν κατεδαφίστηκε το τμήμα του ναού, καταστράφηκε και πέρα από το όριο του τοίχου της δεξαμενής (σήμερα είναι εμφανής η γραμμή της νεότερης προσθήκης της καμάρας) (Εικ.49). Δεν είναι σαφές για πόσο καιρό παρέμεινε αστέγαστο το συγκεκριμένο τμήμα του ναού. Στην περιγραφή των Ξαναλάτου-Δεργκάλιν Ε. και Κούλογλου-Περβολαράκη Α., αναφέρεται ότι: «*Ημικυκλικά τόξα με πόρινα αετώματα (Εικ.50) βρίσκονται απέναντι σε τόξα οξυκόρυφα και άλλα στέκουν μετέωρα προς τον μεσότοιχο του λουτρού, του οποίου ένα διαμέρισμα εισχωρεί στο βόρειο κλίτος*»¹⁰³. Από την άλλη πλευρά, στην αεροφωτογραφία του 1946 (Κεφ. 2.3, εικ.10), η οποία συνοδεύει τη συγκεκριμένη εργασία, μια σκιά που εντοπίζεται στη συγκεκριμένη θέση, πρέπει να οφείλεται στην ύπαρξη κάποιου δέντρου¹⁰⁴, αφού και στην αεροφωτογραφία του 1965, δεν παρατηρείται κάποιο γκρέμισμα (Κεφ. 2.3, εικ.12).

Φαίνεται, λοιπόν, ότι πιο πιθανό είναι η καμάρα να συμπληρώθηκε, είτε ταυτόχρονα με την ανέγερση του λουτρού, είτε σε κάποια στιγμή κατά τη διάρκεια της ιστορίας του, ωστόσο πριν από το 1946. Η παραπάνω περιγραφή, θέλει περισσότερο να επισημάνει την καταστροφή που υπέστη ο ναός και τα μέλη του, παρά να δείξει ότι παρέμενε αστέγαστος.

¹⁰² Το ακριβές πλάτος είναι δύσκολο να μετρηθεί επακριβώς καθώς ο χώρος έχει μετατραπεί σε αποθήκη της Εφορείας Αρχαιοτήτων της Μονεμβασίας και είναι δύσκολη η πρόσβαση παντού.

¹⁰³ Ξαναλάτου-Δεργκάλιν, Ε. και Κούλογλου-Περβολαράκη, Α. (1974) σ.14

¹⁰⁴ Σήμερα φυτρώνει στη συγκεκριμένη θέση μια σκιά λόγω της έντονης υγρασίας των υποκείμενων χώρων.

Σε αυτόν τον χώρο εισέρχεται η μία από τις δύο δεξαμενές του λουτρού (Δ2), όπως περιγράφεται και στην παραπάνω αναφορά στο λουτρό.

Το σημείο τροφοδοσίας της εστίας δεν είναι εμφανές. Ωστόσο, πιθανολογείται ότι βρίσκεται χαμηλότερα σε σχέση με τη σημερινή στάθμη του δαπέδου του πρώην ναού, κάτω από την κεντρική δεξαμενή δεξαμενή (Δ1), όπως αναφέρθηκε παραπάνω.

Λόγω της δυσκολίας πρόσβασης και πραγματοποίησης εκτενούς αποτύπωσης, στο συγκεκριμένο τμήμα¹⁰⁵, καθώς και επειδή ο στόχος της εργασίας ήταν η μελέτη του ίδιου του λουτρού και όχι του Ναού του Σωτήρος, δεν έχει γίνει ιδιαίτερη εμβάθυνση χώρο αυτό.

8. «**Σπίτι του χαματζή**» (ΣΧ): Ο χώρος αυτός βρίσκεται στο επίπεδο του δώματος του λουτρού. Έχει εσωτερικές διαστάσεις 3,66μ. x 2,15μ. και σήμερα σώζεται σε ερειπιώδη κατάσταση, αφού η κάλυψή του με ημικυλινδρικό θόλο έχει καταρρεύσει και σώζεται μονάχα ένας εγκάρσιος, στο λουτρό, τοίχος, ιδιαίτερα μεγάλου πάχους 0,70μ. (Εικ.51).

Παρά τη σύνδεση με τη λειτουργία του λουτρού, που του δίνει η ονομασία που του αποδίδεται στις μέρες μας, φαίνεται πως έχει κατασκευαστεί σε μετέπειτα φάση, καταστρέφοντας, μάλιστα, κάποια τμήματα λουτρού. Είναι τέτοια η καταστροφή του κεντρικού θόλου του χλιαρού χώρου (Χ) που πραγματοποιήθηκε, ώστε να χαμηλώσει η τελική του στάθμη και να κατασκευαστεί στη θέση του το δάπεδο του νέου χώρου. Επίσης, από τη χωροθέτησή του, ανάμεσα στο δώμα του αποδυτηρίου (Ψ), από τη μία πλευρά, και πάνω σε τμήμα του κεντρικού θόλου της θερμής αίθουσας (Θ), από την άλλη, φαίνεται πως έχει αχρηστεύσει τουλάχιστον δύο από τις υποκείμενες καπνοδόχους του λουτρού.

Στο νότιο τμήμα του δαπέδου του, σώζεται ανοιχτή η οπή (Εικ.52) του θόλου του υποκείμενου νότιου τμήματος του χλιαρού χώρου (Χ), το οποίο είναι σφραγισμένο και έχει μετατραπεί σε δεξαμενή, όπως προλέχθηκε¹⁰⁶.

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ένας πήλινος αγωγός (Εικ.53), ο οποίος σώζεται στα υπολείμματα του νότιου τοίχου του συγκεκριμένου χώρου, χαμηλότερα από τη

¹⁰⁵ Παρ' όλο που δεν αντιμετωπίστηκαν προβλήματα με την τοπική Εφορεία, ως προς την άδεια εισόδου στο χώρο.

¹⁰⁶ Βλ. σ.35

στάθμη του δαπέδου (αλλά αμέσως ψηλότερα από την αρχική εξωτερική στάθμη του συστήματος των θόλων). Λόγω της θέσης και του τρόπου τοποθέτησής του (εγκάρσια και με κλίση προς τα έξω), συμπεραίνεται ότι δεν αποτελεί τμήμα των εγκαταστάσεων θέρμανσης του λουτρού. Πιθανότερο είναι να αποτελεί τμήμα του συστήματος απορροής των ομβρίων υδάτων του «σπιτιού του χαμαμτζή» (ΣΧ)¹⁰⁷.

¹⁰⁷ Μάλιστα, υπάρχει η σκέψη ότι μπορεί οι συγκεκριμένοι πήλινοι αγωγοί να προέρχονται από τη διάνοιξη του ανοίγματος στο νότιο τοίχο του λουτρού, όπου υπάρχουν ίχνη καταστροφής μιας από τις κατακόρυφες καπνοδόχους του λουτρού. Αυτό όμως δεν είναι εύκολο να επβεβαιωθεί.

3.1.3 Ανοίγματα. Τυπολογία – Σύγκριση

Κατά τη διάρκεια της παρούσας μελέτης πραγματοποιήθηκε συστηματική αποτύπωση και καταγραφή των τύπων των ανοιγμάτων που εντοπίζονται στο λουτρό (βλ. σχέδιο Υ17). Από αυτά, περισσότερα που σώζονται είναι ιδιαίτερα χαμηλά¹⁰⁸. Η εμφάνιση χαμηλών ανοιγμάτων στη Μονεμβασία δεν αποτελεί ασυνήθιστο φαινόμενο. Ωστόσο, στη συγκεκριμένη περίπτωση, η επιλογή αυτή είναι καθαρά λειτουργική και εξυπηρετεί κυρίως την επίτευξη των ελάχιστων θερμικών απωλειών μεταξύ των χώρων¹⁰⁹.

Τα σωζόμενα ανοίγματα του λουτρού είναι τοξωτά, έχουν ημικυκλική χάραξη και είναι κατασκευασμένα με λαξευτούς πωρόλιθους. Συνήθως, η τοξωτή διαμόρφωση τους γίνεται με τους λίθους τοποθετημένους εγκάρσια ως προς το πάχος της τοιχοποιίας¹¹⁰.

Στον ανατολικό τοίχο του λουτρού, στο ίχνος του σωζόμενου λαμπά ενός προϋπάρχοντος παραθύρου, εντοπίζεται ένας μαρμάρινος λίθος, γεγονός που δε συνηθίζεται στα ανοίγματα στο εσωτερικό του λουτρού. Επίσης, φαίνεται να έχει δοθεί λιγότερη προσοχή στην ποιότητα της λάξευσης των λίθων σε σχέση με τα υπόλοιπα. Αντίστοιχης ποιότητας λάξευσης είναι οι εσωτερικές γωνίες της προεξοχής που είχε χρήση αποχωρητηρίου στον ίδιο τοίχο, παρ' όλο που εξωτερικά έχουν εφαρμοστεί λίθοι από πωρόλιθο με σημαντικό βαθμό λάξευσης.

Οι παραπάνω παρατηρήσεις θα μπορούσαν να συνδράμουν στην καλύτερη χρονολόγηση του ανατολικού τοίχου του λουτρού.

¹⁰⁸ Το ύψος των ανοιγμάτων που οδηγούν προς τα ατομικά δωμάτια (*halvet*), φτάνει μόλις τα 1.23-1.25μ., εάν συνυπολογιστεί η τελική στάθμη του αρχικού δαπέδου, που σήμερα έχει χαθεί. Αντίστοιχα, το ύψος των υπολοίπων ανοιγμάτων που σώζονται έφτανε περίπου το 1.50μ.

¹⁰⁹ Klinghardt, Karl Dr. Ing. (1927, σ.18

¹¹⁰ Το θύρωμα του χλιαρού χώρου (X), που έχει σφραγιστεί για να μετατραπεί ο νότιος χώρος σε δεξαμενή, είναι μεν τοξωτό, αλλά δεν είναι εμφανές το χτίσιμο των λίθων του τόξου κατά το πάχος του τοίχου.

3.1.4. Καταγραφή φθορών

Για την οργάνωση και αξιολόγηση των φθορών που έχει υποστεί το κτήριο, συστάθηκε ένας αναλυτικός πίνακας. Σε αυτόν καταγράφεται η θέση, το είδος και η πιθανή αιτία της κάθε φθοράς που εντοπίστηκε (βλ. Πίνακα καταγραφής φθορών).

Μετά από μελέτη του παραπάνω πίνακα, φαίνεται πως τα πιο κρίσιμα προβλήματα, τα οποία μάλιστα χρήζουν άμεσης αντιμετώπισης, είναι τα εξής:

α) Το τμήμα του αποδυτηρίου (Ψ), που έχει καταρρεύσει στο μεγαλύτερο μέρος του, αφήνει εκτεθειμένο το μνημείο σε κάθε είδους φθορά (φυσική και ανθρώπινη). Επίσης, κρίνεται ιδιαίτερα επικίνδυνο διότι μπορεί να προκύψει πτώση κάποιου λίθου οποιαδήποτε στιγμή. Αντίστοιχα, το άνοιγμα που οδηγεί από τον πρώτο αυτόν χώρο στον επόμενο, το χλιαρό (Χ), το οποίο επίσης σώζεται σε άσχημη κατάσταση, πρέπει να στερεωθεί για να καταστεί το μνημείο ασφαλές.

β) Απαιτείται άμεση και αποτελεσματική καταπολέμηση της υγρασίας η οποία εισέρχεται είτε από τις πρόχειρα σφραγισμένες οπές των ημισφαιρικών θόλων του λουτρού, ή από το βόρειο τοίχο του (προς τα ανάντη). Ειδικά στη δεύτερη περίπτωση, τα επίπεδα υγρασίας κορυφώνονται στο ατομικό δωμάτιο (Η2) και στη δυτική δεξαμενή (Δ2). Επιπλέον, απαιτείται ανακατασκευή του δαπέδου, που σήμερα λείπει και υπάρχει απευθείας επαφή με το έδαφος.

Οι υπόλοιπες φθορές είναι μεν σημαντικές αλλά, σε σύγκριση με τις παραπάνω, αμελητέες.

3.1.5 Λουτρό στην κοντινή και ευρύτερη περιοχή. Συγκριτική έρευνα

Στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, κρίθηκε αναγκαία η μελέτη άλλων παραδειγμάτων λουτρών, για να εξακριβωθούν θολά σημεία, να διαπιστωθούν οποιότητες και διαφορές σε σχέση με αυτό της Μονεμβασίας. Η επαφή με τα περισσότερα έγινε μέσω του βιβλίου της Ελένης Κανετάκη¹¹¹, όπου κατάγεται η πλειονηφία των λουτρών του Ελλαδικου χώρου, ή άλλης βιβλιογραφίας. Ανεξάρτητα, όμως, από τη βιβλιογραφική έρευνα, πραγματοποιήθηκαν επί τόπου επισκέψεις στο Λουτρό των Αέρηδων στην Αθήνα (Εικ.1), το οποίο λειτουργεί σήμερα ως μουσείο, παράρτημα του Μουσείου Λαϊκής Τέχνης¹¹², σε ένα λουτρό-πιθανότατα ιδιωτικό- στην Άνω Πόλη Μονεμβασίας (Εικ.2), καθώς και σε ένα οθωμανικό λουτρό στο Μυστρά¹¹³.

Στο τελευταίο πραγματοποιήθηκε βασική αποτύπωση και φωτογράφιση. Βρίσκεται σε πολύ μικρή απόσταση από το κέντρο του οικισμού, ωστόσο δεν φαίνεται να αποσπά το ενδιαφέρον των ντόπιων (Εικ.3, εικ .4). Δεν έχουν εντοπιστεί πηγές που να βοηθούν στη χρονολόγησή του, αλλά θα μπορούσε να χαρακτηριστεί παλαιότερο από αυτό της Μονεμβασίας¹¹⁴. Σήμερα βρίσκεται σε ερειπιώδη κατάσταση.

Η διάταξη των χώρων του γίνεται αξονικά και είναι παρόμοια με αυτήν του υπό μελέτη λουτρού, αφού πρέπει να διαχωριζόταν σε ψυχρό χώρο-αποδυτήριο, χλιαρό χώρο σε επαφή με βοηθητικούς χώρους, θερμή αίθουσα, δεξαμενή νερού-πιθανώς διαχωρισμένη σε δύο τμήματα και χώρο τροφοδοσίας (Εικ.5). Εδώ το αποδυτήριο φαίνεται επίσης να έχει καταρρεύσει, ενώ διακρίνονται ελάχιστα ίχνη των λίθων των περιμετρικών τοίχων του κάτω από χώμα και φύλλα. Το χλιαρό τμήμα (Εικ.6) έχει διαστάσεις 8.60μ x 3.08μ. και διαμορφώνεται σε δύο θολοσκέπαστα τμήματα –αντί τριών στη Μονεμβασία- με ενδιάμεση στήριξη σε παχύ τόξο. Ο βοηθητικός χώρος (αποχωρητήριο ή χώρος αποτρίχωσης) βρίσκεται σε επαφή με το χώρο, αλλά εκτός του περιγράμματος του κτηρίου.

Η θερμή αίθουσα (Εικ.7) είναι πολύ ευρύχωρη (εσωτερικές διαστάσεις 8.10μ. x 7.83μ.) και θα πρέπει να ήταν εντυπωσιακή όσο λειτουργούσε το λουτρό. Η κάλυψη της γινόταν με ημισφαιρικό θόλο, στηριζόμενο σε τέσσερα εντοιχισμένα τόξα και σε τέσσερις τεταρτοσφαιρικές γωνιακές ανίδες, που συνέβαλλαν στο πέρασμα από τον – σχεδόν- τετράγωνο σε κάτοψη χώρο, στο οκτάγωνο σχήμα στη βάση του θόλου και στη συνέχεια στην κυκλική διαμόρφωση της βάσης του θόλου. Η θολοδομία έχει

¹¹¹ Κανετάκη, Ε. (2004)

¹¹² <http://www.melt.gr/gr/episkepsi/to-loutro-ton-aeridon/to-ktirio/>, ιστοσελίδα του Μουσείου Λαϊκής Τέχνης, τελευταία επίσκεψη 02/02.2016.

¹¹³ Το οποίο δεν είναι καταγεγραμμένο στο προαναφερθέν βιβλίο και θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τον κύριο Γιαξόγλου Γ. για την υπόδειξη της θέσης του. Στο συγκεκριμένο λουτρό είχε αναφερθεί παλαιότερα, με αφορμή κάποια μελέτη στην περιοχή του Μυστρά. <http://yaxoglou.blogspot.gr/2015/02/blog-post.html>, «Προκαταρκτική έκθεση αποκατάστασης αρχοντικού Σαλβάρα στο (Νέο) Μυστρά», σ.11, τελευταία επίσκεψη 02/02/2016

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω τον κύριο και την κυρία Λαμπρινού, ιδιοκτήτες του οικοπέδου στο οποίο βρίσκεται, για την άδεια που μου παραχώρησαν να εισέλθω στην ιδιοκτησία τους.

¹¹⁴ Με κριτήριο το μέγεθος και την ποιότητα κατασκευής, Kiel M. (1990), στο *“XIII: Two little known monuments of early and classical Ottoman Architecture in Greek Thrace”*, σ.142-3

καταρρεύσει στο μεγαλύτερο μέρος της, ενώ σώζονται μονάχα ορισμένοι από τους τοίχους των χώρων.

Η στάθμη του δαπέδου βρίσκεται αρκετά ψηλά, λόγω επίχωσης από χώμα. Στις γωνίες, καθώς και σε άλλες θέσεις, διακρίνονται κατακόρυφοι καπνοδόχοι (Εικ.8), που έχουν οδηγήσει τις γωνιακές αψίδες που ακόμα σώζονται στην απόκτηση ενός μαύρου χρώματος. Επίσης, έχουν σωθεί πήλινοι σωλήνες, οι οποίοι φέρνουν νερό από την παρακείμενη δεξαμενή.

Αξίζει να αναφερθεί ότι στα σφαιρικά τρίγωνα μεταξύ τόξων και γωνιακών αψίδων υπάρχουν έξοδοι πήλινων αγωγών, οι οποίοι βρίσκονται σε ιδιαίτερα μεγάλο ύψος για να υποθεθεί ότι αποτελούσαν παροχές νερού (Εικ.9, εικ.10). Πιθανότερο είναι να έφερναν ατμό στο χώρο. Τέλος, σημαντικό στοιχείο που κρίνεται αναγκαίο να καταγραφεί είναι η κατασκευή του κτηρίου από ιδιαίτερα παχείς τοίχους (0.90μ.-1.14μ.) στο εσωτερικό των οποίων εντοπίστηκαν ξυλοδεσιές (Εικ.7). Στην τοιχοποιία του κεντρικού χώρου –του θερμού- διακρίνονται τέσσερις ξυλοδεσιές κατά το πάχος (Εικ.11), οι οποίες συνδέονται μεταξύ τους με κάθετα ξύλα (κλάπες).

Εκτός από τα παραπάνω λουτρά, στα οποία, όπως αναφέρθηκε, πραγματοποιήθηκε επί τόπου επίσκεψη, κρίνεται επιθυμητό να γίνει αναφορά σε ένα ακόμα, που βρίσκεται στο Κιλκίς, όχι τόσο για τη διάταξη των χώρων του¹¹⁵, αλλά για το γεγονός ότι σε αυτό σώζεται ο αρχικός χάλκινος λέβητας. Σε φωτογραφία στην οποία απεικονίζεται ο τελευταίος (Εικ.12), παρατηρείται πως έχει καταστραφεί σχεδόν η ημισφαιρική προεξοχή του. Παρ' όλα αυτά, διακρίνεται το κυλινδρικό του σχήμα και, επίσης, ένας σωλήνας, ο οποίος ίσως παλαιότερα συνδεόταν με το λέβητα¹¹⁶.

¹¹⁵ Κανετάκη, Ε. (2004), σ.166-167

¹¹⁶ Ως κεντρικός αγωγός παροχής υδρατμών στο λουτρό.

3.1.6 Σημερινή κατάσταση λουτρού. Καθεστώς ιδιοκτησίας και προστασίας

Η σημερινή κατάσταση διατήρησης του λουτρού είναι κακή. Ανεξάρτητα από τις φθορές που έχει υποστεί (και συνεχίζει να υπόκειται), είναι έντονο το αίσθημα της εγκατάλειψης που εισπράττει κανείς όταν το επισκέπτεται.

Ήδη από το 1867 ανήκει σε ιδιώτες (βλ. κεφ. 2.3, σελ.27). Η τωρινή ιδιοκτήτρια ονομάζεται Βαλαμώτη Σουλτάνα και ήρθε στην κατοχή της μετά τη δικογραφία που διεξήχθη περί τα έτη 2000-2004. Παρά το συγκεκριμένο γεγονός, η πρόσβαση σε αυτό είναι ελεύθερη προς όλους, δεν υπάρχει κάποια φύλαξη, ούτε σχετική σήμανση. Έτσι, μπορεί να εισέλθει ο καθένας και να προξενήσει βλάβη στο μνημείο, ή ακόμα χειρότερα, να πάθει κάποιο ατύχημα. Όπως έχει προαναφερθεί (βλ. κεφ. 3.1.4), κάποια τμήματά του απαιτούν στερέωση για αποφυγή μελλοντικών καταρρεύσεων (Κεφ. 3.1.2, εικ.4). Επιπλέον, σε συγκεκριμένα σημεία οι κυκλικές οπές των θόλων του λουτρού είτε παραμένουν ανοιχτές, ή η σφράγισή τους μοιάζει επίφοβη (Κεφ.3.1.2, εικ.52). Τέλος, λόγω της έλλειψης φύλαξης και ενδιαφέροντος, το κτήριο παραμένει εκτεθειμένο στην ανεξέλεγκτη βλάστηση (Εικ.1, εικ.2), καθώς και στη συσσώρευση σκουπιδιών και άλλων άχρηστων αντικειμένων που ο καθένας μπορεί να αφήσει (Κεφ.3.1.2, εικ.9). Με αυτόν τον τρόπο, το μνημείο υποβαθμίζεται ακόμα περισσότερο.

Το υπό μελέτη λουτρό, όπως άλλωστε ολόκληρη η Κάτω Πόλη Μονεμβασίας, προστατεύεται από τον αρχαιολογικό νόμο 3028 και η οποιαδήποτε ενέργεια για αποκατάστασή του κρίνεται χρονοβόρα και σίγουρα κοστοβόρα. Παρ' όλα αυτά, το γεγονός ότι αποτελεί ένα μνημείο γενικότερου ενδιαφέροντος από μια απλή κατοικία καθιστά ανεπίτρεπτη την υποβάθμιση και καταστροφή του. Ακόμα περισσότερο μάλιστα, όταν αυτό βρίσκεται σε έναν εύρωστο οικισμό όπως η Μονεμβασία. Είναι απαραίτητο, εάν ο ιδιώτης δεν έχει την οικονομική δυνατότητα να υποστηρίξει κάποιο έργο, αν όχι αποκατάστασης, έστω στερέωσης και προστασίας, να βρεθεί ένας τρόπος να συνδράμει το δημόσιο και να υποβοηθήσει τη συγκεκριμένη προσπάθεια.

3.2 Παρατηρήσεις πάνω στην υπάρχουσα κατάσταση

3.2.1. Σχέση λουτρού με ιστό Μονεμβασίας. Αρχική είσοδος

Παρατηρώντας τη γενική χωροθέτηση του λουτρού μέσα στον ιστό της Μονεμβασίας (Εικ.1), είναι αναπόφευκτο να παρατηρήσει κανείς ότι αποτελεί ένα μεγαλεπίβολο οικοδόμημα για τα δεδομένα της Μονεμβασίας, της οποίας κύριο χαρακτηριστικό είναι η στενότητα του χώρου. Η κατασκευή του έχει πραγματοποιηθεί ανάμεσα σε κτήρια και καταλαμβάνοντας ένα τμήμα του κτηρίου που έχει μείνει στην παράδοση του οικισμού με το όνομα Ναός του Σωτήρος.

Με μια προσεκτικότερη ματιά, γίνεται φανερή η προσπάθεια προσαρμογής που έχει συντελεστεί, ώστε να κατασκευαστεί το κτήριο στη συγκεκριμένη θέση με τις ελάχιστες παράπλευρες καταστροφές και οικειοποιήσεις ιδιοκτησιών.

Η κατεδάφιση τμήματος του Ναού του Σωτήρος, ίσως αποτέλεσε το εύκολο κομμάτι του εγχειρήματος, αφού το κτήριο δεν ανήκε σε κάποιον ιδιώτη, ώστε να απαιτηθεί αποζημίωση.

Η χωροθέτηση του λουτρού έχει γίνει με τέτοιο τρόπο ώστε να καταλαμβάνει την έκταση ανάμεσα στις ιδιοκτησίες Τσοκοτόπουλου στα νότια-νοτιοανατολικά και της Λαζαρέτο Α.Ε. στα βόρεια-βορειοανατολικά. Μάλιστα, η γωνία του ισογείου της ιδιοκτησίας Λαζαρέτο Α.Ε. φαίνεται να έχει απομειωθεί στη νοτιοδυτική γωνία της, στο σημείο επαφής της με το λουτρό¹¹⁷. Αυτό είναι εμφανές στην εικόνα 1, επιπλέον, όμως, επιβεβαιώνεται από την ύπαρξη κατασκευής στην εν λόγω γωνία (Εικ.2, εικ.3), που μοιάζει να είχε αρχικά χρήση τζακιού, τμήμα της οποίας μοιάζει να λείπει ή να έχει καλυφθεί από το νότιο τοίχο του κτηρίου. Η συγκεκριμένη κατασκευή είναι σφραγισμένη με λίθους σήμερα.

Στην προσπάθεια κατανόησης της λειτουργίας του λουτρού στα πλαίσια του ιστού της Μονεμβασίας ανέκυψε το ερώτημα του τρόπου εισόδου σε αυτό. Σήμερα, όπως προαναφέρθηκε¹¹⁸, η είσοδος στο λουτρό πραγματοποιείται μέσω του αποδυτηρίου, είτε από άνοιγμα σε κακή κατάσταση στο βόρειο τοίχο του (Κεφ.3.1.2, εικ.4, εικ.6), ή από διαμορφωμένα σκαλοπάτια στον κατεστραμμένο νότιο τοίχο του(Κεφ.3.1.2,

¹¹⁷ Για το λόγο αυτό, μπορεί να υποστηριχθεί ότι το ισόγειο της συγκεκριμένης ιδιοκτησίας έχει κατασκευαστεί πριν από το υπό μελέτη λουτρό.

¹¹⁸ Βλ.σ.33-34

εικ.7). Επίσης, υπάρχει η διερώτηση για το αν θα μπορούσε η αρχική είσοδος να πραγματοποιείται από την ανατολική πλευρά του λουτρού (Κεφ.3.1.2, εικ.12). Η συγκεκριμένη απορία είναι εύλογη, κυρίως λόγω της αμεσότητας και της ευκολίας στην πρόσβαση από το ανατολικό καλντερίμι απευθείας στο αποδυτήριο-ψυχρό χώρο (Ψ).

Έτσι, οι τρόποι εισόδου στο λουτρό που θα εξεταστούν είναι οι εξής:

A) Πρόσβαση από το δυτικό καλντερίμι και –μέσω αυλής στα βόρεια του χώρου τροφοδοσίας- είσοδος από το υφιστάμενο άνοιγμα στη βόρεια πλευρά του αποδυτηρίου.

B) Πρόσβαση από το ανατολικό καλντερίμι και είσοδος στην ανατολική όψη του λουτρού.

Γ) Πρόσβαση από το ανατολικό καλντερίμι, διέλευση μέσα από το χτισμένο ιστό βόρεια του λουτρού και είσοδος από το υφιστάμενο άνοιγμα στη βόρεια πλευρά του αποδυτηρίου. Αυτή η περίπτωση προϋποθέτει κενό στον ιστό κατά την εποχή ανέγερσης του λουτρού, ή έστω κάποια δίοδο που θα τον διασχίζει, μέσω διαβατικού.

Για την πραγματοποίηση της εξέτασης του ιστού γίνεται σύγκριση του χάρτη του 1836 από το γεωμέτρη Othon de Mirbach (Εικ.4) και εκείνου του 1958 από τις Ξαναλάτου-Δεργκάλιν Ελένη και Περβολαράκη-Κούλογλου Άννα (Εικ.5). Επίσης, λαμβάνεται υπόψη η θέση του Τζαμιού (T) στην πλατεία της Κάτω Πόλης, ως κεντρικού σημείου με το οποίο η σύνδεση του λουτρού θα ήταν απαραίτητη.

Έτσι, λοιπόν, στο χάρτη του 1836 (Εικ.4) με αφετηρία το τζαμί (T) εντοπίζονται δύο διαδρομές προς το λουτρό (Λ):

Η μία (A) φαίνεται να διέρχεται από δύσβατα εδάφη αλλά, χωρίς να παρεμποδίζεται από κτήρια, φτάνει στη δυτική πλευρά του λουτρού, ταυτιζόμενο από ένα ύψος και κάτω με το δυτικό καλντερίμι. Η άλλη (B) διαχωρίζεται νωρίς από την πρώτη και, αφού καμφθεί σε διάφορα σημεία λόγω των προεξοχών του χτισμένου ιστού, καταλήγει να ταυτίζεται με το καλντερίμι στα ανατολικά του λουτρού. Μάλιστα, στο συγκεκριμένο χάρτη φαίνεται πως η υπάρχουσα σήμερα μάντρα, που διαχωρίζει την ανατολική αυλή από το καλντερίμι, δεν υφίσταται. Αποτέλεσμα αυτού είναι να η δημιουργία πλατώματος ακριβώς στη θέση του λουτρού.

Από την άλλη πλευρά, ο χάρτης του 1958 (Εικ.5) φαίνεται να πλησιάζει περισσότερο στη σημερινή κατάσταση, σχετικά με τη μορφή του ιστού και την ακρίβεια. Παράλληλα, εξετάζεται ο επικεντρωμένος στην περιοχή ενδιαφέροντος χάρτης (Εικ.6)¹¹⁹.

Στο χάρτη δεν υφίσταται απευθείας κατέβασμα από την πλατεία προς το δυτικό καλντερίμι. Αντίθετα, σε ένα σημείο διακόπτεται από το χτισμένο ιστό και συνεχίζει μετατοπισμένο λίγο δυτικότερα (Α). Μάλιστα, αυτό επιβεβαιώνεται και από επί τόπου παρατηρήσεις (Εικ.7-10). Στη θέση που ο χάρτης του 1836 δείχνει απευθείας κατάβαση, πίσω από το σημειωμένο με σταυρό ναό της Αγίας Άννας, εντοπίζεται απόκρυμνος βράχος, ο οποίος δε μοιάζει να έχει δεχθεί ανθρώπινη επέμβαση και να έχει – σε παλαιότερη χρονολογία- χρησιμοποιηθεί ως πέρασμα (Εικ.7, εικ.8). Επιπλέον, αν συγκριθεί η φωτογραφία που τραβήξαν οι Schultz . W. και Barnsley S. H. (Εικ.9) το 1890 από το θαλάσσιο τείχος, στην οποία διαφαίνεται στο βάθος η εν λόγω θέση, με την αντίστοιχη σημερινή στο ίδιο σημείο (Εικ.10), γίνεται αντιληπτό ότι και τότε ο βράχος ήταν το ίδιο απότομος και αποκλείεται η οποιαδήποτε χρήση του από ανθρώπους και ζώα.

Επίσης, στο καλντερίμι με το οποίο ξεκινάει η κατάβαση, δίπλα στο τζαμί εντοπίζονται τα ίχνη της γένεσης μιας καμάρας διαβατικού, που αποδεικνύει ότι το καλντερίμι ήταν σε χρήση από πολύ παλιά στη συγκεκριμένη θέση (Εικ.11). Στον ίδιο χάρτη, στο σημείο που η κατάβαση διαχωρίζεται σε δύο πορείες, η μία προς το δυτικό (Α) και η άλλη προς το ανατολικό καλντερίμι (Β), διακρίνεται κάμψη του ιστού προς τα ανατολικά (Εικ.5 και εικ.12). Στο σκίτσο (Εικ.13) γίνεται προσπάθεια να φανούν σε μια απεικόνιση η κάθοδος με το ίχνος της γένεσης της καμάρας του διαβατικού στο βάθος δεξιά, η κάμψη του ιστού που αναφέρθηκε σε πρώτο πλάνο και στο βάθος κεντρικά, μέσω του υφιστάμενου διαβατικού, η βάση του απόκρυμνου βράχου, που επίσης αναλύθηκε παραπάνω.

Τέλος, κρίνεται απαραίτητο να γίνει αναφορά σε ένα ακόμα στοιχείο, που πιθανώς έχει σημασία για την έρευνα σχετικά με τον τρόπο πρόσβασης στο λουτρό αλλά και με τον ιστό της Κάτω Πόλης Μονεμβασίας και συνδέεται με τον ανατολικότερο κτήριο της ιδιοκτησίας Αθανασιάδη (Εικ.6 και εικ.14).

¹¹⁹ Ο οποίος έχει βασιστεί σε τοπογραφικό διάγραμμα που έχει συντάξει ο τοπογράφος Τοκμακίδης Κωνσταντίνος το 2005 και σε επί τόπου παρατηρήσεις. Ευχαριστώ την κα Βαλαμώτη Σουλτάνα για την παραχώρηση του συγκεκριμένου διαγράμματος.

Το συγκεκριμένο κτήριο, όπως αναφέρθηκε συνοπτικά στο κεφάλαιο 2.3¹²⁰, είχε επισκευαστεί και λειτουργούσε ενιαία μαζί με το διπλανό (προς τα ανατολικά) κτήριο ως ξενώνας με την επωνυμία Λαζαρέτο Α.Ε. Κατά τη δικαστική διαμάχη που διαδραματίστηκε περί το έτος 2000 μεταξύ του γείτονα Αθανασιάδη και της ξενοδοχειακής μονάδας για την ιδιοκτησία του υπό μελέτη λουτρού, το συγκεκριμένο κτήριο πέρασε στην ιδιοκτησία Αθανασιάδη¹²¹. Παρ' όλα αυτά, οι χώροι του ισογείου (μια στέρνα και ένας ακόμα καμαροσκέπαστος χώρος παράλληλος σε αυτήν) εξακολουθούν να βρίσκονται στην ιδιοκτησία της Λαζαρέτο Α.Ε.

Τα παραπάνω καταγράφονται, όχι για να γίνει κριτική στο σημερινό ιδιοκτησιακό καθεστώς, αλλά για να γίνει εμφανής η πολυπλοκότητα του προσδιορισμού της ιδιοκτησίας των κτηρίων που περιβάλλουν το λουτρό, που προκύπτει από την πολυπλοκότητα του ιστού της Μονεμβασίας.

Το συγκεκριμένο κτήριο, λοιπόν, το οποίο βρίσκεται στη βόρεια πλευρά του υφιστάμενου ανοίγματος στο βόρειο τοίχο του αποδυτηρίου του λουτρού, δεν κατέστη προσβάσιμο στο εσωτερικό του¹²². Ωστόσο, μετά από επι τόπου έρευνα που πραγματοποιήθηκε εξωτερικά, έγιναν ορισμένες παρατηρήσεις σχετικά με τη μικρή αυλή στα βόρεια του συγκεκριμένου κτηρίου. Στο εσωτερικό της αυλής εντοπίστηκε στο βόρειο τοίχο του εν λόγω κτηρίου ίχνος από γένεση εγκάρσιας σε αυτόν καμάρας, που θα μπορούσε πιθανώς να στηρίζει κάποιο διαβατικό παλαιότερα (Εικ.15-17). Στο σκίτσο (Εικ.18) απεικονίζεται η θέση της γένεσης της καμάρας από τα βόρεια του κτηρίου Αθανασιάδη. Η ύπαρξη αυτού του στοιχείου υποδεικνύει πιθανό παρακλάδι του ιστού ή πέρασμα μέσα από το οικοδομημένο σήμερα τμήμα του κτηρίου ιδιοκτησίας Αθανασιάδη (περίπτωση πρόσβασης Γ) προς την –αρχική– είσοδο του λουτρού, στη θέση που εντοπίζεται σήμερα.

Άλλωστε, η υλοποίηση της πρόσβασης σε ένα λουτρό με αυτόν τον τρόπο δεν αποτελεί αξιοπερίεργο γεγονός. Συχνά η χωροθέτησή του γινόταν πίσω από κτήρια – τις περισσότερες φορές μαγαζία- και η είσοδος σε αυτό αποτελούσε το μόνο εμφανές

¹²⁰ Βλ.σ.30

¹²¹ Στην ανιχνύση του, Σουλτάνα Βαλαμώτη, πέρασε η ιδιοκτησία του λουτρού.

¹²² Ο λόγος είναι ότι από την ώρα που πέρασε στην ιδιοκτησία Αθανασιάδη δε χρησιμοποιείται, ενώ κάποιοι χώροι του δεν είναι καν προσβάσιμοι (Εικ.15). Οι πόρτες και τα παράθυρα είναι σφραγισμένα με επιφάνειες κόντρα πλακέ και, επιπλέον, όταν κρίθηκε απαραίτητη η επικέντρωση στο συγκεκριμένο κτήριο, ο ιδιοκτήτης έλειπε.

τμήμα του¹²³. Επιπλέον, από τον τρόπο χωροθέτησης του λουτρού ανάμεσα στα υφιστάμενα κτήρια –και κυρίως σε σχέση με το βορειοανατολικό, ιδιοκτησίας Λαζαρέτο Α.Ε.- φαίνεται η ιδιαίτερη μέριμνα που δόθηκε στη διατήρηση επαρκούς απόστασης μεταξύ του εξωτερικού τοίχου του γλιαρού χώρου και στο κτήριο της Λαζαρέτο Α.Ε. Ο στόχος ίσως ήταν η εξασφάλιση της αρχικής εισόδου στο λουτρό στη συγκεκριμένη θέση.

Παρατηρώντας το βόρειο άνοιγμα του αποδυτηρίου σε φωτογραφία πριν την αποκατάσταση των βόρειων κτηρίων (Εικ.19), φαίνεται πως το δεύτερο σκαλοπάτι (Εικ.20) πάνω στο πάχος της θύρας –η οποία θα υπήρχε κάποτε- δεν υφίσταται. Αυτό σημαίνει πως η αρχική στάθμη στη βόρεια πλευρά του λουτρού ήταν αρχικά χαμηλότερη από τη σημερινή. Σε αυτόν τον ισχυρισμό δεν αντιτίθεται η στάθμη του εσωράχιου του θόλου της στέρνας στην ίδια πλευρά, η οποία φαίνεται να ήταν αρκετά χαμηλά. Θα μπορούσε να θεωρηθεί λοιπόν ότι η είσοδος στο λουτρό λάμβανε χώρα πιθανώς από το συγκεκριμένο βόρειο άνοιγμα, είτε μέσω της ιδιωτικής αυλής στα δυτικά (Α), ή μέσω της ιδιοκτησίας Αθανασιάδη στα βόρεια (Γ).

¹²³ Στη συγκεκριμένη περίπτωση, το περίεργο είναι ότι επιλέχθηκε αυτός ο τρόπος εισόδου στο λουτρό, ενώ το αποδυτήριο έχει επίσης πρόβαση απευθείας από το ανατολικό καλντερίμι.

3.2.2 Κάλυψη αποδυτηρίου του λουτρού

Όπως έχει ήδη αναφερθεί (στο κεφ. 2.2.2), το τμήμα του αποδυτηρίου των οθωμανικών λουτρών είναι συνήθως ένας ενιαίος χώρος, ο οποίος καλύπτεται με ημισφαιρικό θόλο. Αποτελεί το πιο ευρύχωρο και άνετο τμήμα του λουτρού, ενώ εξωτερικά, ο όγκος του συνήθως υπερέχει κατά πολύ των όγκων των υπόλοιπων χώρων (Κεφ. 2.2.2, Εικ.4-6). Αυτό οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι, σε σχέση με τους άλλους χώρους, απαιτείται ελάχιστη ποσότητα ενέργειας για τη θέρμανση και τη λειτουργία του, αφού αποτελεί το «ψυχρό» τμήμα του λουτρού.

Στο υπό μελέτη λουτρό, η κάλυψη του αποδυτηρίου, η οποία έχει σε μεγάλο βαθμό καταρρεύσει σήμερα, πραγματοποιείται μέσω δίδυμης καμάρας, στηριζόμενης σε ενδιάμεσο ημικυκλικό τόξο, αρκετά διευρυμένο (Κεφ.3.1.2, Εικ.4). Ο συγκεκριμένος τρόπος κάλυψης προκαλεί εντύπωση και αξίζει να διερευνηθεί, διότι διασπά ως ένα βαθμό το χώρο του αποδυτηρίου. Είναι σαφές ότι, λόγω της ύπαρξης του ενδιάμεσου ημικυκλικού τόξου, ο χώρος ενοποιείται και μπορεί να λειτουργήσει ως αποδυτήριο. Παρόλα αυτά, όμως, έχει απολέσει τον ενιαίο χαρακτήρα και την αίσθηση που προσδίδει ένας ημισφαιρικός θόλος. Αντίστοιχα επηρεάζονται οι κινήσεις των λουόμενων στο χώρο, καθώς και οι επιμέρους δραστηριότητες που μπορεί να λαμβάνουν χώρα σε αυτόν.

Επιπλέον, εκτός από τον λειτουργικό παράγοντα, κρίνεται σημαντικό να δοθεί προσοχή στο θέμα των αναλογιών των διαστάσεων των χώρων του λουτρού, καθώς και η σχέση τους με τις αντίστοιχες του αποδυτηρίου (Εικ.1). Εκτός από τη δεξαμενή που βρίσκεται χωροθετημένη στο πίσω μέρος του λουτρού, έξω από το συνολικό ορθογώνιο σχήμα του κτηρίου, οι υπόλοιποι χώροι είναι οργανωμένοι σε τμήματα εγκάρσια ως προς το αυτό, σε μορφή «ζωνών».

Έτσι, η πρώτη ζώνη που διαμορφώνεται μετά το αποδυτήριο -το χλιαρό τμήμα (X)- έχει πλάτος περίπου 5,70μ. και μήκος 1,80μ., ενώ η επόμενη θερμή αίθουσα (Θ), έχει το ίδιο πλάτος (5,70μ.) και μήκος 4,88μ. Η τρίτη ζώνη, η οποία αποτελείται από τα δύο ατομικά δωμάτια (H1, H2) και την κεντρική δεξαμενή (Δ1), έχει συνολικό πλάτος μεγαλύτερο από τα προηγούμενα (6,14 μ.), αλλά το μήκος του κάθε επιμέρους χώρου είναι 1,80μ., ίδιο δηλαδή με αυτό του χλιαρού τμήματος. Από την άλλη πλευρά, το πλάτος του αποδυτηρίου είναι 5,52μ., διάσταση που έχει προκύψει, όπως προαναφέρθηκε, από την σταδιακή απομείωση του πλάτους του κτηρίου στη βόρεια

πλευρά του, προκειμένου να ενταχθεί στον προϋπάρχοντα ιστό, ενώ το συνολικό μήκος του είναι 6,15μ. Αντίστοιχα, τα μήκη των δύο καμαροσκέπαστων τμημάτων είναι 2,89μ. και 2,79μ., διαστάσεις που δεν σχετίζονται με τη διάσταση 1,80μ., των δύο άλλων μακρόστενων ζωνών. Με αυτόν τον τρόπο δημιουργείται μια ανομοιομορφία στις αναλογίες της κάτοψης.

Επιπλέον, εξετάζοντας τη στέγαση των υπόλοιπων χώρων του κτηρίου, γίνεται φανερό ότι σε όλες τις θέσεις εφαρμόζονται ημισφαιρικοί θόλοι, ακόμα και σε τμήματα που είναι επιμήκη, όπως ο χλιαρός χώρος (X). Στον συγκεκριμένο μάλιστα, προκαλεί εντύπωση ότι, ακόμα και με τον υφιστάμενο διαχωρισμό στο ένα τρίτο του χώρου για τη δημιουργία βοηθητικού δωματίου, θα ήταν εφικτή –και πολύ πιο εύκολη κατασκευαστικά– η ενιαία κάλυψή του με ημικυλινδρική καμάρα, σε σχέση με τη λύση που έχει δοθεί με τους τρεις ημισφαιρικούς θόλους στη σειρά. Για τους παραπάνω λόγους, προκαλεί εντύπωση η χρήση μιας δίδυμης καμάρας για την κάλυψη του πρώτου τμήματος του λουτρού, του αποδυτηρίου, χώρου κατεξοχήν ψηλοτάβανου και ενιαίου, ενώ σε κανέναν άλλον χώρο του λουτρού δεν έχει υπάρξει ανάλογη λειτουργικά και τυπολογικά πρόθεση. Θα έδενε πολύ περισσότερο με το σύνολο η ύπαρξη ενός ημισφαιρικού θόλου, ως τρόπου κάλυψης του συγκεκριμένου τμήματος του λουτρού.

Έτσι, πραγματοποιήθηκε ενδελεχής έρευνα στα τμήματα της δίδυμης καμάρας που ακόμα στέκονται. Κατά τη διάρκεια της συγκεκριμένης έρευνας, δόθηκε ιδιαίτερη σημασία στις βάσεις του ημικυκλικού τόξου, που κάποτε υποστήριζε τους ημικυκλικούς θόλους της δίδυμης καμάρας, των οποίων οι λίθοι δεν παρουσιάζουν συμπλοκή με τους λίθους των εξωτερικών τοίχων του αποδυτηρίου. (Εικ.3-6). Ίσως μάλιστα, αυτή η έλλειψη δεσίματος μεταξύ του εγκάρσιου τόξου και των εξωτερικών τοίχων, να είναι μια και από τις αιτίες κατάρρευσης του νότιου τοίχου του αποδυτηρίου. Πιθανότατα το τόξο λειτούργησε ως κριός, σπρώχνοντάς τον μέχρι που τελικά κατέρρευσε. Ωστόσο, πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι, μετά από τοπική παρατήρηση στη νότια βάση του τόξου (Εικ.4-6) και με βάση τους υπολογισμούς για το ύψος του περιμετρικού σοφά (dīvan) που υφίσταται κάτω από το χώμα στην ανατολική καμάρα, η βάση φτάνει χαμηλότερα από τη στάθμη του καθίσματος του σοφά.

Επίσης, παρατηρώντας το δυτικό τοίχο (Εικ.7) του αποδυτηρίου, όπου σώζεται σε όλο το μήκος της η γένεση της δυτικής καμάρας, δεν εντοπίζονται ίχνη ή οποιοδήποτε άλλο στοιχείο θα μπορούσε να προδώσει την ύπαρξη –σε προηγούμενη φάση– ημισφαιρικού θόλου. Στο νότιο τμήμα του ίδιου τοίχου, όπου είναι εμφανής, ως έναν βαθμό, η τομή του από ένα ύψος και πάνω λόγω κατάρρευσης του νότιου τοίχου, δεν φαίνεται να υπάρχει κάποιος αρμός στη σύνδεσή του με την καμάρα (Εικ.8)¹²⁴. Ωστόσο, δεν είναι εύκολη η εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων για τη συγκεκριμένη γωνία (τη ΝΔ γωνία του αποδυτηρίου), διότι σήμερα έχει κατασκευαστεί μάντρα με λίθους εν ξηρώ, οι οποίοι ακουμπούν στο λουτρό στη θέση αυτή (Εικ.7 στα αριστερά).

Στην ίδια γωνία, σε χαμηλότερη θέση, όπου επίσης επικεντρώθηκε η έρευνα (Εικ.9-11), εντοπίστηκε απλά κακό δέσιμο της προϋπάρχουσας καμάρας με τον γκρεμισμένο νότιο τοίχο, ήδη από χαμηλά. Αντίστοιχα, μελετήθηκε και η βόρεια γωνία, όπου βρίσκεται η είσοδος στο λουτρό, σε πολύ κακή κατάσταση σήμερα. (Εικ.12-16).

Συμπερασματικά, δεν υπάρχουν στοιχεία ώστε να μπορεί να τεκμηριωθεί η αρχική κάλυψη του αποδυτηρίου με ημισφαιρικό θόλο. Ίσως αρχικά να είχε προβλεφθεί η κατασκευή του, αλλά στην πορεία να άλλαξαν τα σχέδια και να αποφασίστηκε πως είναι προτιμότερη η κάλυψη του χώρου με δίδυμη καμάρα. Αντίστοιχα, ο λόγος που το ενδιάμεσο τόξο δεν δένει με τους εξωτερικούς τοίχους, πιθανώς είναι ότι είχαν ήδη φτάσει σε κάποιο ύψος όταν αποφασίστηκε η κατασκευή του. Ένα πρόβλημα που ίσως συνέβαλε στην αλλαγή των σχεδίων ενδέχεται να ήταν η ανάγκη απομείωσης του πλάτους του λουτρού στη θέση του αποδυτηρίου, ώστε να επιτευχθεί η χωροθέτησή του χωρίς να κατεδαφιστεί το κτήριο στη βόρεια πλευρά του (ιδιοκτησίας Λαζαρέτο Α.Ε. σήμερα).

Από την άλλη πλευρά, ενδέχεται να μην είχε υπολογιστεί σωστά το πάχος των εξωτερικών τοίχων του αποδυτηρίου, οι οποίοι, με το πάχος που έχουν (~0,50μ.), είναι πολύ δύσκολο να φέρουν ένα μεγάλο ημισφαιρικό θόλο. Στη θέση της θερμής αίθουσας ίσως δεν υπήρξε τέτοιο πρόβλημα στατικότητας, λόγω των κτισμάτων που την περιβάλλουν, από τη δυτική, βόρεια και ανατολική πλευρά. Επιπλέον, προς τη νότια πλευρά του θερμού χώρου, ο τοίχος πάχους 0,50μ. δεν δέχεται μόνος του τα

¹²⁴ Αντίθετα, στη συγκεκριμένη θέση είναι αρκετά ξεκάθαρος ο αρμός μεταξύ του δυτικού τοίχου του αποδυτηρίου-στηθαίου και του δαπέδου της μεταγενέστερης κατασκευής, που βρίσκεται πάνω στους θόλους του χλιαρού χώρου.

φορτία, αλλά αυτά μεταβιβάζονται κυρίως στο ημικυκλικό τόξο-λοφίο (όπως άλλωστε και στη βόρεια). Αντίστοιχες στηρίξεις ή άλλοι τρόποι αντιστηρίξης δεν φαίνεται να εφαρμόστηκαν στη νότια και ανατολική πλευρά του αποδυτηρίου, οπότε πιθανώς να κρίθηκε ανεπαρκές το πάχος των τοίχων για κατασκευή τέτοιου μεγέθους και φορτίων.

Σχετικά με την ίδια τη δίδυμη καμάρα, αξίζει να δοθεί προσοχή στον τρόπο κατασκευής του δυτικού της σκέλους που είναι διακριτός λόγω αποκόλλησης του επιχρίσματος (Κεφ.2.1.3, εικ.13). Συγκεκριμένα, μέχρι το ύψος στο οποίο η γένεση της καμάρας σώζεται σε όλο το μήκος του δυτικού τοίχου, οι θολίτες είναι κυρίως από πωρόλιθο με παρεμβολές γκρίζων τοπικών λίθων, σε μικρά μεγέθη, τοποθετημένοι με σχετική οργάνωση ως προς τις στρώσεις του, ενώ τα κενά μεταξύ τους γεμίζονται με κεραμικά. Από το ίδιο ύψος και πάνω, όπου έχει καταρρεύσει το μεγαλύτερο τμήμα του θόλου, τους θολίτες αποτελούν πόρινοι λίθοι (μπεζ ή κοκκινωποί) σε διαφορετικά μεταξύ τους μεγέθη και τοποθετημένοι με μια σχετική αταξία. Η παραπάνω διαφορά στη δόμηση ενδεχομένως δε θα μπορούσε να αποδοθεί στην κατάρρευση της καμάρας. Αντίθετα, προκαλούνται ερωτήματα για πιθανό ξαναχτίσιμό της από ένα ύψος και πάνω, μάλιστα από κάποιον λιγότερο προσεχτικό τεχνίτη.

3.2.3. Λειτουργία εγκαταστάσεων

Στο λουτρό της Μονεμβασίας οι θερμοί χώροι βρίσκονται σε σχετικά καλή κατάσταση, αφού δεν έχουν υποστεί έντονες επεμβάσεις, ούτε έχουν καταρρεύσει σε κάποιο τμήμα τους. Παράλληλα, στο εσωτερικό τους έχει διατηρηθεί, έως ένα βαθμό, το σύστημα των εγκαταστάσεων θέρμανσης και ύδρευσης του λουτρού, προσφέροντας έτσι αρκετά και αξιόλογα δεδομένα που βοηθούν στην κατανόηση της αρχικής λειτουργίας του.

Στοιχεία για θέρμανση μέσω υπόκαυστων καναλιών (Εικ.1) σώζονται στη θερμή αίθουσα (Θ) και στα ατομικά δωμάτια (H1 και H2). Όπως έχει αναφερθεί ήδη στο κεφάλαιο 3.1.2¹²⁵, δε διασώζεται η τελική στάθμη του δαπέδου των συγκεκριμένων χώρων, έχει αφαιρεθεί. Το γεγονός αυτό διευκολύνει, κατά κάποιο τρόπο, την έρευνα. Τώρα πια, στις βάσεις των περιμετρικών τοίχων είναι εμφανείς οι κατακόρυφοι πήλινοι αγωγοί, που λειτουργούσαν ως καπνοδόχοι, ή οι θέσεις στις οποίες άλλοτε αυτοί βρίσκονταν τοποθετημένοι. Αυτές διοχέτευαν τα καυσαέρια από το τμήμα των υπόκαυστων, μέσω της τοιχοποιίας, στο εξωτερικό περιβάλλον. Παρά το γεγονός ότι ορισμένοι έχουν καταστραφεί -ή δεν έχουν αποκαλυφθεί ακόμα, κατά πάσα πιθανότητα παρουσιάζουν μια σχετική συμμετρία στην τοποθέτησή τους στους τοίχους των παραπάνω χώρων.

Στη βάση ενός από τους κατακόρυφους πήλινους αγωγούς στο δυτικό τοίχο της θερμής αίθουσας, όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο 3.1.2¹²⁶, διασώζονται στάχτες, οι οποίες πιθανόν έχουν καταπέσει από το εσωτερικό των αγωγών κατά τη διάρκεια κάποιου ταρακουνήματος ή δόνησης (κεφ 3.1.2, Εικ.34). Η διατομή των πήλινων αγωγών που χρησιμοποιούνται για τις καπνοδόχους είναι σχετικά μεγάλη (0,10-0,11μ.) και η εσωτερική τους επιφάνεια είναι συνήθως μαυρισμένη από τους άλλοτε διερχόμενους καπνούς.

Η εστία του λουτρού βρίσκεται ακριβώς κάτω από την κεντρική δεξαμενή (Δ1), ανάμεσα στα ατομικά δωμάτια H1 και H2 και σε επαφή με τη θερμή αίθουσα (Θ). Αυτό συμπεραίνεται αν λάβει κανείς υπόψη ότι στον πάτο της δεξαμενής βρίσκεται η κυλινδρική οπή στην οποία τοποθετείται ο χάλκινος λέβητας για τη θέρμανση του νερού. Επίσης, η συγκεκριμένη θέση έχει άμεση πρόσβαση από τα δυτικά του λουτρού και λειτουργεί ανεξάρτητα από αυτό, όπως άλλωστε αρμόζει στο χώρο τροφοδοσίας της εστίας¹²⁷, για να μην προκαλείται όχληση στους λουόμενους. Το σημείο από όπου γινόταν η τροφοδοσία της εστίας με ξύλα δεν είναι εμφανές, λόγω της υψηλής στάθμης του εδάφους του χώρου στη συγκεκριμένη θέση. Απαιτείται ανασκαφική έρευνα για τον εντοπισμό του και την επιβεβαίωση της παραπάνω υπόθεσης. Κεντρική καπνοδόχος σε άμεση επαφή με την εστία δεν φαίνεται να υπήρχε, ή, τουλάχιστον, δε διασώζονται ίχνη της.

¹²⁵ Βλ. σ.40

¹²⁶ Βλ. σ.39

¹²⁷ Βλ. κεφ. 2.2.3, σ. 24

Ωστόσο, ορατές στη βάση των τοίχων της εστίας- δεξαμενής (Δ1) είναι οπές επικοινωνίας της εστίας με τα υπόκαυστα κανάλια των θερμών χώρων (Θ, Η1 και Η2)¹²⁸.

Εκτός από τις εγκαταστάσεις θέρμανσης, στο υπό μελέτη λουτρό έχουν επίσης προβλεφθεί η θέρμανση του νερού, η παραγωγή ατμών και η παροχή ζεστού και κρύου νερού στους αντίστοιχους χώρους (βλ. σχέδιο Α6).

Σε αυτό το σημείο είναι απαραίτητο να γίνει αναφορά στις ιδιαίτερες συνθήκες ύδρευσης του οικισμού της Μονεμβασίας. Το ασβεστολιθικό πέτρωμα του βράχου δεν έχει τη δυνατότητα να συγκρατεί το βρόχινο νερό με συνέπεια να μην υφίστανται καθόλου πηγές στην έκτασή του. Για το λόγο αυτό, από την ίδρυση κιάλας του οικισμού, οι κάτοικοι αναγκάστηκαν να περισυλλέξουν το βρόχινο νερό σε υπόγειες στέρνες χρησιμοποιώντας ένα σύστημα από κεκλιμένα λούκια και πήλινους αγωγούς (κιούγκια) ενσωματωμένους στους τοίχους¹²⁹.

Το λουτρό διαθέτει δύο δεξαμενές νερού, η μία εκ των οποίων (Δ1) περικλείεται στο ορθογώνιο σχήμα του κτηρίου, ανάμεσα στα ατομικά δωμάτια Η1 και Η2, ενώ η άλλη (Δ2) προεξέχει προς τα δυτικά. Ο ανεφοδιασμός τους με νερό γίνεται μέσω δύο ανεξάρτητων πήλινων αγωγών από τη βόρεια πλευρά του λουτρού. Βρίσκονται στη στάθμη της ποδιάς των ανοιγμάτων-θυρίδων επιθεώρησης- προς τις δεξαμενές. Μάλιστα, ο αγωγός που φέρνει νερό στην κεντρική δεξαμενή (Δ1) –η οποία δεν είναι σε άμεση επαφή με το βόρειο τοίχο του λουτρού, διέρχεται από την ποδιά της θυρίδας επιθεώρησης της άλλης δεξαμενής χωρίς κάποια ιδιαίτερη επικάλυψη¹³⁰.

Η προέλευση του νερού που εισέρχεται στις δεξαμενές δεν είναι σαφής, καθώς οι συγκεκριμένοι σωλήνες διακόπτονται στο εσωτερικό του βόρειου τοίχου. Πιθανόν να προέρχεται από συλλογή των ομβρίων υδάτων, ή από κάποια εξωτερική στέρνα, σε υψηλότερο επίπεδο, στη βόρεια πλευρά του λουτρού. Στη δεύτερη περίπτωση θα γινόταν ευκολότερα η ρύθμιση της τροφοδοσίας των δεξαμενών με νερό, όταν αυτό ήταν απαραίτητο.

Εκ πρώτης όψεως, η κατασκευή των δύο δεξαμενών μοιάζει ίδια και δικαιολογεί τη χρήση τους ως συλλεκτών νερού. Για παράδειγμα, η πρόσβαση από το λουτρό και στις δύο γίνεται αντίστοιχα μέσω μιας μικρής θυρίδας επιθεώρησης, τοποθετημένης σε αρκετά μεγάλο ύψος στους τοίχους του βόρειου ατομικούωματίου (Η2). Επιπλέον, εσωτερικά τα τοιχώματά τους είναι επιχρισμένα έως την ποδιά του

¹²⁸ Στη βάση του δυτικού τοίχου της θερμής αίθουσας (Θ) σώζεται τοξωτό άνοιγμα, που πιθανότατα επικοινωνεί με το χώρο της εστίας (Κεφ 3.1.2, εικ. 23, εικ.28). Επίσης, στο βόρειο ατομικό δωμάτιο (Η2) σώζεται αντίστοιχη οπή επικοινωνίας με την εστία στο νότιο τοίχο (Κεφ 3.1.2, εικ.44). Ομοίως, συμπεραίνεται ότι η εστία επικοινωνεί υποδαπέδια και με το νότιο ατομικό δωμάτιο (Η1).

¹²⁹ <http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/tributes/elkomenos/architecture.htm>, ιστοσελίδα για την

Αρχιτεκτονική της Μονεμβασίας, τελευταία επίσκεψη 31/1/2016

¹³⁰ Είναι πιθανή η αξιοποίηση και μιας στέρνας που βρίσκεται στη βόρεια πλευρά του λουτρού, σε επαφή με το βόρειο τοίχο της θερμής αίθουσας, αλλά για να ειπωθεί κάτι τέτοιο με σιγουριά απαιτείται κατάβαση στο εσωτερικό της και καθαίρεση τσιμεντικών κονιαμάτων που έχουν εφαρμοστεί στα περιμετρικά τοιχώματά της.

παραπάνω ανοίγματος με υδραυλικό κονίαμα. Επιπροσθέτως, και οι δύο καλύπτονται με ημισφαιρικό θόλο, στην κορυφή του οποίου υπήρχε –σφραγισμένη πια με λίθους - κυκλική οπή. Τέλος, η παροχή του νερού σε αυτές γίνεται με τον ίδιο τρόπο, όπως αναφέρθηκε παραπάνω.

Ωστόσο, παρά τις κατασκευαστικές ομοιότητες, η διαφορά στη χρήση τους είναι εμφανής. Στην κεντρική δεξαμενή (Δ1), στον πάτο της οποίας έχει εντοπιστεί η κυλινδρική εσοχή που υποδεχόταν το χάλκινο λέβητα, το νερό θερμαίνόταν και στη συνέχεια διοχετευόταν στους θερμούς χώρους, ενώ ταυτόχρονα παράγονταν ατμοί, επίσης απαραίτητοι για τη λειτουργία ενός οθωμανικού λουτρού. Αντίθετα, στη δυτική δεξαμενή (Δ2) το νερό αποθηκευόταν και διοχετευόταν κρύο στις αντίστοιχες γούρνες.

Η βασική ένδειξη για την παραπάνω διαφοροποίηση είναι η ύπαρξη των οπών επικοινωνίας των υπόκαυστων με την εστία στη βάση των τριών περιμετρικών τοίχων της κεντρικής δεξαμενής (Δ1). Αντίστοιχη οπή δεν υφίσταται στη βάση του διαχωριστικού τοίχου μεταξύ δυτικής δεξαμενής (Δ2) και βόρειου ατομικού δωματίου (H2). Η διαμόρφωση του πάτου της δε διακρίνεται, διότι έχει καλυφθεί με χώμα και μπάζα. Πιθανότατα, όμως, δεν υφίσταται κυλινδρική εσοχή για υποδοχή λέβητα, παρόμοια με εκείνη που έχει εξακριβωθεί στην κεντρική δεξαμενή (Δ1).

Ο τρόπος λειτουργίας του χάλκινου λέβητα (*kazan*) γίνεται κατανοητός στο σχέδιο της εικόνας 2. Ήταν πιθανότατα εξοπλισμένος με ένα χάλκινο δοχείο και ένα καπάκι με προεξοχή σε σχήμα ομφαλού. Το νερό εισερχόταν στο εσωτερικό του καπακιού και, λόγω του συγκεκριμένου σχήματος του καπακιού, παγιδευόταν εκεί. Κατ' αυτόν τον τρόπο, μόνο ένα μέρος του νερού της δεξαμενής έφτανε σε σημείο βρασμού. Οι ατμοί συγκεντρώνονταν στο επάνω τμήμα του καπακιού, συλλέγονταν από έναν κεντρικό αγωγό και διοχετεύονταν στο υπόλοιπο λουτρό. Μάλιστα, αξίζει να αναφερθεί ότι, στο εσωτερικό πήλινου αγωγού στον τοίχο μεταξύ θερμού χώρου (Θ) και δεξαμενής (Δ1), σώζεται υπόλειμμα μετάλλου, που κατά πάσα πιθανότητα ανήκει στον αγωγό-συλλέκτη ατμών από το καζάνι (Εικ.3, εικ.4). Οι έξοδοι των υδρατμών γίνονται –φυσικά με πολλές επιφυλάξεις- στο χλιαρό (X), το θερμό χώρο (Θ) και τα ατομικά δωμάτια (H1, H2), στις θέσεις α1,α2,α3,α4,α5. Το υπόλοιπο νερό στη δεξαμενή θερμαίνόταν, αλλά δεν έβραζε.

Για το σχεδιασμό του συστήματος των αγωγών μεταφοράς ζεστού, κρύου νερού και ατμών, που φαίνεται στο σχέδιο Α6, λήφθηκαν υπόψη οι θέσεις στις οποίες –λόγω καταστροφής- εντοπίστηκαν πήλινοι αγωγοί, καθώς και η φορά κίνησης του μεταφερόμενου υγρού-αερίου. Ο κάθε αγωγός είναι κατασκευασμένος με μια μείωση στο ένα άκρο του, η οποία χρησιμεύει για να εισέρχεται στον επόμενο, με παρεμβολή ενός λευκού σφραγιστικού κονιάματος στο σημείο επαφής τους (Εικ.5). Η φορά κίνησης του υγρού-αερίου θεωρήθηκε ότι έχει προβλεφθεί να πραγματοποιείται από το πρώτο προς το δεύτερο για λόγους λειτουργικότητας και πρόσδοσης επιπλέον στεγανοποίησης. Ειδικότερα για τους αγωγούς ζεστού νερού, πιστεύεται ότι,

παράλληλα με την παροχή, λειτουργούσαν και αγωγοί επιστροφής στη δεξαμενή, ώστε να ανανεώνεται το νερό και να μην κρυώνει όσο δε χρησιμοποιείται.

Σχετικά με τις γούρνες, που συμπλήρωναν την εγκατάσταση του λουτρού, εξακριβωμένες θέσεις στις οποίες υπήρχαν τοποθετημένες είναι οι π1,π2 και π3. Η άλλοτε ύπαρξή τους πιστοποιείται από το σχήμα της καταστροφής των τοίχων, καθώς και από την αποκάλυψη πήλινων αγωγών στις συγκεκριμένες θέσεις. Μια τελευταία, η π4 στο ατομικό δωμάτιο Η1, θεωρείται αρκετά πιθανή, αλλά δεν είναι σαφής, λόγω της έντονης κατάρρευσης που παρατηρείται στο δυτικό τοίχο του συγκεκριμένου χώρου. Λόγοι λειτουργικοί, που απαιτούν την ύπαρξη παροχής νερού σε ένα τόσο θερμό τμήμα του λουτρού, καθώς και λόγοι συμμετρίας της κάτοψης, συνηγορούν στην πιθανή τοποθέτηση άλλης μιας γούρνας και της αντίστοιχης παροχής νερού στη θέση αυτή.

Τέλος, τα ύδατα που έπεφταν στο δάπεδο των θερμών χώρων οδηγούνταν –μέσω διαμορφωμένων ρύσεων- στη στέρνα-βόθρο που φαίνεται πως υπάρχει κάτω από τη θερμή αίθουσα. Επίσης, η στέρνα-βόθρος που βρίσκεται στη νότια πλευρά του λουτρού φαίνεται πως επικοινωνούσε με το νότιο τμήμα (X2) του χλιαρού χώρου και σε αυτήν κατέληγαν βρώμικα νερά ή ακαθαρσίες.

3.2.4 Φάσεις κατασκευής

Η αρχική φάση του λουτρού της Μονεμβασίας, που αποτελείται από το αποδυτήριο (Ψ), ένα χλιαρό τμήμα (X), τους θερμούς χώρους (Θ, H1, H2) και τις δεξαμενές (Δ1, Δ2), υπήρξε μια σημαντική παρέμβαση για το στενό οικιστικό ιστό. Για τη χωροθέτησή του απαιτήθηκε η κατεδάφιση τμήματος του προϋπάρχοντος Ναού του Σωτήρος, η κατεδάφιση άλλων κτισμάτων που ίσως υπήρχαν στο οικόπεδο και η ενσωμάτωσή του ανάμεσα σε υφιστάμενα κτήρια, όπως για παράδειγμα το παλαιότερο του λουτρού ισόγειο της σημερινής ιδιοκτησίας Λαζαρέτο Α.Ε. στα βορειοδυτικά¹³¹.

Οι δυτικοί χώροι του λουτρού –η θερμή αίθουσα (Θ), τα ατομικά δωμάτια (H1, H2) και οι δεξαμενές (Δ1, Δ2)- έχουν παραμείνει σχεδόν αναλλοίωτοι από νεότερες προσθήκες. Μια παρέμβαση που έχει πραγματοποιηθεί στη θερμή αίθουσα (Θ), η οποία αλλοιώνει τη αρχική μορφή της, είναι η διάνοιξη του θύρας στο νότιο τοίχο της. Είναι απόλυτα σαφές ότι δεν αποτελεί κομμάτι της αρχικής φάσης του κτηρίου, αφού στους θερμούς χώρους των λουτρών δεν κατασκευάζονταν πόρτες ή παράθυρα, ενώ δε συνάδει από άποψη μεγέθους και μορφολογίας με τα υπόλοιπα ανοίγματα του κτηρίου. Κατά τα άλλα, οι συγκεκριμένοι χώροι έχουν δεχθεί μονάχα τοπικές συμπληρώσεις της τοιχοποιίας σε σημεία όπου κάποτε είχε υπάρξει φθορά- συνήθως λόγω εισροής νερού από κάποια ανοιχτή καπνοδόχο.

Ο χλιαρός χώρος (X), ανατολικότερα, δεν έχει αλλοιωθεί σημαντικά ως κέλυφος, αλλά έχει υποστεί ορισμένες μετατροπές. Τέτοιες είναι η σφράγιση της θύρας προς το νότιο τμήμα του (X2) και η μετατροπή του σε δεξαμενή, η κατασκευή διαδρόμου έκκεντρου ως προς τα θυρώματα που οδηγούν στους χώρους εκατέρωθεν του εν λόγω χώρου, αλλά και η κατασκευή προσθήκης (ΣX) στο δώμα του (και εν μέρει στο δώμα του ψυχρού χώρου (Ψ), εξ αιτίας της οποίας ισοπεδώθηκε ο κεντρικός ημισφαιρικός θολίσκος.

Οι παρεμβάσεις αυτές θα μπορούσαν να τοποθετηθούν στο χρονικό διάστημα μεταξύ 1880-1930 και να σχετίζονται με πιθανή λειτουργία του κτηρίου ως πατητηριού. Στο συγκεκριμένο χρονικό διάστημα το λουτρό έχει περάσει στην ιδιοκτησία της οικογένειας Ρίτσου¹³², ενώ μετά το 1930, έτος που αποβιώνει ο Αναστάσιος Γ. Ρίτσος εγκαταλείπεται. Εν τω μεταξύ, το 1890 καταγράφεται η αναφορά των Schultz και

¹³¹ Βλ. κεφ. 3.2.1, σ.50

¹³² Βλ. κεφ.2.3, σ.28

Barnsley περί “Bath at Monemvasia..”¹³³. Για τους παραπάνω λόγους, οι συγκεκριμένες παρεμβάσεις θα μπορούσαν -με αρκετές πιθανότητες σφάλματος- να χρονολογηθούν στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Ακόμα, ο ψυχρός χώρος (Ψ) φαίνεται να έχει δεχθεί πιο σημαντικές μετατροπές, οι οποίες όμως είναι λιγότερο σαφείς. Ωστόσο, μπορούν να πραγματοποιηθούν κάποιες υποθέσεις για τις κατασκευστικές φάσεις του. Καταρχάς, τα εξωτερικά όρια του χώρου δε φαίνεται να έχουν αλλάξει, γεγονός που γίνεται αντιληπτό κυρίως από τη διαδικασία ενσωμάτωσης του λουτρού στον ιστό. Για να χωρέσει το κτήριο συνολικά, κρίθηκε απαραίτητη η στροφή του ως προς τους άξονες του προϋπάρχοντος ιστού. Στην περίπτωση που το αποδυτήριο δεν είχε προβλεφθεί στην αρχική κατασκευή, η έκταση του λουτρού θα ήταν πολύ μικρότερη και πιθανώς να είχε αποφευχθεί ακόμα και η εν μέρει κατεδάφιση του παρακείμενου ναού.

Σχετικά με τον τρόπο κάλυψης του αποδυτηρίου (Ψ) έχουν ήδη εκφρασθεί ορισμένοι προβληματισμοί¹³⁴. Αν υπήρξε ποτέ ημισφαιρικός θόλος κάλυψής του, δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία για να ειπωθεί με ασφάλεια.

Ωστόσο, η κάλυψη του χώρου με διπλή καμάρα στηριζόμενη σε ενδιάμεσο ημικυκλικό τόξο επίσης μοιάζει να μην αποτελεί αρχική φάση -ή έστω μέρος του αρχικού σχεδίου- του λουτρού, για τους λόγους που ήδη διατυπώθηκαν (κεφ. 3.2.2).

Παρ’ όλα αυτά, υπάρχουν ενδείξεις για ξανα-χτίσιμο σε επόμενη φάση του ανατολικού τοίχου και τμήματος, τουλάχιστον, της δίδυμης καμάρας. Αυτές σχετίζονται με το πρόχειρο χτίσιμο του γυρίσματος του δυτικού θόλου, του οποίου το επίχρισμα έχει καταπέσει και είναι εμφανής¹³⁵, καθώς και με στοιχεία που προκύπτουν από τη συγκριτική έρευνα για τα ανοίγματα του λουτρού¹³⁶. Η συγκεκριμένη φάση, που απαιτεί περαιτέρω έρευνα και, πιθανώς, λήψη δειγμάτων από κονιάματα για σαφέστερα συμπεράσματα, είναι σίγουρα προγενέστερη της προσθήκης (ΣΧ) στο δώμα, η οποία στηριζόταν και στο δώμα του ψυχρού χώρου (Ψ) πριν καταρρεύσει.

Αν ισχύει η παραπάνω υπόθεση, τότε μπορεί επίσης να τεθεί ο ισχυρισμός ότι αρχικά το αποχωρητήριο του λουτρού είχε προβλεφθεί στο νότιο τμήμα (X2) του χλιαρού

¹³³ Ο.π.

¹³⁴ Βλ. κεφ. 3.2.2.

¹³⁵ Βλ. κεφ.3.2.2, σ.58

¹³⁶ Βλ. κεφ. 3.1.3, σ.45

χώρου¹³⁷. Σε αυτήν την περίπτωση αξιοποιούσε για την απορροή των ακαθαρσιών τον αγωγό που έχει εντοπιστεί στη νοτιοδυτική γωνία του αποδυτηρίου (κεφ. 3.1.2, εικ.14) και συνδέει το δάπεδο του νότιου τμήματος του γλιαρού χώρου με παρακείμενη στέρνα-βόθρο νοτίως του λουτρού. Για κάποιο λειτουργικό, ίσως, λόγο μεταφέρθηκε στη συνέχεια στον ανατολικό τοίχο, στην ειδικά διαμορφωμένη προεξοχή.

¹³⁷ Άλλωστε, η χωροθέτηση του αποχωρητηρίου ή/και άλλων βοηθητικών χώρων στο γλιαρό τμήμα ήταν κάτι συνηθισμένο στα τουρκικά λουτρά (βλ. κεφ. 2.2.2, σ.22)

3.2.5 Αναπαράσταση

Στην αναπαράσταση της αρχικής φάσης του λουτρού (σειρά σχεδίων «Α») η διάταξη των χώρων δε διαφέρει πολύ από τη σημερινή κατάσταση. Η είσοδος στο λουτρό πραγματοποιείται από θύρωμα στη βόρεια πλευρά του αποδυτηρίου¹³⁸. Επιπλέον, η κάλυψη του συγκεκριμένου χώρου σχεδιάζεται ως δίδυμη καμάρα με ενδιάμεση στήριξη σε ημικυκλικό τόξο, που υποδεικνύεται από τα επί τόπου σωζόμενα στοιχεία. Αποκαθίστανται γραφικά οι χτιστοί σοφάδες που πιθανώς υπήρχαν περιμετρικά του χώρου, οι οποίοι σήμερα βρίσκονται μονάχα στο ανατολικό τμήμα του. Επιπλέον, στη βάση τους σχεδιάζονται εσοχές σε μορφή κογχαρίων, οι οποίες χρησιμοποιούνταν για τοποθέτηση των υποδημάτων των λουόμενων κατά τη διάρκεια του λουτρού. Από αυτές τις εσοχές, σήμερα είναι εμφανής μόνο μία (κεφ. 3.1.2, εικ.8), η ύπαρξη της οποίας στη βάση του σοφά αποτέλεσε στοιχείο βασικό για την ταυτοποίηση της λειτουργίας του χώρου ως αποδυτηρίου.

Στο χλιαρό χώρο, το νότιο τμήμα του χρησιμοποιείται ως βοηθητικός χώρος (χώρος αποτρίχωσης, πλύσιμο πετσετών ή πιθανώς αποχωρητήριο).

Η θερμή αίθουσα, πέραν του ότι δεν έχει ανοίγματα στους περιμετρικούς τοίχους, δεν διαφοροποιείται ως κέλυφος. Το αρχικό δάπεδο αυτής και των δύο ατομικών δωματίων είναι σε υψηλότερη στάθμη σε σχέση με τη σημερινή του χωμάτινου δαπέδου, ενώ λειτουργούν υπόκαυστα κανάλια για την κυκλοφορία θερμού αέρα. Περιμετρικά στο πάχος των τοιχοποιιών υπάρχουν καπνοδόχοι που οδηγούν τα καυσαέρια στο εξωτερικό περιβάλλον. Οι αρχικές θέσεις των νιπτήρων και των παροχών νερού προς αυτές σημειώνονται σε τέσσερα σημεία της κάτοψης. Η ύπαρξη των περιμετρικών πάγκων και της κεντρικής ομφαλικής πέτρας οκταγωνικού σχήματος δεν τεκμηριώνεται από επί τόπου στοιχεία, ωστόσο, από παραδείγματα άλλων λουτρών, κρίνεται απαραίτητη για τη σωστή λειτουργία των χώρων.

Οι δύο δεξαμενές στα δυτικά παρέχουν ζεστό και κρύο νερό στο λουτρό αντίστοιχα, ενώ, κάτω από την κεντρική, λειτουργεί η εστία για τη θέρμανση του νερού και του χώρου, σύμφωνα με τον τρόπο που περιγράφηκε στο κεφάλαιο 3.2.3.

Ακόμα δυτικότερα, μέσω του Ναού του Σωτήρος γίνεται η τροφοδοσία της εστίας με ξύλα σε στάθμη αρκετά χαμηλότερη από τη σημερινή. Πιθανώς, το κατέβασμα ως την αρχική στάθμη να γινόταν με σκαλοπάτια.

¹³⁸ Για την πρόσβαση σε αυτό έγινε ιδιαίτερη μνεία στο κεφάλαιο 3.2.1.

Οι μικρές οπές –«μάτια»- στον κεντρικό θόλο έχουν εξαγωνικό σχήμα και καλύπτονται με γυάλινους κώδωνες. Οι μεγαλύτερες κυκλικές οπές στους υπόλοιπους χώρους, οι οποίες σήμερα είναι όλες φραγμένες με λίθους -εκτός από μια στο νότιο τμήμα του γλιαρού χώρου, η οποία είναι τελείως ανοιχτή- και δε σώζεται η αρχική τους κάλυψη. Παρ' όλα αυτά, πιθανώς διαμορφώνονταν και σε αυτές μικρές εξαγωνικές οπές που έφρασσαν με γυάλινους κώδωνες.

4. Πρόταση αποκατάστασης και επανάχρησης του τουρκικού λουτρού στη Μονεμβασία

4.1 Στόχοι και αρχές επέμβασης

Στόχος της παρούσας επέμβασης είναι η διάσωση του μνημείου, το οποίο φαίνεται ότι με το πέρασμα των χρόνων ερειπώνεται όλο και περισσότερο. Για την επίτευξη αυτής είναι απαραίτητη η στερέωση και το «κλεισίμο» αυτού, ώστε να μην είναι εκτεθειμένα σε διαρκή φθορά τα δομικά στοιχεία του. Ένας πιθανός τρόπος υλοποίησης του συγκεκριμένου στόχου είναι η μετατροπή του σε μουσειακό χώρο, όπως πολυάριθμα άλλα μνημεία, υπό κρατική χρηματοδότηση, που όμως δεν αποφέρουν ιδιαίτερα κέρδη, αλλά αντίθετα είναι ιδιαίτερα κοστοβόρα ως προς τη συντήρηση και τη λειτουργία τους. Ο άλλος τρόπος είναι η επαναλειτουργία του με την αυθεντική του χρήση. Έτσι, όχι μόνο δεν επιβαρύνεται οικονομικά ο κρατικός προϋπολογισμός, αλλά επιπλέον συμβάλει στην ανασύσταση της ιστορίας και της δομής του ιστού της Μονεμβασίας.

Με τη συγκεκριμένη επέμβαση επιδιώκεται η αποσαφήνιση της αρχικής φάσης της κατασκευής του λουτρού, καθώς και η φιλοσοφία της λειτουργίας-τελετουργίας του. Παράλληλα, οι όποιες προσθήκες διατηρούνται στην κατάσταση που βρίσκονται, εφόσον δεν αποκρύπτουν σημαντικά μορφολογικά, τυπολογικά στοιχεία, ή τμήματα των εγκαταστάσεων του κτηρίου.

Τα τμήματα του κελύφους του λουτρού που έχουν καταρρεύσει, δεν ξαναχτίζονται εφόσον δεν είναι απολύτως σαφή τα στοιχεία για την αρχική μορφή τους.

Παράλληλα, επιδιώκεται η ελαχιστοποίηση των σύγχρονων επεμβάσεων, οι οποίες πραγματοποιούνται μόνο σε σημεία όπου είναι απολύτως απαραίτητες. Ακόμα και για την υλοποίηση αυτών, όμως, βασικά ζητούμενα είναι η όσο το δυνατόν μικρότερη καταπόνηση του μνημείου και ο μέγιστος βαθμός αναστρεψιμότητάς τους. Σε τέτοιες περιπτώσεις επιλέγονται υλικά σύγχρονα, ελαφριά και ταυτόχρονα συμβατά με την κατασκευή του μνημείου και τον περιβάλλοντα διατηρητέο ιστό, ώστε να αποκατασταθεί η λειτουργικότητα, η άνεση και η ασφάλεια στους χώρους του. Στόχος είναι οι παρεμβάσεις να μην είναι στοιχεία που αντιτίθενται στη δομή και το χαρακτήρα του μνημείου ή να το υποβαθμίζουν, αλλά να το σέβονται και να το αναδεικνύουν.

4.2 Γενική κατανομή των χώρων (Masterplan)

Η επαναλειτουργία του κτηρίου συνεπάγεται πρακτικούς παράγοντες που πρέπει να ληφθούν υπόψη και αφορούν την εφαρμογή της διαδικασίας-τελετουργίας του τουρκικού λουτρού, την ανάγκη ικανοποίησης σύγχρονων αναγκών και προδιαγραφών και, ταυτόχρονα, την ελάχιστη καταπόνηση του υφιστάμενου κελύφους. Κρίνεται απαραίτητη, λοιπόν, η χρήση επιπλέον χώρων, πέραν αυτών που περιλαμβάνονται στο λουτρό καθαυτό.

Σύμφωνα με την έρευνα που προηγήθηκε, υπάρχουν αρκετές ενδείξεις ότι η αρχική είσοδος στο κτήριο γινόταν από το άνοιγμα που βρίσκεται στη βόρεια πλευρά του. Ενδέχεται να ήταν προσβάσιμο μέσω της ιδιωτικής αυλής στη βόρεια πλευρά του λουτρού αλλά επίσης είναι αρκετά πιθανή και η περίπτωση ότι στη σημερινή ιδιοκτησία Αθανασιάδη υπήρχε κάποιο διαβατικό.

Για τους παραπάνω λόγους, καθώς και επειδή το συγκεκριμένο κτήριο, παρ' ότι έχει επισκευαστεί εξωτερικά, παραμένει σε αχρηστία μετά τη μεταβίβαση της κυριότητας από τη Λαζαρέτο Α.Ε. στον Αθανασιάδη Π., προτείνεται να χρησιμοποιηθεί με στόχο τη στέγαση ορισμένων λειτουργιών. Με αυτόν τον τρόπο οι βασικές λειτουργίες του λουτρού χωροθετούνται στο υπό μελέτη κτήριο, ενώ οι συμπληρωματικές στο γειτονικό, που μόλις αναφέρθηκε (Εικ.1).

Ο αρχικός ψυχρός χώρος-αποδυτήριο (Ψ), του οποίου η θολωτή κάλυψη έχει καταπέσει στο μεγαλύτερο τμήμα της, επαναστεγάζεται εν μέρει και αποκτά χρήση, η οποία δεν περιλαμβάνει την απόδυση και την προετοιμασία για το λουτρό, αλλά μόνο την ξεκούραση μετά το πέρας του με συνοδεία τσαγιού και γλυκού. Το δυτικό τμήμα του χώρου, που άλλοτε καλυπτόταν με καμάρα, κλείνει με ένα σύγχρονο ελαφρύ στέγαστρο. Από την άλλη πλευρά, το ανατολικό λειτουργεί υπαίθρια για τις -όχι και λίγες- μέρες που ο καιρός στη Μονεμβασία είναι καλός, ενώ ένα σκίαστρο παρέχει προστασία από το δυνατό ήλιο της Νότιας Ελλάδας και δροσισμό. Τις μέρες του χρόνου όπου ενδέχεται οι λουόμενοι να προτιμούν το υπαίθριο τμήμα, τα παράθυρα και τα σκίαστρα στη νότια όψη του δυτικού τμήματος μπορούν να ανοίγουν και να λειτουργεί εν μέρει ως πωλητήριο προϊόντων περιποίησης του σώματος.

Το χλιαρό τμήμα (X) συνεχίζει να αποτελεί ένα μεταβατικό χώρο, που όμως δεν παίρνει καμία χρήση για να μην καταστραφεί το χτιστό δάπεδο που τον διασχίζει. Η μόνη παρέμβαση που γίνεται είναι η διάνοιξη του σφραγισμένου θυρώματος στο νότιο τμήμα του (X2) με παράλληλη έρευνα του δαπέδου του για ίχνη λειτουργίας του ως αποχωρητηρίου.

Η θερμή αίθουσα (Θ) και τα δύο ατομικά δωμάτια (H1 και H2) στα δυτικά αυτής αποτελούν τους κύριους χώρους του λουτρού, στο εσωτερικό των οποίων η θερμοκρασία αγγίζει τους 40° C και 45° C αντίστοιχα.

Στο γειτονικό κτήριο ιδιοκτησίας Αθανασιάδη τοποθετούνται, σε δύο στάθμες, ο χώρος υποδοχής-πληρωμής, ένα μικρό χωλ αναμονής, ένα δωμάτιο αποτρίχωσης

ή/και ατομικού μασάζ τα αποδυτήρια, ένα σημείο όπου είναι δυνατός ο καλλωπισμός μετά το λουτρό, αλλά και τα πλυντήρια και οι χώροι υγιεινής. Η επικοινωνία του συγκεκριμένου κτηρίου με τους κύριους χώρους του συγκροτήματος υλοποιείται με ελαφρύ στέγαστρο που κλείνει το διάδρομο μεταξύ των δύο. Με αυτόν τον τρόπο, οι λουόμενοι δεν εκτίθενται στο κρύο και τη βροχή, αλλά προστατεύονται ως ένα βαθμό και από τα αδιάκριτα βλέμματα των γειτόνων.

Τέλος, οι μηχανολογικές εγκαταστάσεις που απαιτούνται για τη λειτουργία ενός κτηρίου τέτοιας χρήσης δεν είναι καθόλου αμελητέες. Αξίζει να αναφερθεί ότι εκεί ζεσταίνεται το νερό για τις παροχές στις γούρνες, ρυθμίζονται οι ιδιαίτερα υψηλές θερμοκρασίες στους θερμούς χώρους και παρέχεται η δυνατότητα παραγωγής υδρατμών σε αυτούς. Το έργο δυσχεραίνεται εάν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι το κτήριο δε διαθέτει τη μόνωση ενός σύγχρονου κτηρίου. Συνέπεια των παραπάνω είναι η απαίτηση αρκετών τετραγωνικών για την εγκατάσταση του συγκεκριμένου εξοπλισμού. Για τη στέγασή του προτείνεται να χρησιμοποιηθεί ο χώρος από όπου γινόταν αρχικά η τροφοδοσία της εστίας του λουτρού με ξύλα, ο Ναός του Σωτήρος (ΝΣ).

Ο ναός ανήκει σήμερα στη δικαιοδοσία της 5^{ης} Ε.Β.Α., αλλά δε λειτουργεί, ούτε είναι επισκέψιμος. Αντίθετα, όπως αναφέρθηκε, χρησιμοποιείται ως αποθήκη της υπηρεσίας. Κρίνεται εύλογο, λοιπόν, να συζητηθεί μια τέτοια πιθανότητα, όταν, μάλιστα, ο χώρος αξιοποιήθηκε ως «μηχανοστάσιο» ήδη από την περίοδο ανέγερσης του λουτρού και για όσο διάστημα αυτό βρισκόταν σε χρήση. Απαιτείται, φυσικά, συνεννόηση για τα διαδικαστικά μεταξύ του αρμόδιου υπαλλήλου της εφορείας και της ιδιοκτήτριας, ώστε να υλοποιηθεί ένα τέτοιο εγχείρημα.

4.3 Μορφολογικές επιλογές - Κατασκευαστικά ζητήματα των επεμβάσεων (Σειρά σχεδίων «Π» και «Λ»)

Σε ότι αφορά την επιλογή των επεμβάσεων, καταρχήν, θεωρήθηκε απαραίτητη η στέγαση τμήματος, τουλάχιστον, του χώρου που αποτελούσε το αποδυτήριο (Ψ). Ο λόγος για αυτήν την επιλογή είναι, καταρχάς, η σημασία που είχε για το λουτρό η συγκεκριμένη αίθουσα. Σε αυτήν λάμβανε χώρα, όχι μόνο το πρακτικό κομμάτι της απόδυσης και της προετοιμασίας, αλλά αποτελούσε το σημείο ξεκούρασης και κοινωνικοποίησης με τους υπόλοιπους λούμενους. Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, ίχνη αρχικής ενιαίας κάλυψης του χώρου με ημισφαιρικό θόλο δε σώζονται, ενώ, οι μόνες σχετικές ενδείξεις που εντοπίζονται, σχετίζονται με την τελευταία φάση του χώρου πριν την κατάρρευση, όπου η κάλυψη πραγματοποιείται μέσω δίδυμης καμάρας.

Επιπλέον, η μετακίνηση του λούμενου από τη θέση των νέων αποδυτηρίων μέχρι την είσοδό του στο θερμούς χώρους θεωρείται απαραίτητο να γίνεται στεγασμένα.

Για τους παραπάνω λόγους πραγματοποιείται στερέωση του τμήματος της δίδυμης καμάρας που ακόμα στέκεται στη σημερινή του κατάσταση και κατασκευή νέου στεγάστρου που εξυπηρετεί την επαναλειτουργία του χώρου. Η στερέωση των υφιστάμενων ημικυλινδρικών θόλων απαιτεί αφαίρεση του τελικού δαπέδου και του υλικού γεμίσματος από τη ράχη τους. Στη συνέχεια, γίνεται αρμολόγημα μεταξύ των θολιτών, εφαρμογή ενεμάτων με βάση ασβεστιτικό κονίαμα, ξαναγέμισμα του κενού μεταξύ των θόλων με ελαφρομπετόν και κεραμικά και, τέλος, διαμόρφωση του τελικού, μη βατού, δώματος με μόνωση, ρύσεις, στεγάνωση και τσιμεντοκονία. Για τη στήριξη των θολιτών, εφαρμόζεται αρμολόγημα και βλήτρα σε όσες θέσεις κρίνεται απαραίτητο.

Το νέο τοξωτό στέγαστρο (Εικ.2-7) ακολουθεί την τελευταία μορφή στέγασης του αποδυτηρίου καθώς και τη χωρική συλληψή του. Αποτελεί μια ελαφριά κατασκευή που κλείνει το δυτικό τμήμα του χώρου αυτού, ενώ ακολουθεί τη χάραξη της εν μέρει σωζόμενης δυτικής καμάρας. Ο σκελετός του κατασκευάζεται από ξύλο, ενώ τα ενδιάμεσα κενά σφραγίζονται με υαλοπίνακες. Στα δυτικά στηρίζεται στην ακόμα ιστάμενη γένεσης της καμάρας. Για τη στήριξη προς τα ανατολικά συμπληρώνεται το πεσμένο ημικυκλικό τόξο. Η κατασκευή του γίνεται με λαξευτούς πωρόλιθους, όπως ήταν πριν καταρρεύσει, ενώ ακολουθείται η αρχική του χάραξη (εικ.8).

Το ανατολικό τμήμα του ίδιου χώρου λειτουργεί υπαίθρια, ωστόσο σκιάζεται μέσω στεγάστρου ίδιας λογικής. Σε αυτήν την περίπτωση ακολουθείται η χάραξη της ανατολικής καμάρας - της οποίας η διάσταση είναι λίγο μικρότερη- και δεν εφαρμόζονται υαλοπίνακες. Το τελείωμα προς την ανατολική πλευρά γίνεται οδοντωτά, ώστε να συνδιαλέγεται με την κατάσταση κατάρρευσης της καμάρας.

Η τελική κάλυψη των δύο τμημάτων γίνεται είτε με ξύλινες περσίδες, ή με χρήση ανθεκτικών σύνθετων υφασμάτων, ώστε να επιτυγχάνεται σκίαση των υποκείμενων χώρων. Για να επιτευχθεί σταθερότητα της κατασκευής, τα δύο στέγαστρα

συνδέονται μεταξύ τους. Επιπλέον δυσκαμψία αποκτάται μέσω των κάθετων δοκαριών μεταξύ των ξύλινων τοξωτών οδηγών.

Οι όψεις του κλειστού τμήματος διαμορφώνονται με ξύλινο σκελετό, γυαλί, ξύλινες πληρώσεις και περσιδωτά σκούρα. Γίνεται προσπάθεια προσαρμογής των αναλογιών τους στις αναλογίες που εντοπίζονται σε υφιστάμενα κτήρια του οικισμού. Όπως αναφέρθηκε, τις μέρες που ο καιρός είναι καλός και οι λουόμενοι επιλέγουν να ξεκουράζονται στο ανατολικό τμήμα, η νότια όψη του χώρου μπορεί να ανοίγει και να λειτουργεί ως πάγκος τοποθέτησης προϊόντων περιποίησης σώματος ή μικρό πωλητήριο (Εικ.9).

Απαραίτητη είναι η διαχείριση της απορροής των υδάτων στο συγκεκριμένο χώρο. Το βρόχινο νερό ρέει ανάμεσα στις ξύλινες στηρίξεις, στα τμήματα που καλύπτονται με τους κατάλληλα τοποθετημένους και στεγανοποιημένους υαλοπίνακες. Στη συνέχεια παραλαμβάνεται από δύο λούκια εκατέρωθεν του στεγάστρου, τα οποία με ελάχιστη κλίση το κατευθύνουν προς τη νότια πλευρά του λουτρού, όπου εισέρχεται σε κατακόρυφους αγωγούς και, μέσω αυτών, χαμηλά προς το έδαφος. Το μέσο ύψος της βροχής στη Μονεμβασία σπάνια ξεπερνά τα 500mm, ενώ στη Σπάρτη είναι 817mm, οπότε μια τέτοια διαμόρφωση κρίνεται επαρκής¹³⁹ (Εικ.8).

Γενικότερα, απαιτείται προσοχή ώστε τόσο το βρόχινο νερό, όσο και τα νερά που προκύπτουν από τη χρήση του λουτρού να οδηγούνται στο εξωτερικό του κτηρίου. Εξωτερικά, γίνεται προσπάθεια να χρησιμοποιηθούν κυρίως υφιστάμενες υδρορροές, ενώ σε όσα σημεία απαιτείται τοποθέτηση νέων, αυτή υλοποιείται με διακριτικό τρόπο. Αυτό συμβαίνει στο δώμα του χλιαρού χώρου (X). Λόγω του υφιστάμενου τοίχου της προσθήκης, η απορροή των υδάτων διασπάται προς τη βόρεια και προς τη νότια πλευρά του κτηρίου, αντίστοιχα. Στην πρώτη περίπτωση, το νερό οδηγείται προς νέο λούκι στη βάση του τοίχου του λουτρού, ενώ στη δεύτερη, η υδρορροή συναντά την αντίστοιχη του δυτικού στεγάστρου και κατεβαίνουν σε κοινό κατακόρυφο αγωγό.

Αντίστοιχα, πάνω από την κεντρική θερμή αίθουσα (Θ) τα ύδατα που λόγω κλίσης κατευθύνονται προς τη βόρεια πλευρά, μέχρι σήμερα εισέρχονταν στην τοιχοποιία μέσω μιας ανοιχτής καπνοδόχου και προξενούσαν βλάβες. Για τη συγκεκριμένη περίπτωση, προτείνεται η αξιοποίηση του συγκεκριμένου κατακόρυφου αγωγού, ώστε να παραλαμβάνει τα ύδατα από το δώμα και να τα οδηγεί στο ίδιο λούκι στη βάση του βόρειου τοίχου του λουτρού που αναφέρθηκε παραπάνω. Μάλιστα, για την αντιμετώπιση των εξαιρετικά υψηλών επιπέδων υγρασίας στο εσωτερικό των δυτικών χώρων του λουτρού (συγκεκριμένα, του βόρειου ατομικού δωματίου Η2 και της δυτικής δεξαμενής Δ2), τοπικά εφαρμόζεται εξωτερική στεγάνωση της τοιχοποιίας του με ταυτόχρονη τοποθέτηση απορροφητικού σωλήνα σε αρκετό βάθος (Εικ.10).

¹³⁹ <http://www.monemvasia.gr/downloads-a-practicalities/climate-wather-forecast.html>, ιστοσελίδα Δήμου Μονεμβασίας, τελευταία επίσκεψη 14/02/2016 και <http://diocles.civil.duth.gr/links/home/database/lakonia/pr31ge.pdf>, ιστοσελίδα τμήματος Πολιτικών μηχανικών Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, τελευταία επίσκεψη 14/02/2016.

Όλες οι κυκλικές οπές στην κορυφή των θόλων, οι οποίες φαίνεται ότι έχουν σφραγιστεί μεταγενέστερα με λίθους καθαρίζονται. Στη συνέχεια, καθώς η αρχική μορφή τους δεν είναι σαφής, στο χείλος τους τοποθετείται μεταλλική κατασκευή η οποία κλείνει με ένα κυκλικό υαλοπίνακα με ελάχιστη κλίση ώστε να διευκολύνεται η απορροή του ύδατος από την επιφάνειά του. Σε όλες είναι καλό να υπάρχει σύστημα ανοίγματος του τζαμιού αλλά περισσότερο από όλα στον κεντρικό θόλο του χλιαρού χώρου (X), ώστε να διαφεύγουν γρήγορα οι υδρατμοί που εξέρχονται από τις θύρες κατά την είσοδο ή την έξοδο κάποιου λουόμενου στη θερμή αίθουσα (Θ). Οι μικρές εξαγωνικές οπές παραλαμβάνουν ένα απλό γυάλινο κάλυμμα, εν είδει κώδωνα, όπως γινόταν συνήθως στα λουτρά.

Στο εσωτερικό του κτηρίου, κρίνεται αναγκαίο να πραγματοποιηθεί κατάλληλη διαμόρφωση των δαπέδων για αισθητικούς και κυρίως για πρακτικούς λόγους. Μάλιστα, εκείνα των θερμών χώρων καταπονούνται ιδιαίτερα λόγω της αυξημένης υγρασίας και των υψηλών θερμοκρασιών που αναπτύσσονται.

Το υλικό που επιλέγεται να χρησιμοποιηθεί ως τελική επίστρωση των περισσότερων δαπέδων είναι η πατητή τσιμεντοκονία. Αποτελεί ένα υλικό εύχρηστο, συμβατό με τη λογική των επιτοίχιων επιχρισμάτων –όπου δεν έχει αποκολληθεί το επίχρισμα, ενώ εμφανίζει αντοχή στην υγρασία.

Συγκεκριμένα, στη θερμή αίθουσα (Θ) και στα ατομικά δωμάτια (H1,H2) συνδυάζεται με σύστημα ενδοδαπέδιας θέρμανσης στα δάπεδα, τα καθίσματα και στις πλάτες των καθισμάτων. Οι προδιαγραφές του υλικού αναφέρουν ότι ενδείκνυται για τέτοια χρήση. Ωστόσο, λόγω των ιδιαίτερα υψηλών θερμοκρασιών που αναπτύσσονται στις επιφάνειες των δαπέδων, του κεντρικού και των περιμετρικών πάγκων (40-50° C), κρίνεται σκόπιμο να εφαρμοστούν αρμοί διαστολής με χρήση λεπτών ράβδων από ορείχαλκο. Στους συγκεκριμένους χώρους σχεδιάζονται ρύσεις που οδηγούν τα τρεχούμενα νερά σε λούκι περιμετρικά του κεντρικού οκταγωνικού καθίσματος (göbektaş).

Ο χλιαρός χώρος (X) δεν παραλαμβάνει κάποια χρήση. Διανοίγεται το νότιο τμήμα του που σήμερα είναι σφραγισμένο και διατηρείται ο έκκεντρος διάδρομος που τον διασχίζει χωρίς να επιστρωθεί με κάποιο σύγχρονο δάπεδο. Παράλληλα, κατασκευάζεται μικρή μεταλλική γέφυρα που στηρίζεται πριν το κατώφλι του ανοίγματος εισόδου στο χώρο και αμέσως μετά το κατώφλι της θύρας της θερμής αίθουσας (Θ).

Στο δάπεδο του αποδυτηρίου (Ψ)- χώρου ξεκούρασης, εφαρμόζεται απλή στρώση πατητής τσιμεντοκονίας πάνω σε υπόστρωμα σκυροδέματος. Κατασκευάζεται νέος ξύλινος πάγκος στη νότια πλευρά του δυτικού στεγασμένου τμήματος, όπως ίσως υπήρχε χτισμένος άλλοτε. Εξωτερικά οι χτιστοί πάγκοι πέρνουν τελική επίστρωση ξύλινου δαπέδου τύπου deck, με αντοχή στις εξωτερικές καιρικές συνθήκες.

Η στάθμη του διαδρόμου μεταξύ του λουτρού και του βόρειου κτηρίου που στεγάζει τις συμπληρωματικές λειτουργίες υποβαθμίζεται. Με αυτόν τον τρόπο πλησιάζει στην

αρχική στάθμη που είχε το συγκεκριμένο τμήμα. Παράλληλα, κατεβαίνει η στάθμη της ποδιάς της θύρας του βόρειου κτηρίου και, σε μικρό τμήμα, η εσωτερική στάθμη του δαπέδου.

Για λόγους κυρίως ενίσχυσης της στατικότητας του τοίχου μεταξύ γκλιαρού (X) και ψυχρού χώρου, ανακατασκευάζεται το πλαίσιο της θύρας που έχει καταστραφεί στη συγκεκριμένη θέση, με χρήση λαξευτών πωρόλιθων στο περίγραμμά του και γέμισμα από μικρότερους λίθους μέχρι το όριο της σημερινής κατάρρευσης.

Το σύστημα υδροδότησης του λουτρού, εφόσον χρησιμοποιείται ως μηχανοστάσιο ο Ναός του Σωτήρος στα δυτικά, υλοποιείται χωρίς ιδιαίτερα επίπονες για τη δομή του κτηρίου παρεμβάσεις (Εικ.11). Σύμφωνα με την παρούσα μελέτη, από το συγκεκριμένο χώρο γινόταν αρχικά η τροφοδοσία της εστίας με ξύλα, σε στάθμη χαμηλότερη από τη σημερινή. Τα ανοίγματα επικοινωνίας αυτής με το σύστημα των υπόκαυστων καναλιών του λουτρού υφίστανται και τα ίδια θα χρησιμοποιηθούν για το πέρασμα των εγκαταστάσεων ύδρευσης από τους τοίχους. Με αυτόν τον τρόπο δεν θα πραγματοποιηθεί η παραμικρή φθορά στο μνημείο. Μέσω των νέων δαπέδων, οι σωλήνες ύδρευσης καταλήγουν στις τελικές παροχές.

Οι γούρνες που τοποθετούνται είναι πέντε. Οι θέσεις τριών από αυτές είναι τεκμηριωμένες με βάση την επί τόπου έρευνα. Η γούρνα του νότιου ατομικού δωματίου (H1), όπως έχει αναφερθεί, τεκμηριώνεται μερικώς λόγω της τοπικής κατάρρευσης του τοίχου, της συμμετρίας που προσδίδει στην κάτοψη και της ανάγκης ύπαρξης παροχής νερού σε έναν τόσο θερμό χώρο. Η τελευταία, στο βόρειο τοίχο της θερμής αίθουσας (Θ), δεν τεκμηριώνεται από την επί τόπου έρευνα. Ωστόσο, τοποθετείται για λόγους συμμετρίας και ανάγκης της σύγχρονης λειτουργίας του λουτρού.

Τέλος, τα ύδατα χρήσεως του λουτρού οδηγούνται προς την υποκείμενη στέρνα-βόθρο, όπως γινόταν κατά τη λειτουργία του (Εικ.11).

5. Επίλογος

Η αντιμετώπιση του συγκεκριμένου μνημείου έχει γίνει με σεβασμό ως προς αυτό και το περιβάλλον του. Η επανάχρησή του με την αρχική του λειτουργία, ως λουτρού, αξιοποιεί στο μέγιστο το υφιστάμενο κέλυφος και το εντάσσει στο ιστορικό του πλαίσιο. Με αυτόν το τρόπο διασώζονται οι φάσεις της ιστορίας του από την καταστροφή και τη λήθη, αναδεικνύονται νέες πτυχές της καθημερινής ζωής των κατοίκων της Μονεμβασίας καθώς και η λειτουργία ενός μνημείου ζωντανού κατά την τουρκική κυριαρχία, που όμως συνέχισε να χρησιμοποιείται και μετά το πέρας της.

Η υλοποίηση της αποκατάστασης με χρήση ελαφρών , σύγχρονων υλικών, που αναδεικνύουν τη μορφή του μνημείου, ενώ είναι συμβατά με εκείνα που χρησιμοποιούνται στη Μονεμβασία, συμβάλλει στην ομαλή ένταξη της επέμβασης στον οικιστικό ιστό.

6. Βιβλιογραφία

Andrews, K. (1953) *Castles of the Morea*, Princeton, N.J.: American School of Classical Studies at Athens.

Behrens-Abouseif, D. (1992) *Islamic Architecture in Cairo: An Introduction*, Leiden: E. J. Brill.

De Miranda, A. (2010) *L'Hamman nell'Islam Occidentale fra l'VIII e il XIV Secolo*, Roma: L'Erma di Bretschneider.

Dow, M. (1996) *The Islamic Baths of Palestine*, Oxford: Oxford University Press for the British School of Archaeology in Jerusalem

Erdogan, A. (2013) *Ankara hamamlari ve kaplicalari*, Ankara: SFN.

Goodwin, G. (1992) *A History of Ottoman Architecture*, London: Thames and Hudson.

Grimani, Fr. (?) *Raccolta delli disegni della pianta de tutte le piazze del regno di Morea, e parte delli porti dello stesso*, από το «Αρχείο Grimani» στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη (A 1531.61 q).

Kalligas, H. (2000) "Twin reflections of a Byzantine city: Monemvasia as seen by Robert Weir Schultz and Sidney H. Barnsley in 1890" in: *Through the looking glass. Byzantium through British eyes*, edited by Cormack R. and Jeffreys E., Aldershot: Ashgate/Varorium, p. 23-44.

Kiel, M. (1990) *Studies on the Ottoman Architecture of the Balkans*, Aldershot: Variorum.

Klinghardt, Karl Dr. Ing. (1927) *Türkische Bäder*, Stuttgart: J. Hoffmann.

Leake, W. M. (1830) *Travels in Morea*, Vol. I, London: John Murray.

Longnon, J. (1949), *L' Empire latin de Constantinople et la principauté de Moreé*, Paris: Payot

Minetti, H. (1923) *Osmanische provinziiale Baukunst auf dem Balkan: ein Beitrag zur Baugeschichte des Balkans*, Hammover: H. Lafaire.

Petersen, A. (1996) *Dictionary of Islamic Architecture*, New York: Routledge.

Ünsal, B. (1953) *Turkish Islamic Architecture: in Seljuq and Ottoman Times 1071-1923*, London: Alec Tiranti.

Αναστασόπουλος, Α., Κολοβός, Η. και Σαρηγιάννης, Μ. (2008) «Η Οθωμανική αυτοκρατορία. Ο Ελλαδικός χώρος» στο *Οθωμανική Αρχιτεκτονική στον Ελλαδικό χώρο*, επιμέλεια Έρση Μπούσκαρη. Υπουργείο Πολιτισμού – Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, σ.23-44

Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού (Γ.Υ.Σ.)

Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα (1996) Αθήνα: Εκδ. Οργανισμός Πάπυρος, Τ. 24.

Ζαχαριάδης, Στ., Καραγιάννη, Φλ. και Σκιαδαρέσης, Γ. (2006) «Δύο άγνωστα οθωμανικά λουτρά στο Νομό Πέλλας», στα Πρακτικά της ΑΕΜΘ Αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και Θράκη, Θεσσαλονίκη, Τ. 20, σ. 741-52.

Καλλιγά, Χ. Α. (1979) «Η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική στη Μονεμβασία κατά τη Β' Ενετοκρατία και το καθολικό της Αγίας Άννας» στο *Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση*, Αθήνα Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, σ.245-55.

Καλλιγά, Χ. Α. (1994α) «Εγκώμιο προς το φρούριο των Ίων»: Η Μονεμβασία τον 17^ο αιώνα όπως την είδε ο Εβλιγιά Τσελεμπί, στο *Θυμίαμα* στη μνήμη της Λασκαρίνας Μπούρα, τ. Α , Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη, σ.129-34.

Καλλιγά, Χ. Α. (1994β) «Μονεμβασία: Από την ευεξία του 1690 στην καταστροφή του 1715», στο *Περιηγητές και Αξιωματούχοι στην Πελοπόννησο. Περιγραφές – Αναφορές – Στατιστικές, Μονεμβασιώτικος Όμιλος, Δ' Συμπόσιο Ιστορίας και Τέχνης. 26-28 Ιουλίου 1991*, επιμέλεια Καλλιγά, Χ. Α., Μονεμβασία, Μονεμβασιώτικος Όμιλος, σ.118-153

Καλλιγά, Χ. Α. (1998) «Στοιχεία από το αρχείο Grimani για οχυρωματικά και άλλα έργα της βενετικής διοίκησης στη Μονεμβασία», στο *Η εκστρατεία του Morosini και το "Regno di Morea"* Μονεμβασιώτικος Όμιλος, Γ' Συμπόσιο Ιστορίας και Τέχνης. 20-22 Ιουλίου 1990, επιμέλεια Καλλιγά Χ. Α., Αθήνα: Εστία, σ. 59-91.

Καλλιγά, Χ. Α. (2003) *Η Βυζαντινή Μονεμβασία και οι πηγές της ιστορίας της*, μτφρ από το αγγλικό πρωτότυπο Μ. Μπλέτας, Αθήνα: Εστία.

Καλλιγά, Χ. Α. (2010) *Μονεμβασία. Μια βυζαντινή πόλις-κράτος*, Αθήνα: Ποταμός.

Καλλιγάς, Α. Γ. (1996) «Προβλήματα ανάπτυξης» στο 7 Ημέρες, επιμέλεια Σταύρακας Β., Αθήνα, σ.85-6.

Καμπερίδου, Ε. (2002) *Η θέση της γυναίκας στο Οθωμανικό χαρέμι, κατά την επιτόπια παρατήρηση ξένων περιηγητριών του 18ου και του 19ου αιώνα: η πραγματική καθημερινή ζωή στο χαρέμι και η θέση της έγκλειστης γυναίκας στο Ισλάμ ή Η πολυεθνική δουλεία του Οθωμανικού χαρεμιού*, Διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας.

Κανετάκη, Ε. Ι. (2004) *Οθωμανικά λουτρά στον ελλαδικό χώρο*, Αθήνα: Τ.Ε.Ε.

Καπανδρίτη, Αν. και Γαλάνης, Στ. (2003) *Το μικρό λουτρό των οθωμανικών Σιδηροκαυσίων*, στα Πρακτικά της ΑΕΜΘ Αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και Θράκη, Θεσσαλονίκη, Τ. 17, σ. 403-15.

Καραγεώργη, Ειρ. (2014) *Αποκατάσταση αρχοντικού Μπόνη Οθωμανικής περιόδου στο μαράσι Αγίου Γεωργίου της Ρόδου*, Διπλωματική εργασία για το ΔΠΜΣ «Συντήρηση και Αποκατάσταση Ιστορικών Κτηρίων και Συνόλων», Ε.Μ.Π. Αθήνα: χ.ε.

Κυπραίου, Ευαγγ. (επιμ) (2001) *ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑ, Αντικείμενα-Περιβάλλον-Ιστορία, Η αρχαιολογική συλλογή*, Υπουργείο Πολιτισμού, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων, Αθήνα.

Λάμπρος, Σπ. Π. (1884) *Το περί κτίσεως της Μονεμβασίας χρονικόν*, Αθήνα: Ιστορικά μελετήματα, σ.97-128.

Λύτρα, Τ. (2011) *Το Οθωμανικό «Κοινοφελές Συγκρότημα» στο κάστρο της Ναυπάκτου των αρχών του 18^{ου} αι. Ιστορική διερεύνηση, τεκμηρίωση και προτάσεις προστασίας και ανάδειξης*, Διπλωματική εργασία για το ΔΠΜΣ «Συντήρηση και Αποκατάσταση Ιστορικών Κτηρίων και Συνόλων», Ε.Μ.Π. Αθήνα.

Μαμαλούκος, Στ. (2005) *Το λουτρό της οδού Χαλήδων στα Χανιά*, στο: Πεπραγμένα Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Ελούντα, 1-6 Οκτωβρίου 2001), Τ. 3, μερ. 2, σ. 327-40.

Μπακιρτζής, Χ. (2007) *Εικαστική εγκατάσταση στα Λουτρά Παράδεισος*, Ο Μέντωρ: ενημερωτικό δελτίο των εταίρων της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας Τεύχ. 82-5, σ. 145-50.

Μπαλτά, Ε. (2001, 20 Μαΐου) *Το οθωμανικό χαμάμ*, Η Καθημερινή, Επτά ημέρες, σ. 4-7.

Μπούρας, Χ. (1982) *Ένα Βυζαντινό λουτρό στη Λακεδαιμονία*, στο *Αρχαιολογική εφημερίς: περιοδικόν της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, Τ. 121, σ. 99-112.

Μπούρας, Χ. (2001) *Ιστορία της αρχιτεκτονικής: Αρχιτεκτονική στο Βυζάντιο, το Ισλάμ και τη Δυτική Ευρώπη κατά το Μεσαίωνα*, Τ.2, Αθήνα: Μέλισσα.

Ξαναλάτου-Δεργκάλιν, Ε. και Κούλογλου-Περβολαράκη, Α. (1974) *Μονεμβασία (Οχυρά-κυκλοφορία-σπίτια. Εκκλησίες)*, Αθήνα: χ.ε.

Ξανθάκης, Α. Ξ. και Παπαποστόλου, Μ. (2002), *Λακωνίας Περιήγησις. Πausανία «Λακωνικά»: Ένα φωτογραφικό οδοιπορικό μέσα από τη διαδρομή του Pausanία*, Αθήνα: Κοχλίας.

Πάρδος, Α. (1998α) «Σχόλια στις πηγές για την παράδοση της Μονεμβασίας στους Βενετούς (1690)», στο *Η εκστρατεία του Morosini και το "Regno di Morea" Μονεμβασιώτικος Όμιλος, Γ' Συμπόσιο Ιστορίας και Τέχνης. 20-22 Ιουλίου 1990*, επιμέλεια Καλλιγά Χ. Α., Αθήνα: Εστία, σ. 25-57.

Πάρδος, Α. (1998β) «Συμπαιγνία κυριάρχων. Η παράδοση της Μονεμβασίας στους Οθωμανούς το 1715», στο *Η εκστρατεία του Morosini και το "Regno di Morea"*

ονεμβασιώτικος Όμιλος, Γ' Συμπόσιο Ιστορίας και Τέχνης, 20-22 Ιουλίου 1990, επιμέλεια Καλλιγά Χ. Α., Αθήνα: Εστία, σ. 201-67.

Πασαδαίος, Α. (1981) *Η Πόλη του Βοσπόρου. Σύντομος συστηματικός οδηγός*, Αθήνα: Βιβλιοθήκη της Αρχαιολογικής Εταιρείας.

Σκάγκου, Γ. (2004) *Προστασία και ανάδειξη της Άνω Πόλης Μονεμβασίας*, Διπλωματική εργασία για το ΔΠΜΣ «Συντήρηση και Αποκατάσταση Ιστορικών Κτηρίων και Συνόλων», Ε.Μ.Π. Αθήνα: χ.ε.

Σκαρπία-Χοϊπέλ, Ξ. (1996) *Λουτροθεραπεία και αναψυχή: (ιστορική εξέλιξη των λουτρών)*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press.

Στεφανίδου, Αιμ. (1997) «Οθωμανικοί οικοδομικοί κανονισμοί» στο *Διεθνές Συνέδριο Βαλκανικής Παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής (1997: Θεσσαλονίκη, Ελλάς) Βαλκανική παραδοσιακή αρχιτεκτονική = Architecture balkanique traditionnelle: Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου 7-10 Νοεμβρίου 1997*, Θεσσαλονίκη, σ. 295-324

Τουρπτσόγλου-Στεφανίδου, Β. (1997) «Βυζαντινοί οικοδομικοί κανονισμοί» (από τον *Ιουστινιανό στον Αρμενόπουλο*), *Διεθνές Συνέδριο Βαλκανικής Παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής (1997: Θεσσαλονίκη, Ελλάς) Βαλκανική παραδοσιακή αρχιτεκτονική = Architecture balkanique traditionnelle: Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου 7-10 Νοεμβρίου 1997*, Θεσσαλονίκη, σ. 275-93.

Τσιτρούλης, Θ. (1981) *Ένα μικρό τουρκικό λουτρό στην Πισιόνα Βασιλικών*, Θεσσαλονίκη: χ.ε.

Χαραλάμπους, Δ. (2008) «Τέμενος κάστρου Μονεμβασίας», στο *Οθωμανική Αρχιτεκτονική στον Ελλαδικό χώρο*, επιμέλεια Έρση Μπρούσκαρη. Υπουργείο Πολιτισμού – Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, σ.142-144

Γιαξόγλου Γ. Προκαταρκτική έκθεση αποκατάστασης αρχοντικού Σαλβάρα στο (Νέο) Μυστρά, <http://yaxoglou.blogspot.gr/2015/02/blog-post.html>, τελευταία επίσκεψη 2/2/2016.

Ιστορική διαδρομή του Συλλόγου μέσα από τα μηνύματα των διατελεσάντων προέδρων του Δ.Σ., Η περίοδος 1987–1989, Ελένη Ξανάλατου-Δεργκάλιν, σ. 3, http://www.sepox.gr/structure/domi3_proedroi.pdf, τελευταία επίσκεψη 5/1/16.

Ιστοσελίδα για την Αρχιτεκτονική της Μονεμβασίας, <http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/tributes/elkomenos/architecture.htm>, τελευταία επίσκεψη 31/1/2016.

Ιστοσελίδα Δήμου Μονεμβασίας, <http://monemvasia.gov.gr/Default.aspx?tabid=372>, τελευταία επίσκεψη 1/1/2016.

Ιστοσελίδα Δήμου Μονεμβασίας, <http://www.monemvasia.gr/el/about-the-municipality-of-monemvassia.html>, τελευταία επίσκεψη 1/1/2016.

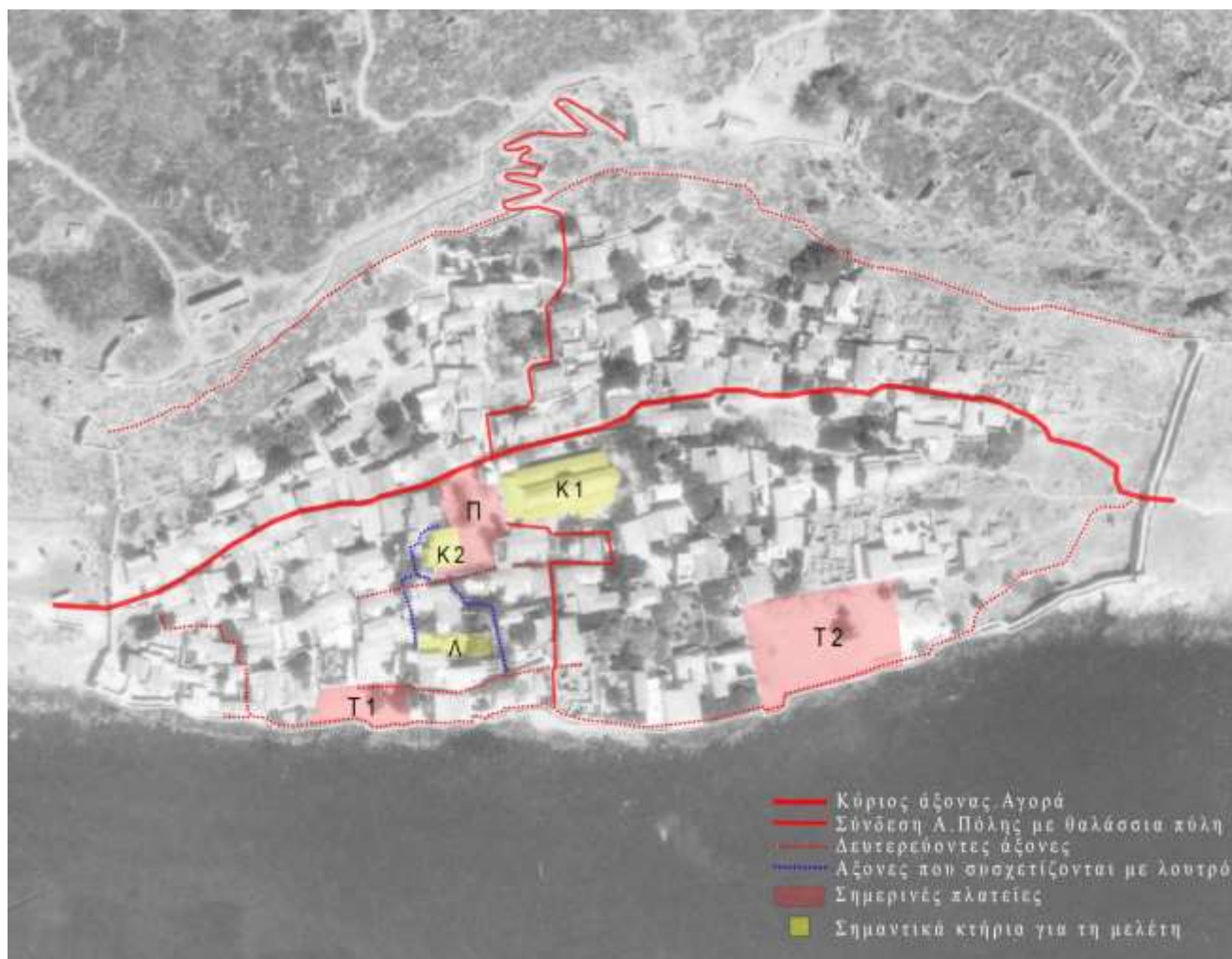
Ιστοσελίδα Δήμου Μονεμβασίας, <http://www.monemvasia.gr/downloads-a-practicalities/climate-wather-forecast.html>, τελευταία επίσκεψη 14/02/2016.

Ιστοσελίδα Μουσείου Λαϊκής Τέχνης, <http://www.melt.gr/gr/episkepsi/to-loutro-ton-aeridon/to-ktirio/>, τελευταία επίσκεψη 02/02/2016.

Ιστοσελίδα Τμήματος Πολιτικών Μηχανικών Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, <http://diocles.civil.duth.gr/links/home/database/lakonia/pr31ge.pdf>, τελευταία επίσκεψη 14/02/2016.

Παράρτημα

2.1.3 Πολεοδομική οργάνωση

1. Πολεοδομική οργάνωση, άξονες πλατείες και κτήρια

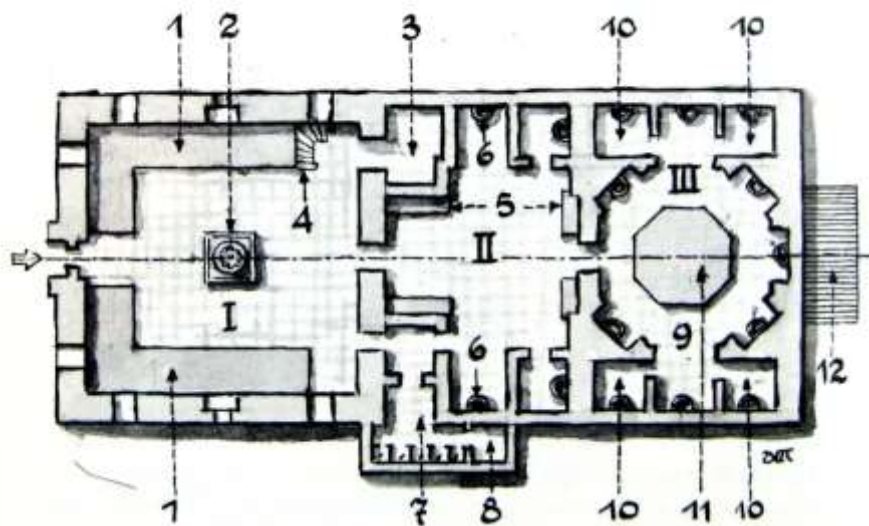
2.2.2 Διαδικασία λουτρού και χώροι

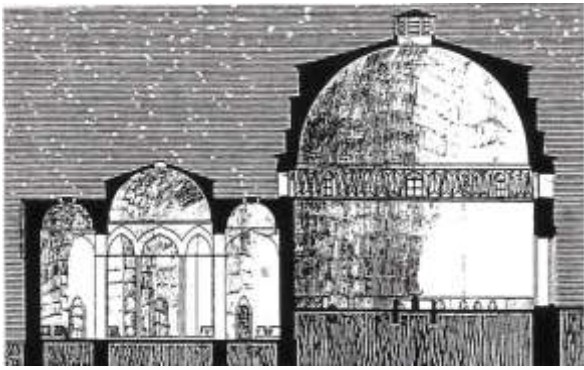
1. Γούρνα με χάλκινες παροχές νερού και ξύλινα τακούνια. Πηγή: Klinghardt σ.10

2. Λουτρά yeni karlica Προύσα. Πηγή: Κανετάκη, Ε.Ι. (2004), σ.48

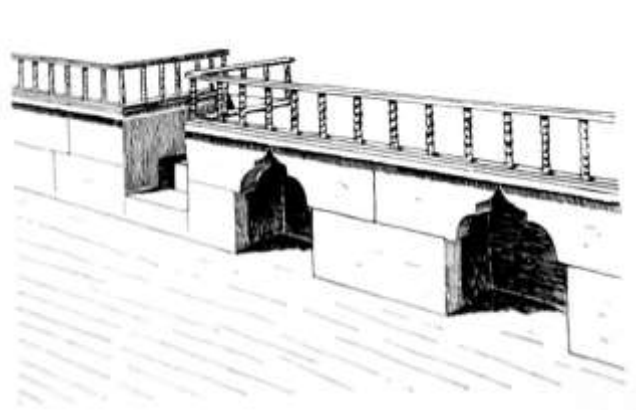

3. Λουτρό Mahmut Pasa. Πηγή: Πασαδαίος, Α. (1981), σ.86

4. Bitpazari hamam (Davut Pasa), Προύσα. Πηγή: Klinghardt, Karl Dr. Ing. (1927), σ.60

5. Παλιό λουτρό Χίου. Άποψη από τα νότια. Πηγή: Ψαλτάκη Ειρήνη

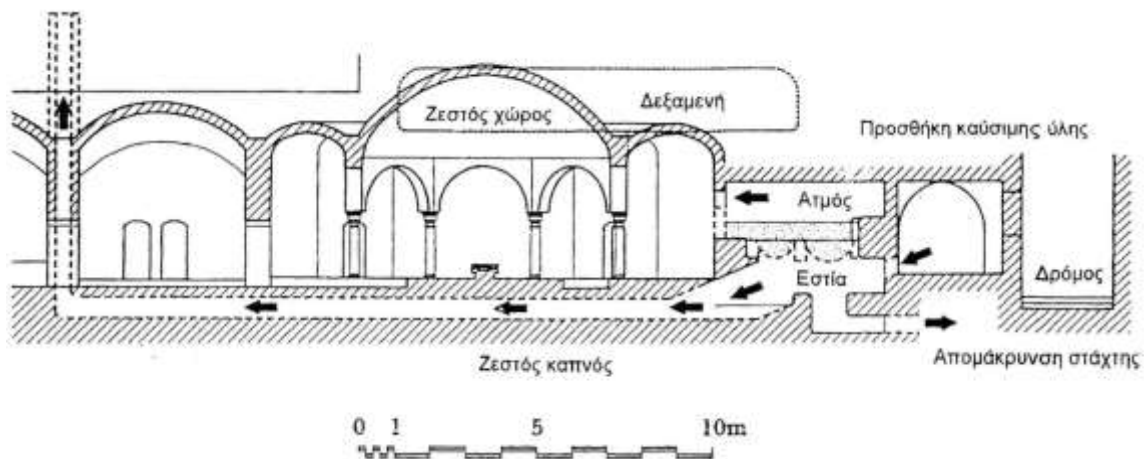
6. Αποδυτήριο τουρκικού λουτρού. Πηγή: Κανετάκη, Ε. Ι. (2004), σ.49

7. Σοφάς (divan) με κόγχη για τοποθέτηση υποδημάτων. Πηγή: Klinghardt, Karl Dr. Ing. (1927), σ.9

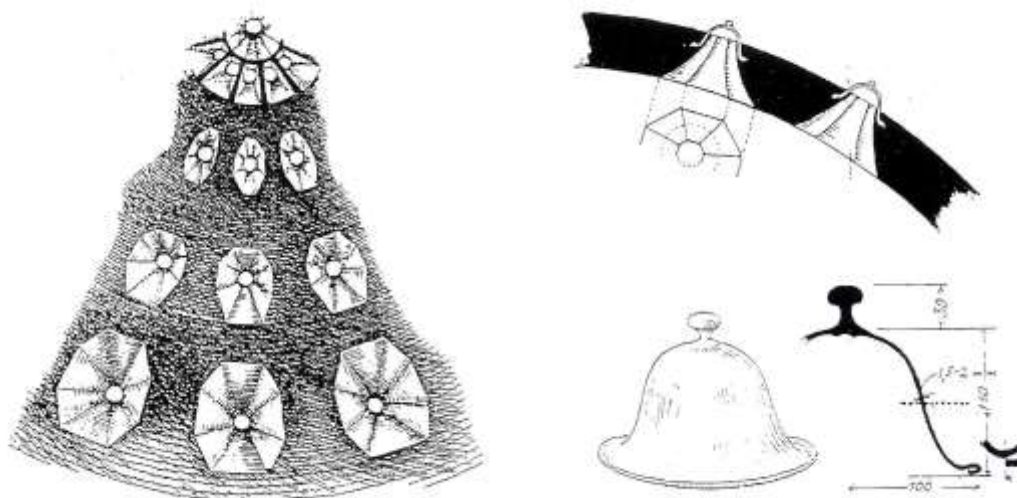

8. Θερμή αίθουσα. Πηγή: Κανετάκη, Ε. Ι. (2004), σ.50

2.2.3. Λειτουργία Εγκαταστάσεων.Γενικά.

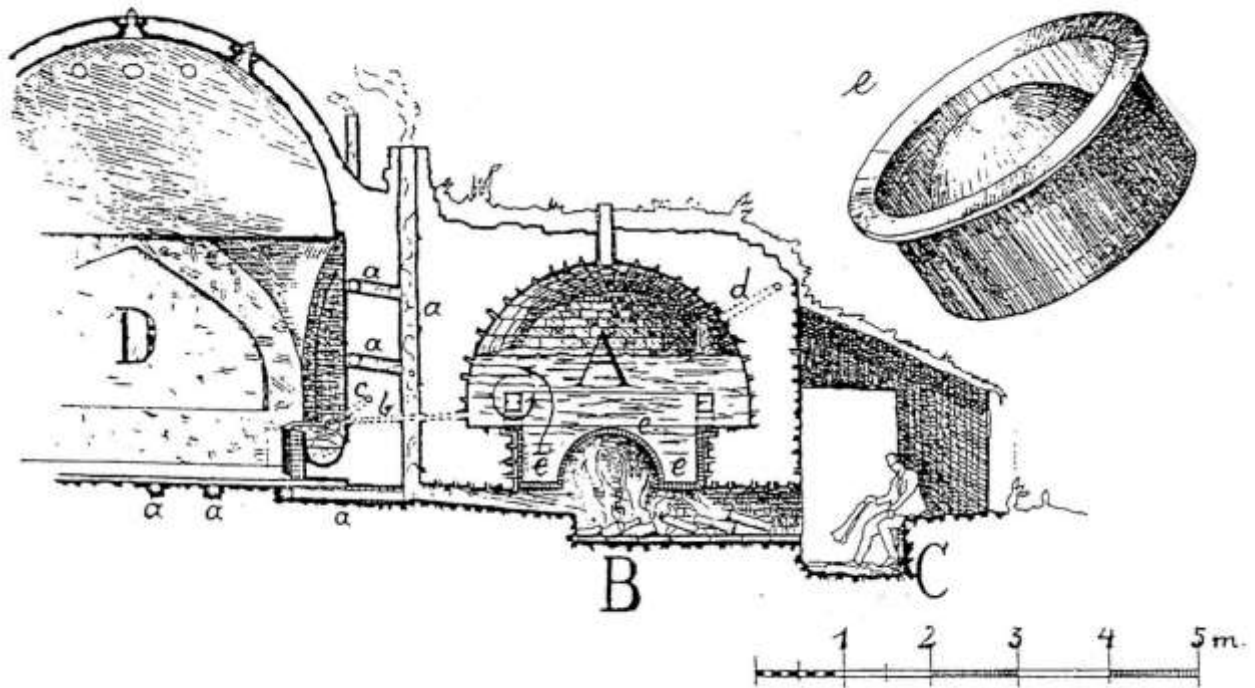
1. Λειτουργία υπόκαυστων. Πηγή: Dow, M. (1996), σ.25

2. Φωτιστικές οπές, «μάτια». Πηγή: Klinghardt, Karl Dr. Ing. (1927), σ.20

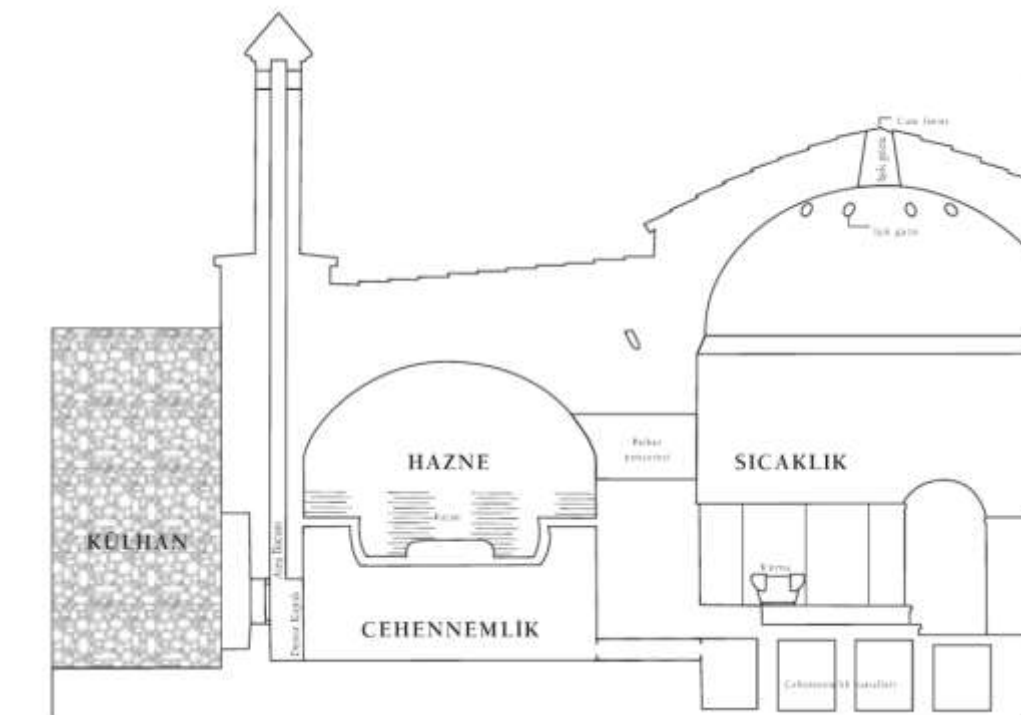
3. Δύο πόρτες κατά το πάχος του τοίχου σε άνοιγμα προς θερμό χώρο. Κτήριο του Villagarut. Ρόδος. Πηγή: Καραγεώργη, Ε. (2014), σ.82

4.Λειτουργία καζανιού. Πηγή: Klinghardt, Karl Dr. Ing. (1927), σ.19

A. Χώρος καζανιού, B. Εστία, C. Χώρος τροφοδότησης εστίας, D. Θερμός χώρος του λουτρού.

a. Υποδαπέδιοι αγωγοί θερμότητας, b. Αγωγοί ζεστού νερού στις βρύσες-γούρνες, c. Αγωγοί κρύου νερού στις βρύσες-γούρνες. D.Αγωγοί κρύου νερού στη δεξαμενή-καζάνι. E. Χάλκινος λέβητας στρογγυλής διατομής.

5.Εστία-Καζάνι. Πηγή: Erdogan, A. (2013), σ.14

Külhan: Χώρος τροφοδοσίας της εστίας, Hazne: Δεξαμενή νερού, Cehennemlik: Χώρος εστίας, Sicaklik: Θερμός χώρος λουτρού.

2.3. Λουτρό Σωτήρος στη Μονεμβασία. Ιστορικές αναφορές σε πηγές

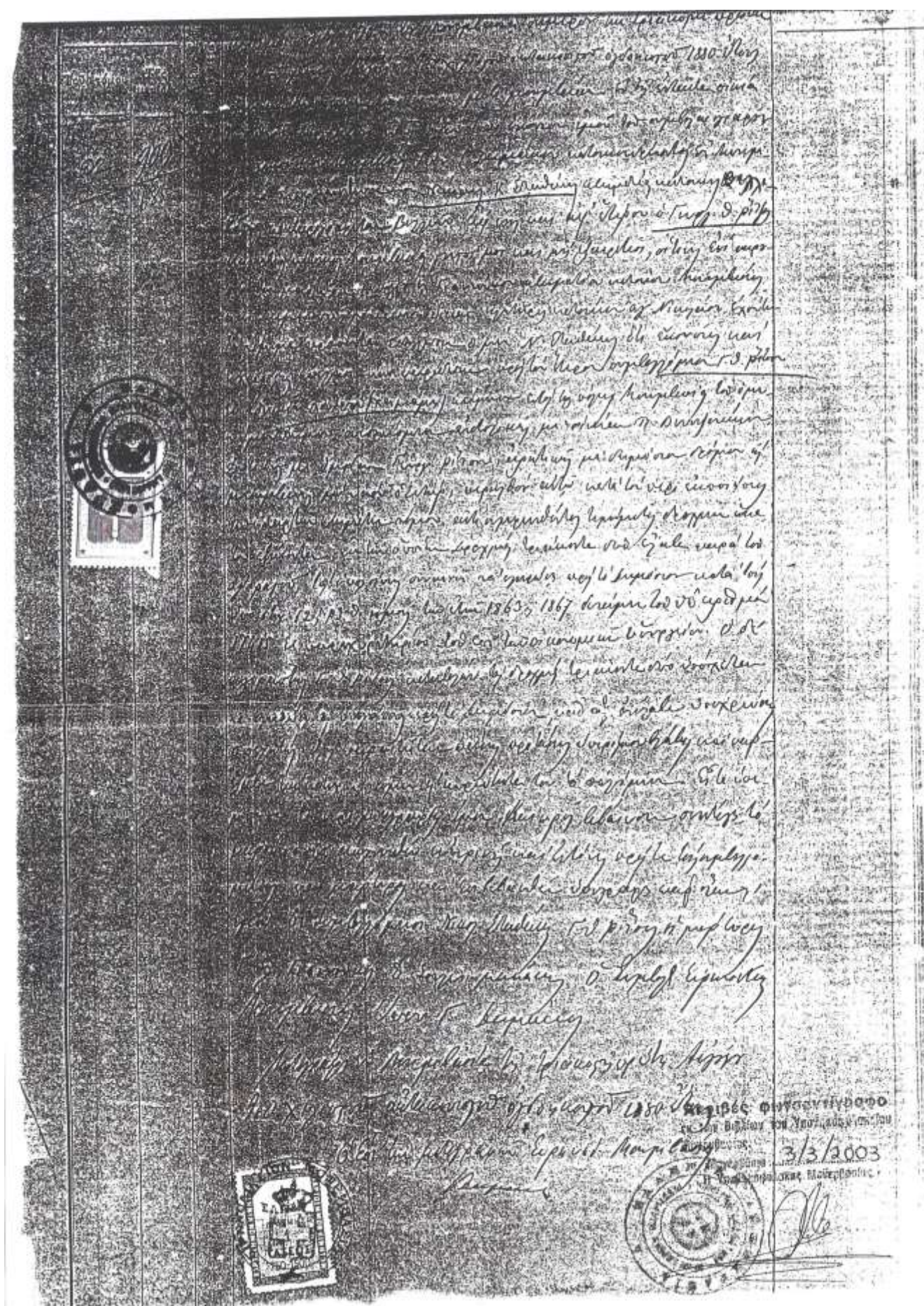

1. Το σχέδιο του Othon de Mirbach (1836). Πηγή: Αρχείο χαρτών του Υ.Π.Α.Π.ΕΝ.

2. Λεπτομέρεια στο σχέδιο Mirbach: το λουτρό

470

4. Συμβόλαιο (αρ. 440/1880) αγοράς λουτρού από Γεώργιο Θεοδώρου Ρίτσο το 1880. Καθαρογραμμένο στις ακόλουθες εικόνες 4α-β

Το πρωτότυπο βιβλίο βρίσκεται στο ράφι της
Βιβλιοθήκης.

ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΥ 470

Εν Μονεμβασία σήμερον την τριακοστή πρώτη (31) του μηνός Αυγούστου του χιλιοστού οκτακοσιοστού ογδοηκοστού (1880) έτους, ημέραν Κυριακήν και ώραν μετά μεσημβρίαν εν τη ενταύθα οικία του Θεοδ. Στελλάκη εν ή οικώ και ενώπιον εμού του Συμβολαιογραφούντος Ειρηνοδίκου Μονεμβασίας Ιωάννου Γ. Δημάκου, κατοικοεδρεύοντος εν Μονεμβασία ενεφανίσθησαν οι Νικόλαος Κ. Σταθάκης κτηματίας κάτοικος Βελλιών αφ' ενός και αφετέρου ο Γεώργιος Θ. Ρίτσος κτηματίας κάτοικος Μονεμβασίας γνωστοί μη και μη εξαιρετέοι, οίτινες επί παρουσία των μαρτύρων Γεωργίου Ελ. Γιαννούκου κτηματίου κατοίκου Μονεμβασίας και Δημ. Σημιγιάννη δικασ. κλητήρος κατοίκου Αγ. Νικολάου, εχόντων τα νόμιμα προσόντα εδήλωσαν ο μεν Ν. Σταθάκης ότι εκουσίως και ευχαρίστως επώλησε και παρέδωσε προς τον έτερον συμβαλλόμενον Γ. Θ. Ρίτσον εν Εθνικόν Λουτρόν (χάμáμ) κείμενον εντός της Κώμης Μονεμβασίας του ομονύμου Δήμου συνορευόμενον Ανατολικώς με οικίαν Β. Βενετζανάκη, Δυτικώς με ομοίαν Γεωργ. Ρίτσου, αρκτικώς με δημόσιον δρόμον και μεσημβρινώς με ναόν «ο Σωτήρ», περιελθόν, αυτώ κατά τον περί εκποιήσεως των δημοσίων κτημάτων νόμον αντί συμφωνηθέντος τιμήματος δραχμών εκατόν εξήκοντα εκ των οποίων δραχμάς τριάκοντα δύο έλαβεν παρά του αγοραστού, τους υπολοίπους συναινεί να εκπληρώσει προς το Δημόσιον κατά τους υπό στιχ. 12,1 β§ θ νόμους των ετών

1863 και 1867 δυνάμει του υπ' αριθμόν 17415 παραχωρητηρίου του επί των Οικονομικών Υπουργείου. Ο δε αγοραστής Γ.Θ. Ρίτσος καταβαλών τας δραχμάς τριάκοντα δύο υπόσχεται να εκπληρώσει τας δουλείας προς το Δημόσιον και ας ανέλαβεν υποχρεώσεις ο πωλητής όστις παραιτείται 3 λέξεις δυσανάγνωστες και παρέλαβε εις την κατοχήν του και κυριότητά του το πωλούμενον είται υπέμνησα τον περί μεταγραφής νόμον. Και προς βεβαίωσιν συνετάγη το παρόν αναγνωσθέν ευκρινώς και εντόνως προς τε τους συμβαλλομένους και τους μάρτυρες υπογράφεται προσηκόντως.

Οι συμβαλλόμενοι Νικόλαος Σταθάκης, Γ. Θ. Ρίτσος, οι μάρτυρες Γ. Ελ. Γιαννούκος Δ. Σημιγιάννης, Ο Σύμβολ. Ειρηνοδίκης Μονεμβασίας Ιωάννης Γ. Δημάκος.

Μετεγράφη εν Μονεμβασία τη τριακοστή πρώτη Αυγούστου του χιλιοστού οκτακοσιοστού ογδοηκοστού 1880 έτους.

Ο επί των Μεταγραφών Ειρηνοδίκης Μονεμβασίας.

Το η 4ον δικτυη καθαρογραμμή του
η' 4φ. 470/31. 8. 1880 συμβολειν
Ο Βικτωρ Σικαρι

ΚΩΣΤΑΣ Α. ΖΕΡΒΑΚΟΣ
ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ
ΑΓΗΛΙΑΣ 609 ΣΠΑΡΤΗ
ΤΗΛ. 2. 725 (07110) 22.124
Α.Ο.Μ. 07.000000 Α.Ο.Υ. ΣΠΑΡΤΗΣ

Αριθ. 3374 Πωλητήριον Δραχμών 11.000

Εν Μονεμβασία και εν τη ενταύθα οικία Καλλιρρόης χήρας Γεωργίου Ρίτσου ένθα προς σύνταξιν του παρόντος προσήλθον σήμερον την εικοστήν τετάρτην /24/ του μηνός Ιανουαρίου του χιλιοστού, εννεακόσιοστου ογδού 1908 έτους ημέραν Πέμπτην ενώπιον εμού του Συμβολαιογράφου Μονεμβασίας, Θεοδώρου Ρίτσου κατοικοεδρεύοντος ενταύθα επί παρουσία και των μαρτύρων πολιτών Ελλήνων ενηλίκων γνωστών μου και μη εξαιρετέων Ελευθερίου Δ. Ελευθερουλάκη, οινοπώλου και Παναγιώτου Σ. Μιχαήλ ράπτου κατοίκων Μονεμβασίας ενεφανίσθησαν οι επίσης γνωστοί εμοί τε και του μάρτυρος και μη εξαιρετέοι αφ ενός οι Εμμανουήλ Γεωργίου Ρίτσου γεωπόνος, Παναγιώτης Γ. Ρίτσος κτηματίας, και αφετέρου ο Αναστάσιος Γεωργ. Ρίτσος, κάτοικοι άπαντες Μονεμβασίας και εξέθεσαν τα εξής, ότι οι πρώτοι τούτων Εμμανουήλ Γεωργ. Ρίτσος και Παναγιώτης Γεωργ. Ρίτσος είναι συγκύριοι κατά το εν έκτον εξ αδιαιρέτου έκαστος επί πατρικής κληρονομίας και κατά το εν τρίτον εκάστου εκ του ενός έκτου εξ αδιαιρέτου εξ αγοράς δυνάμει του υπ' αριθ. 2047 του 1906 έτους πώλητηρίου Συμβολαίου του Συμβολαιογράφου Μονεμβασίας των εξής κτημάτων 1) ενός ελαιοπεριβόλου ποτιστικού και ξηρικού μετά των εν αυτώ δένδρων και λοιπών παρακολουθημάτων κειμένου εις το χωρίον Φούτια του Δήμου Μονεμβασίας καλούμενον Σουμαίλακάκη εκτάσεως στρεμμάτων εν όλω είκοσι επτά και μέτρων τριακοσίων εξήκοντα συνορεύοντος γύρωθεν με ρεύμα και κτήματα Κυριάκου Αργείτη, Σωτ. Αργείτη, Αντ. Μιχαλοπετράκου και Ιωάννου Καπιτόνη, 2) ετέρου ελαιοπεριβόλου μαντρογυρισμένου μετά των δένδρων του ενός υδρομύλου διακρινομένου υπό την επωνυμίαν των οθωμανών Μείμέ Ιμπραϊμ Βέη, και Αχμέτ Ι. Βέη ή Χουνή Βέη, και λοιπών παρακολουθημάτων κειμένου εντός του χωρίου Βελίων του Δήμου Μονεμβασίας εκ στρεμμάτων πενήκοντα τριών περίπου συνορεύοντος γύρωθεν με σταφιδάμπelon Αννης χήρας Δ. Ρίτσου, άμπelon Νιακόλα αγρόν Ιωάννου Γιαννούλη, ελαιοπερίβολον Αναγνώστου Τσιμπίδη, υδρόμυλον Ντανάκα, ρεύμα και κτήμα Καλλιρρόης

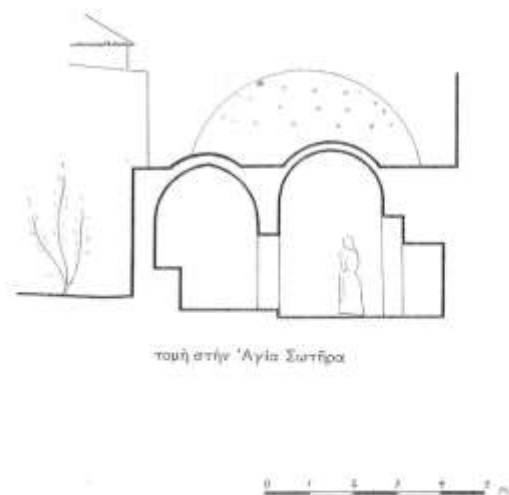
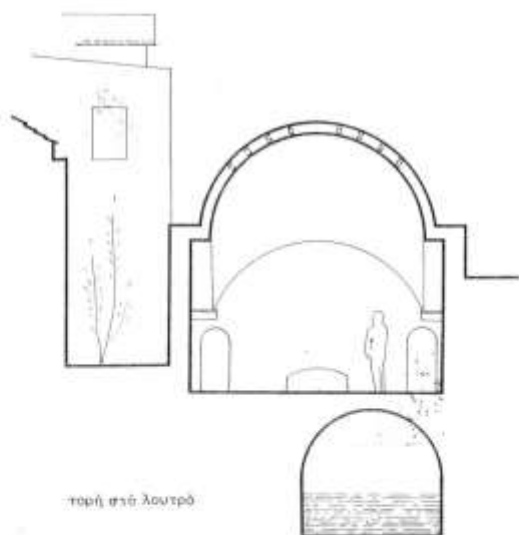
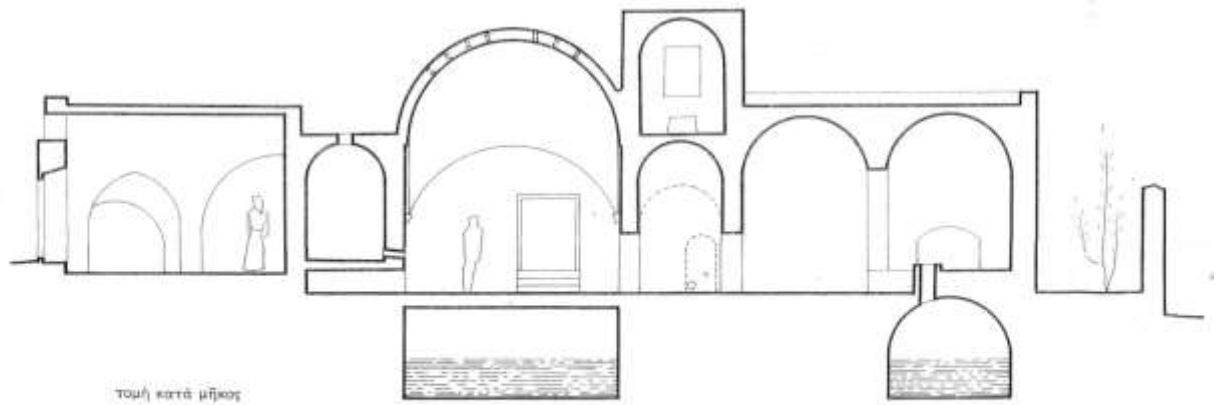
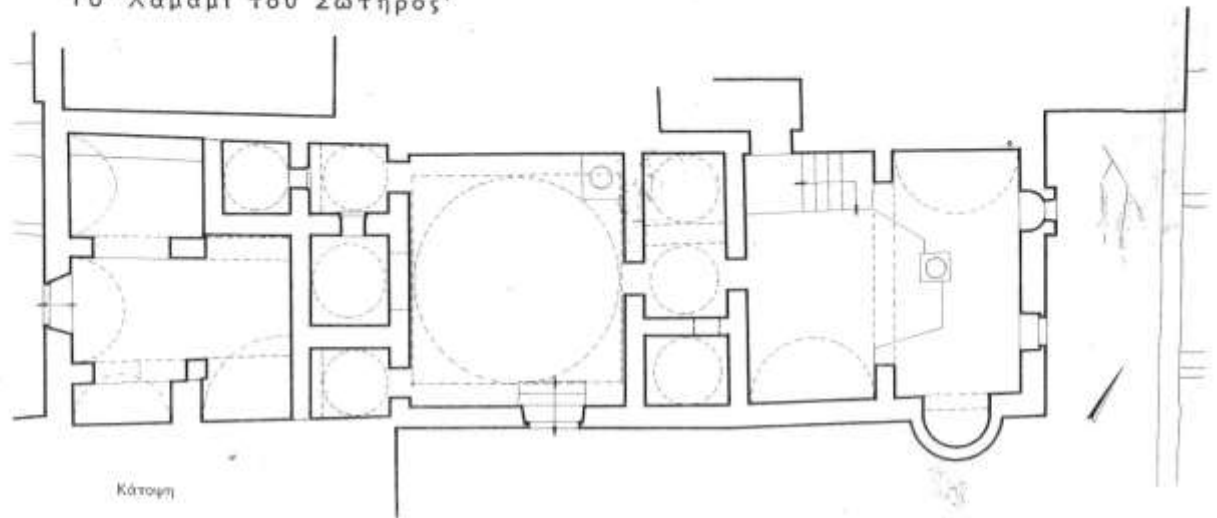
χήρας Γ. Ρίτσου, 3) ενός λουτρού οθωμανικού χαμάμ κείμενον εντός της κωμοπόλεως Μονεμβασίας του ομωνύμου Δήμου συνορεύοντος γύρωθεν με οικίαν Καλλιρρόης χήρας Γ. Ρίτσου κληρονόμου Βενετσανάκη και προικία οικίαν Νικολάου Βουνελάκη και ναού Σωτήρος, άπαντα τα ανωτέρω μερίδια των εκ των άνω περιγραφέντων ακινήτων οι ρηθέντες Εμμανουήλ Γ. Ρίτσος και Παναγιώτης Γ. Ρίτσος πωλούσι σήμεραν έκαστος και μεταβιβάζουσι προς τον έτερον συμβαλλόμενον Αναστάσιον Γ. Ρίτσον μεθ' όλων των δικαιωμάτων των και των σχετικών αγωγών ελεύθερα παντός βάρους, υποθήκης προικίου ως εκνικήσεως τρίτου, παραιτούμενοι εκουσίως και της υπερόγκου βλάβης ενστάσεως αντί τιμήματος ολικού δραχμών ένδεκα χιλιάδων αριθ. (11.000) οι πωληταί έλαβον παρά του αγοραστού προηγουμένως εξ μετρητών και ενώπιον εμού και των μαρτύρων ωμολόγησαν επομένης από της σήμεραν οι πωληταί αποξενούνται παντός δικαιώματος κυριότητος και κατοχής επί των άνω μεριδίων των εκ των άνω περιγραφέντων ακινήτων αποκαθιστώντας τέλειον κύριον και κάτοχον τον αγοραστήν Αναστάσιον Γ. Ρίτσον αποδεχόμενον την αγοραπωλησίαν ταύτην ως καταβάλοντας τω πωλητή το εκ δραχμών ένδεκα χιλιάδων αριθμός / 11.000 / τίμημα ως ηρρέθη δυνάμενον να διαθέτει τούτο ως βούλεται και κατά πλήρες ιδιοκτησίας δικαίωμα γενομένης μνείας του Νόμου περί μεταγραφής εις ταύτην. Εις πίστωσησιν τούτων συνετάχθη το παρόν και προς συμπλήρωσιν του νομίμου τέλους του οποίου προσετέθησαν δις χαρτόσημα εκ δραχμών τεσσάρων, όπερ αναγνωσθέν ευκρινώς, εντόνως και εις επήκοσον πάντων και βεβαιωθέν υπογράφεται παρ' όλων και εμού οι Συμβαλλόμενοι Σ. Γ. Ρίτσος, Α. Γ. Ρίτσος, οι Μάρτυρες Ε. Δ. Ελευθερουλάκης, Π. Σ. Μιχαλ. * Ο Συμβολαιογράφος Μονεμβασίας / ΤΣ / Θεοδ. Γ. Ρίτσος ακριβές αντίγραφο εν Μονεμβασία αυθημερόν ο Συμβολαιογράφος Μονεμβασίας. Μετεγράφη εν Μονεμβασία. Εν εικοστή τετάρτη / 24 / Ιανουαρίου του 1908 εννεακοστού ογδού έτους.

Ο Μεταγραφοφύλαξ Ειρηνοδίκης Μονεμβασίας

7. Τμήμα χάρτη Μονεμβασίας που προέκυψε από ταχυμετρική αποτύπωση το 1954-5. Σημειώνεται η θέση του λουτρού με κόκκινο. Πηγή: Γιαζόγλου Γ.

Τὸ "Χαμάμι τοῦ Σωτῆρος"

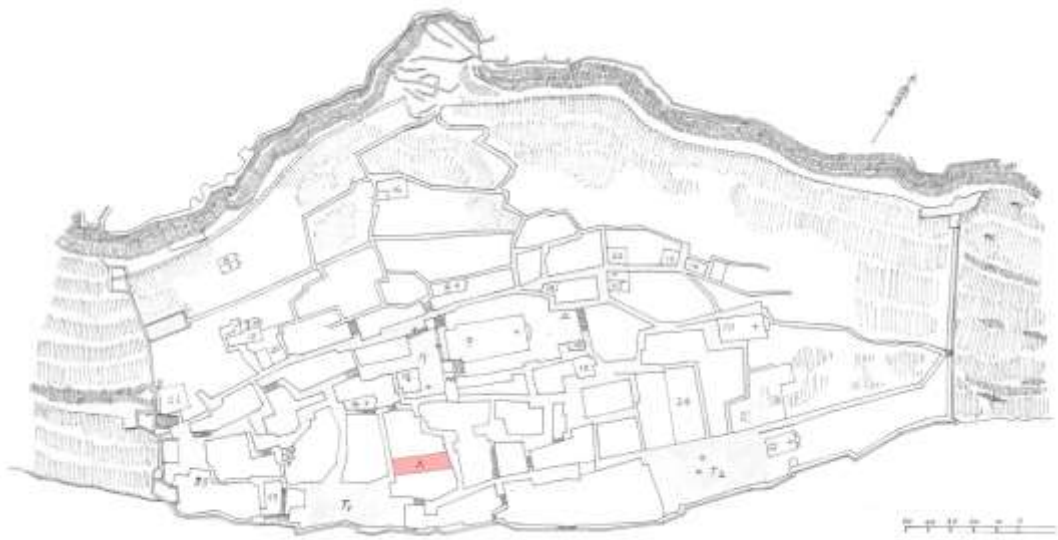
8. Σχέδια αποτύπωσης λουτροῦ το 1957-1958. Πηγή: Ξαναλάτου-Δεργκάλιν, Ε. καὶ Κούλογλου-Περβολαράκη, Α. (1974), σ.57

9. Εσωτερικό του Ναού του Σωτήρος καθαρισμένου. (Φωτογραφία πριν το 1979). Πηγή: Καλλιγά, Χ. Α. (1979), σ.250

10. Αεροφωτογραφία του 1946. Πηγή: Ξαναλάτου-Δεργκάλιν, Ε. και Κούλογλου-Περβολαράκη, Α. (1974)

11. Σχέδιο κυκλοφορίας του 1958 με εμφανή τη θέση του λουτρού. Πηγή: Ξαναλάτου-Δεργκάλιν, Ε. και Κούλογλου-Περβολαράκη, Α. (1974), σ.25

12. Αεροφωτογραφία Μονεμβασίας 1965. Σημειώνεται το λουτρό. Πηγή: Γ.Υ.Σ.

13. Φωτογραφία Μονεμβασίας 1982. Σημειώνεται το λουτρό. Πηγή: Σπουδαστήριο Ιστορίας Αρχιτεκτονικής Ε.Μ.Π.

13α. Απόκομμα φωτογραφία Μονεμβασίας 1982. Σημειώνεται το λουτρό και η κατάρρευση του πρώτου χώρου. Πηγή: Σπουδαστήριο Ιστορίας Αρχιτεκτονικής Ε.Μ.Π.

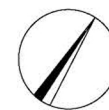

14. Αεροφωτογραφία Μονεμβασίας το 2000. Σημειώνεται το λουτρό. Έχει καταρρεύσει και η προσθήκη στο δώμα. Πηγή: Γ.Υ.Σ.

3.1.2.Περιγραφή χώρων

0. Φωτογραφική τεκμηρίωση λουτρού
Συνομογραφίες χώρων
Κάτοψη ισογείου

0 1 5μ

1. Φωτογραφική τεκμηρίωση λουτρού
Συνομογραφίες χώρων
Κάτοψη δώματος

0 1 5μ

3. Το λουτρό από ΝΔ. Σε πρώτο πλάνο ο ψυχρός χώρος –αποδυτήριο (Ψ) σε ερειπιώδη κατάσταση.

4. Ψυχρός χώρος – Αποδυτήριο (Ψ). Δίδυμη καμάρα με ενδιάμεση στήριξη σε ημικυκλικό τόξο. Αριστερά άνοιγμα σε κακή κατάσταση.

5. Νότιος τείχος αποδυτηρίου. Στο βάθος εν ξηρώ μάντρα που έχει ακουμπήσει στη ΝΔ γωνία του αποδυτηρίου (Ψ).

6. ΒΔ γωνία αποδυτηρίου. 'Ανοιγμα στο βόρειο τείχος σε άσχημη κατάσταση. Χαμηλά φαίνεται διαμορφωμένη εσοχή με αντικριστά κεραμίδια.

7. Νότιος τοίχος αποδυτηρίου (Ψ). Σύγχρονη διαμόρφωση σκαλοπατιών μέσα από τα χαλάσματα.

8. Χτιστός σοφάς στο ανατολικό τμήμα του αποδυτηρίου (Ψ). Φαίνεται κόγχη για την τοποθέτηση των παπουτσιών. Φωτογραφία 2000-2004. Πηγή: Γιαξόγλου Γ.

9. Ανατολικό τμήμα αποδυτηρίου (Ψ). Καλυμμένο στόμιο στέρνας στο δάπεδο.

10. Προεξοχή με χρήση ως αποχωρητήριο. Εξωτερική λήψη από ανατολικά.

11. Ίχνη λαμπά προϋπάρχοντος παραθύρου. Ανατολικός τοίχος αποδυτηρίου (Ψ).

12. Εξωτερική λήψη από ανατολικά. Ίχνη λαμπά και τοιχοποιία.

13. Ψυχρός χώρος –αποδυτήριο (Ψ). Ανατολική καμάρα. Κακό χτίσιμο από ένα ύψος και πάνω του θόλου. Χαμηλά τρύπα στην τοιχοποιία που έχει φραχθεί. Ψηλότερα σκαλότρυπες.

14. ΝΔ γωνία αποδυτηρίου (Ψ). Καλυμμένος σήμερα αγωγός που ξεκινάει από το νότιο τμήμα του επόμενου χώρου – του χλιαρού (X2)- και οδηγεί σε παρακείμενη εξωτερική στέρνα στη νότια πλευρά του λουτρού. Φωτογραφία 2000-2004. Πηγή: Γιαζόγλου Γ.

15. Ανατολικός τοίχος ψυχρού χώρου- αποδυτηρίου (Ψ). Άνοιγμα σε άσχημη κατάσταση προς τον επόμενο χώρο, το χλιαρό (X1 και X2).

16. Τοίχος που διαχωρίζει το χλιαρό χώρο (X) σε δύο τμήματα (X1, X2). Το άνοιγμα έχει φραχθεί για δημιουργία δεξαμενής στο νότιο τμήμα X2.

17. Φραγμένη με λίθους κυκλική οπή στο βόρειο ημισφαιρικό θόλο του χλιαρού χώρου (Στο τμήμα X1).

18. Χτιστός διάδρομος που διασχίζει έκκεντρα το βόρειο τμήμα του γλιαρού χώρου (X1) προς τη θερμή αίθουσα (Θ).

19. Επικάλυψη δαπέδου ανάμεσα στο διάδρομο και στο σφραγισμένο τμήμα του γλιαρού χώρου με υδραυλικό κονίαμα.

20. Βόρειος τοίχος γλιαρού χώρου (τμήμα X1). Έξοδος πήλινου αγωγού αγκάρσια τοποθετημένου σε ψηλό σημείο

21. Ανατολικός τοίχος γλιαρού χώρου (τμήμα X1). Άνοιγμα προς τον επόμενο χώρο, τη θερμή αίθουσα (Θ).

22. Ημισφαιρικός θόλος θερμής αίθουσας (Θ) με 3 σειρές εξαγωνικών οπών «ματιών» (τα περισσότερα φραγμένα).

23. Θερμή αίθουσα (Θ). Ανατολικός τοίχος. Δύο θυρώματα προς τα ατομικά δωμάτια (H1 και H2). Κεντρικά χαμηλά ημικυκλικό άνοιγμα και ακριβώς από πάνω τοπική κατάρρευση- απολάκυψη τμήματος από το σύστημα των πήλινων αγωγών. Φαίνεται το χαμηλό τμήμα της θολοδομίας.

24. ΝΔ γωνία θερμής αίθουσας (Θ). Μαρμάρινο επιστύλιο σε δεύτερη χρήση.

25. ΒΔ γωνία θερμής αίθουσας (Θ). Μαρμάρινο επιστύλιο σε δεύτερη χρήση.

26. ΝΑ γωνία θερμής αίθουσας (Θ). Μαρμάρινο κιονόκρανο σε δεύτερη χρήση.

27. ΒΑ γωνία θερμής αίθουσας (Θ). Μαρμάρινο κιονόκρανο σε δεύτερη χρήση.

28. Λεπτομέρεια βάσης ανατολικού τοίχου θερμής αίθουσας (Θ). Τοξωτό άνοιγμα στη βάση του. Στο βάθος διακρίνεται τμήμα πλίνθινου μικρού τοίχου.

29. Νότιος τοίχος θερμής αίθουσας (Θ). Διακρίνεται μεταγενέστερη διάνοιξη, σφραγισμένη σήμερα με πρόχειρο τρόπο και τοπική καταστροφή της τοιχοποιίας στη θέση που υπήρχε αρχικά γούρνα και παροχή νερού.

30. Λεπτομέρεια νότιου τοίχου θερμής αίθουσας (Θ). Θέση τοπικής καταστροφής τοιχοποιίας στη θέση που υπήρχε αρχικά παροχή νερού σε γούρνα.

31. Βόρειος τοίχος θερμής αίθουσας (Θ)

32. Ανατολικός τοίχος θερμής αίθουσας (Θ). Το άνοιγμα οδηγεί στον προηγούμενο χώρο, το χλιαρό. Εξ αιτίας τοπικών καταρρεύσεων διακρίνονται 2 κατακόρυφοι πήλινοι αγωγοί – καπνοδόχοι.

33. Λεπτομέρεια ανατολικού τοίχου θερμής αίθουσας (Θ). Πήλινο αγγείο στο πάχος του τοίχου.

34. Λεπτομέρεια δυτικού τοίχου θερμής αίθουσας (Θ). Στάχτες στο ξεκίνημα ενός κατακόρυφου πήλινου αγωγού-καπνοδόχου.

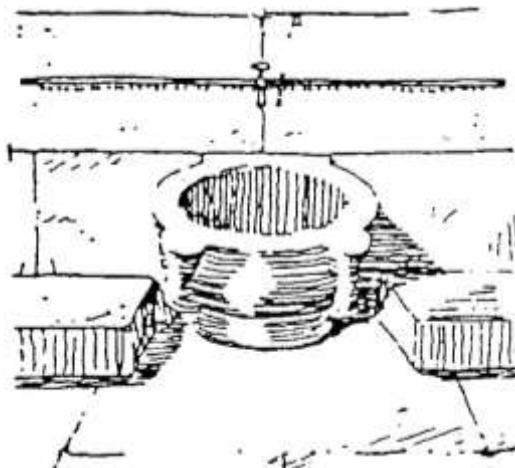
35. Αυθεντική μαρμάρινη γούρνα που εντοπίστηκε εκτός του λουτρού.

36. Αυθεντική μαρμάρινη γούρνα που εντοπίστηκε εκτός του λουτρού.

37. Αυθεντική μαρμάρινη γούρνα που εντοπίστηκε εκτός του λουτρού.

38. γούρνα σε λουτρό στο Küstendil. Πηγή: Minetti, H. (1923) σ.30

39. Εξωτερικά ο ημισφαιρικός θόλος της θερμής αίθουσας (Θ). Επικάλυψη σύγχρονη.

40. Νότιο ατομικό δωμάτιο (H1). Διακρίνεται χαμηλά τοπική κατάρρευση της τοιχοποιίας.

41. Βόρειο ατομικό δωμάτιο (H2). Διακρίνεται χαμηλά θέση παροχής νερού και ψηλότερα άνοιγμα-θυρίδα επιθεώρησης προς τη δυτική δεξαμενή (Δ2).

42. Κυκλική οπή στην κορυφή του νότιου ατομικού δωματίου (H1) φραγμένη με λίθους.

43. Κυκλική οπή στην κορυφή του βόρειου ατομικού δωματίου (H2) φραγμένη με λίθους.

46.

44. Νότιος τοίχος ατομικού δωματίου (H2). Χαμηλά. Επικοινωνία μέσω υποδαπέδιου ανοίγματος με την εστία του λουτρού.

45. Παροχή νερού στις δύο δεξαμενές (Δ1 και Δ2) μέσω πήλινου αγωγού από τη βόρεια πλευρά του λουτρού.

46. Κεντρική δεξαμενή (Δ1). Η κυλινδρική εσοχή που υποδεχόταν το χάλκινο λέβητα (καζάνι) του λουτρού.

47. Ναός Σωτήρος – αρχικά χώρος τροφοδοσίας της εστίας με ξύλα (ΝΣ). Εσωτερική φωτογραφία.

48. Ναός Σωτήρος – αρχικά χώρος τροφοδοσίας της εστίας με ξύλα (ΝΣ). Εξωτερικά.

49. Ναός Σωτήρος – χώρος τροφοδοσίας (ΝΣ). Ξαναχτισμένο τμήμα του θόλου μετά από την ανέγερση του λουτρού.

50. Ναός Σωτήρος-χώρος τροφοδοσίας (ΝΣ). Προϋπάρχοντα του λουτρού τόξα.

51. Μεταγενέστερη προσθήκη στο δώμα του λουτρού. Το λεγόμενο «Σπίτι του χαματζή» (ΣΧ)

52. Ανοιχτή σήμερα κυκλική οπή στο δάπεδο του δώματος του λουτρού που επικοινωνεί με το νότιο τμήμα του χλιαρού χώρου (Χ2) που έχει διαμορφωθεί ως δεξαμενή.

53. Ο χλιαρός χώρος και η εξωτερική προσθήκη από τα νότια. Αριστερά, διακρίνεται πήλινος αγωγός στον γκρεμισμένο τοίχο της προσθήκης χαμηλά.

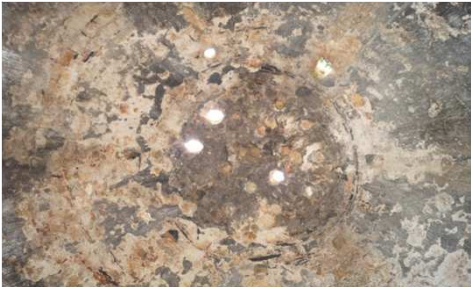

Καταγραφή φθορών που εντοπίζονται στο λουτρό

Χώρος προς εξέταση: Θερμός (Θ) (α)			
	Φωτογραφία	Φθορές	Πιθανά αίτια
Τοίχος Νότιος		Διάνοιξη ανοίγματος. Μετά το 2003 έχει φραχθεί με λίθους χωρίς κονίαμα	Ανθρώπινη επέμβαση, πιθανότατα δε λειτουργεί ως λουτρό μετά από αυτήν την επέμβαση. Ίσως σηματοδοτεί και διαχωρισμό της ιδιοκτησίας του λουτρού-2η είσοδο
		Κατακόρυφη απώλεια του σοβά, όπου ψηλά-κάτω από το τόξο- καταλήγει σε διαμπερές φάγωμα του τοίχου	Δείχνουν πιθανές-και εντοπισμένες- θέσεις καπνοδόχων του λουτρού, όπου εισέρχεται το βρόχινο νερό και φθείρει την τοιχοποιία
		Άλατα	Ατμοί κατά τη λειτουργία του λουτρού
		Δύο οπές στη βάση του τοίχου	Θέσεις των βάσεων των καπνοδόχων στη βάση του τοίχου
		Εμφανείς 2 σωλήνες σε τοπική καταστροφή της τοιχοποιίας	Ανθρώπινη επέμβαση με στόχο την κλοπή της προϋπάρχουσας μαρμάρινης(;) παροχής νερού
Τοίχος Δυτικός		Φούσκωμα του τοίχου στο μέσο του	Η δεξαμενή του νερού βρίσκεται από πίσω ακριβώς από το Δ τοίχο
		Κατάρρευση υλικού από το μέσο του τοίχου, απώλεια τμήματος του συστήματος	Ίσως λόγω ανθρώπινης επάμβασης, ίσως λόγω της χρήσης του λουτρού
		Άλατα στο άνω τμήμα του τοξωτού ανοίγματος στη βάση του τοίχου	Αγνωστο
		Αποκάλυψη καπνοδόχων(2) στη βάση του τοίχου	Λόγω του εισερχόμενου από τις οπές βρόχινου νερού

Χώρος προς εξέταση: Θερμός (Θ) (β)

	Φωτογραφία	Φθορές	Πιθανά αίτια
Τοίχος Βόρειος		Κατακόρυφη απώλεια του επιχρίσματος	Θέση καπνοδόχου του λουτρού, από όπου εισέρχεται το βρόχινο νερό και φθείρει την τοιχοποιία
		Οπή στη βάση, χαμηλότερα σε σχέση με την περιοχή όπου έχει πέσει το επίχρισμα	Βάση καπνοδόχου
		Αποκάλυψη εγκάρσιου κατά το πάχος του τοίχου πήλινου σωλήνα, ο οποίος είναι φραγμένος στα 30εκ	
Τοίχος Ανατολικός		Αποκάλυψη και μερική ή ολική καταστροφή πήλινων σωλήνων δύο καπνοδόχων (πιθανώς υφίστανται άλλοι 2 ακέραιοι σε αντίστοιχες θέσεις δεξιά του ανοίγματος της πόρτας)	Εισροή νερού στις καπνοδόχους από τις ανοιχτές οπές στο δώμα με αποτέλεσμα την καταστροφή της τοιχοποιίας στο εσωτερικό. Σημείωση: Έχουν καταστραφεί οι συγκεκριμένες δύο καπνοδόχοι-σε αντίθεση με τις αντίστοιχες στην άλλη πλευρά της εισόδου-διότι πάνω από αυτές δεν κατασκευάστηκε νέο κτίσμα(βλ. "σπίτι χαμαμτζη" και παρέμειναν εκτεθειμένες στο βρόχινο νερό
		Απώλεια του επιχρίσματος κυρίως πλησίον των παραπάνω σωλήνων	Ίδιες αιτίες
		Φθορά του ανοίγματος της εισόδου στο χώρο(απώλεια υλικού από τους πωρόλιθους που σχηματίζουν το άνοιγμα, τοπική κατάρρευση του ανοίγματος στη βάση του)	Από κάποια άλλη χρήση του λουτρού, όπου φθάρθηκε λόγω συνεχούς τριβής. (πχ πατητήρι;ζώα, βαρέλια;)
		Απώλεια του επιχρίσματος και γύρω από το άνοιγμα της εισόδου στο χώρο	Επέκταση υγρασίας, λόγω της εισροής νερού από τις κανποδόχους, και σε αυτό το τμήμα

Χώρος προς εξέταση: Θερμός (Θ) (γ)

	Φωτογραφία	Φθορές	Πιθανά αίτια
Δάπεδα		Απώλεια αρχικού δαπέδου. Η σημερινή στάθμη βρίσκεται χαμηλότερα σε σχέση με την αρχική.	Κλοπή υλικού (οπτόπλινθοι υποκαύστων, πλάκες δαπέδου) λόγω ιδιαίτερης ποιότητας
Ανωδομή		Φθορά των εσωτερικών επιχρισμάτων και τοπικές απώλειες επιχρίσματος	Εισροή νερού από τις ανοιχτές οπές αλλά και από την εξωτερική επιφάνεια του θόλου, πριν αποκτήσει τη σύγχρονη επικάλυψή του
		Απώλεια των γυάλινων κωδώνων που έκλειναν τις οπές του θόλου και φράξιμο των περισσότερων από τις οπές	Καταστροφή ή πιθανότερο κλοπή των κωδώνων του θόλου. Το φράξιμο των οπών έχει προέλθει πιθανόν για λόγους πρόληψης ατυχημάτων
		Μαύρο χρώμα επί του επιχρίσματος	Διαρροές καπνού από καπνοδόχους και εσωτερικά(?)
Εξωτερικά		Αρχική επικάλυψη του θόλου αφανής	Σύγχρονη επικάλυψη του θόλου με επίχρισμα με στόχο την προστασία ανθρώπων και κτηρίου

Χώρος προς εξέταση: Χλιαρός (Χ: Χ1 και Χ2) (α)

	Φωτογραφία	Φθορές	Πιθανά αίτια
Τοίχος Νότιος		Φράξιμο ανοίγματος προς το νότιο χώρο, που σε επόμενη φάση μετατράπηκε σε δεξαμενή και δεν είναι βατός	Ανθρώπινη επέμβαση, πια έχει αλλάξει η χρήση του λουτρού
		Απώλεια μεγαλύτερου τμήματος των επιχρισμάτων, εκτός του υδραυλικού επιχρίσματος στη βάση του τοίχου	Ίσως οφείλεται στην κατάρρευση της υπερκείμενης καμάρας.
Τοίχος Δυτικός			

Χώρος προς εξέταση: Χλιαρός (Χ: Χ1 και Χ2) (β)			
	Φωτογραφία	Φθορές	Πιθανά αίτια
Τοίχος Βόρειος		Οπή ακανόνιστη σε ύψος τουλάχιστον 3μ από τη σύγχρονη στάθμη του εδάφους (εσωτερικά)	Δε φαίνεται -στα λουτρά δεν προβλέπεται- να αποτελεί αρχικό άνοιγμα, αλλά μάλλον άνοιγμα που έχει προκύψει λόγω του απομειωμένου πάχους του τοίχου και της συχνής χρήσης του περάσματος εξωτερικά
		Αποκάλυψη πήλινου σωλήνα σε ύψος τουλάχιστον 2.65μ από τη σύγχρονη στάθμη του εδάφους, ο οποίος είναι φραγμένος σε βάθος 25 εκ	Αφαίρεση-κλοπή της πλάκας που κάλυπτε τον πήλινο σωλήνα.
		Απώλεια επιχρισμάτων στη βάση του τοίχου	Υγρασία
Τοίχος Ανατολικός		Κατάρρευση ανοίγματος εισόδου στο χλιαρό χώρο, καταστροφή-απώλεια τω περισσότερων πωρολίθων που το σχημάτιζαν	Ίσως η καταστροφή να οφείλεται στην κατάρρευση της στέγασης του "ψυχρού" χώρου. Διαφορετικά, μπορεί να είχαν προκύψει σοβαρές φθορές, αντίστοιχες με της εισόδου προς το θερμό χώρο
		Απώλεια-κατάρρευση επιχρισμάτων	Ίσως οφείλεται στην κατάρρευση της υπερκείμενης καμάρας.
Δάπεδα		Στο βόρειο τμήμα το δάπεδο είναι καλυμμένο με χώμα. Στο μεσαίο τμήμα, όπου σώζεται πλακόστρωτος διάδρομος, δεν είναι το αρχικό δάπεδο.	

Χώρος προς εξέταση: Χλιαρός(Χ: Χ1 και Χ2) (γ)

	Φωτογραφία	Φθορές	Πιθανά αίτια
Ανωδομή		Ο μεσαίος θόλος έχει ξαναχιστεί από αρκετά χαμηλά και μάλιστα έχει αλλάξει έντονα η χάραξή του	Χτίσιμο προσθήκης ακριβώς από πάνω και ισοπέδωση του άνω τμήματος του 'θλου για διαμόρφωση δαπέδου
		Κατάρρευση και του επιχρίσματος του μεσαίου θόλου Φράξιμο του -πιθανόν αρχικού- ανοίγματος του βόρειου θόλου με λίθους και εξωτερικά τοποθέτηση τσιμέντου. Εισροή υγρασίας	Ίσως κατά την κατάρρευση της καμάρας του "σπιτιού του χαματζή" που βρισκόταν πάνω από το χλιαρό χώρο
Εξωτερικά Νότιος τοίχος		Απώλεια πάχους αρμολογήματος - δημιουργία εσοχών ανάμεσα στους λίθους	Οφείλεται στην μεταγενέστερη προσθήκη του "Σπιτιού του χαματζή" πάνω από το χώρο. Φαίνεται ότι η απορροή των υδάτων από το δώμα του διοχετευόταν στο έδαφος-ή σε κάποια στέρνα- μέσω του νότιου τοίχου του χλιαρού χώρου με αποτέλεσμα να υπάρξει απομείωση του αρμολογήματος μεταξύ των λίθων

Χώρος προς εξέταση: Ψυχρός (Ψ) (α)			
	Φωτογραφία	Φθορές	Πιθανά αίτια
Τοίχος Νότιος		Κατάρρευση του τοίχου αυτού. Σώζεται σε ύψος περίπου 1.40μ από την σημερινή χαμηλότερη στάθμη στο εσωτερικό του χώρου	Ίσως το άδετο με αυτόν τον τοίχο τόξο που υποστήριζε τη δίδυμη καμάρα λειτουργούσε ως κριός και τελικά έριξε τον τοίχο.
		Περαιτέρω κατάρρευση σε σχέση με το 2003 της κυκλικής προεξοχής που κατά πάσα πιθανότητα αποτελούσε θέση για εστία-τζάκι	Μικρότερο πάχος σε σχέση με τον υπόλοιπο τοίχο, μάλιστα φαίνεται να μη δένει στα σημεία συνάντησής του με αυτόν, ένδειξη της κατασκευής του σε μετέπειτα του τοίχου φάση
Τοίχος Δυτικός (α)	 	Οριζόντια εσοχή από τη μία έως την άλλη άκρη του τοίχου, σε ύψος 2.40μ περίπου από τη σημερινή στάθμη του δαπέδου του χώρου, η οποία είναι φραγμένη στο ένα άκρο της, ενώ φαίνεται το γέμισμα να έχει καταπέσει στο υπόλοιπο μήκος της	Πιθανώς αποτελεί δεσιά που φράχθηκε όταν καταστράφηκε το ξύλινο δοκάρι. Το γέμισμα από μικρές πέτρες
		Κατάρρευση επιχρίσματος στο μεγαλύτερο τμήμα του τοίχου Κατάρρευση ανοίγματος μεταξύ ψυχρού και χλιαρού χώρου με αποτέλεσμα τη διέυρυνση του μέχρι να έρθει σε νέα ισορροπία	Λόγω της κατάρρευσης της καμάρας και την έκθεση στα καιρικά φαινόμενα Ίσως η καταστροφή να οφείλεται στην κατάρρευση της στέγασης του "ψυχρού" χώρου. Διαφορετικά, μπορεί να είχαν προκύψει σοβαρές φθορές, αντίστοιχες με της εισόδου προς το θερμό χώρο

Χώρος προς εξέταση: Ψυχρός (Ψ) (β)

	Φωτογραφία	Φθορές	Πιθανά αίτια
Τοίχος Δυτικός (β)		Νότια γωνία. Πρόβλημα δεσίματος μεταξύ Νότιου και Δυτικού τοίχου. Από το ύψος της ανωτέρω εσοχής δεν υπάρχει κανένα δέσιμο.	Υποθέσεις για κατασκευή της διπλής καμάρας που στεγάζει τον ψυχρό χώρο σε μεταγενέστερη φάση και ίσως για το λόγο αυτό δεν υφίσταται δέσιμο μεταξύ των τοίχων
		Βόρεια γωνία. Παρόλο που δεν έχει καταρρεύσει η ανωδομή σε αυτό το σημείο, έχει καταστραφεί η γωνία	
Τοίχος Βόρειος	 	Κατάρρευση του περιγράμματος του ανοίγματος κάτω από τη δυτική καμάρα και αλλοίωση της μορφής της σύνδεσης μεταξύ των Δ και Β τοίχων στο ίδιο σημείο	
		Κατάρρευση επιχρίσματος μόνο κάτω από τη δυτική καμάρα ενώ κάτω από την ανατολική καμάρα το επιχρίσμα είναι σχεδόν άθικτο, παρ' όλο που υπάρχει θέση για κιούγκι (πήλινο σωληνα) που στόχο έχει να συλλέγει τα νερά της βροχής και να τα μεταφέρει στην υπάρχουσα στέρνα	Η δυτική καμάρα έχει παραμορφωθεί σε μαγαλύτερο βαθμό από την ανατολική. Ίσως σε αυτήν την παραμόρφωση και σε εισρολή υδάτων να οφείλεται η κατάρρευση του επιχρίσματος
		Διαχωριστικό τόξο καμαρών δεν δένει με τον Β τοίχο	

Χώρος προς εξέταση: Ψυχρός (Ψ) (γ)

	Φωτογραφία	Φθορές	Πιθανά αίτια
Τοίχος Ανατολικός		Κατάρρευση του νότιου τμήματος του τοίχου αυτού	Πιθανή αιτία: Η κατάρρευση του νότιου τοίχου, ή λόγω παλαιώσης και εγκατάλειψης έφραξαν οι υδρορρόες που οδηγούσαν το νερό είτε έξω από το κτήριο, είτε σε κάποια στέρνα για αποθήκευση και αποσαθρώθηκε σιγά σιγά η ΝΔ πλευρά του
		Κατάρρευση του επιχρίσματος στο μέσο και στη βάση του τοίχου	Πιθανώς οφείλεται στην καταπόνηση που δέχθηκε κατά την κατάρρευση την ανωδομής
		Εμφάνιση μιας ρωγμής προς τη βόρεια γωνία	
Δάπεδα		Είναι καλυμμένα με χώμα και πέτρες	

Χώρος προς εξέταση: Ψυχρός (Ψ) (δ)

	Φωτογραφία	Φθορές	Πιθανά αίτια
Ανωδομή		Κατάρρευση της στέγασης του ψυχρού χώρου στο μεγαλύτερό της μέρος	Πιθανές αιτίες: α) Λόγω παλαιώσης και εγκατάλειψης έφραξαν οι υδρορρόες που οδηγούσαν το νερό είτε έξω από το κτήριο, είτε σε κάποια στέρνα για αποθήκευση και αποσαθρώθηκε σιγά σιγά η ΝΔ πλευρά του β) Πρέπει να μελετηθεί και η σύνδεση του χώρου αυτού με το χλιαρό χώρο, οι ενώσεις των τοίχων. Φαίνεται πχ ότι η καμάρα, της οποίας η γένεση σώζεται στον Ανατ. τοίχο, δεν παρουσιάζε κανένα σημείο σύνδεσης με το Ν τοίχο
		Παραμόρφωση της χάραξης της δυτικής καμάρας	Λόγω των πιέσεων κατά την κατάρρευση
Εξωτερικά: η ανατολική όψη (α)		Κατάρρευση του νότιου τμήματος της όψης	Πιθανή αιτία: Η κατάρρευση του νότιου τοίχου, ή λόγω παλαιώσης και εγκατάλειψης έφραξαν οι υδρορρόες που οδηγούσαν το νερό είτε έξω από το κτήριο, είτε σε κάποια στέρνα για αποθήκευση και αποσαθρώθηκε σιγά σιγά η το νότιο τμήμα του
		Απώλεια επιχρίσματος αν υπήρχε	Εξωτερικός τοίχος, εκτεθειμένος στα καιρικά φαινόμενα
		Κατάρρευση του άνω τμήματος της προεξοχής που σώζεται στην όψη	Πιθανώς μεταγενέστερη προσθήκη στον Ανατ. τοίχο
		Η ίδια προεξοχή δε φαίνεται να είχε δάπεδο-πάτο	Θα μπορούσε να λειτουργεί ως αποχωρητήριο αυτή η προεξοχή

Χώρος προς εξέταση: Ψυχρός (Ψ) (ε)			
	Φωτογραφία	Φθορές	Πιθανά αίτια
Εξωτερικά: η ανατολική όψη (β)		Ασύμβατο επίχρισμα τοποθετημένο πρόχειρα εμποδίζει την ικανοποιητική παρατήρηση του συγκεκριμένου τμήματος της ανατ. όψης	α) Πράγματι είναι πρόχειρα τοποθετημένο β) Πιθανότητα ύπαρξης παλαιότερου ανοίγματος εδώ
		Τσιμεντοκονία σε συνδυασμό με μπιγμένα κεραμικά τσιβίκια καλύπτουν σωλήνα που εξέρχεται από το εσωτερικό του λουτρού	Σύγχρονη επέμβαση (μετά το 2003) τοποθέτησης σωλήνα. Πιθανώς για να συλλέγει νερό που περιστασιακά μαζεύεται στην υπόγεια στέρνα κάω από τον ψυχρό χώρο
Εξωτερικά: στο δώμα		Μπαλώματα με τσιμεντοκονία σε διάφορα σημεία του τμήματος του δώματος που δεν έχει καταρρεύσει και διατήρηση του αρχικού κονιάματος τοπικά	Ανθρώπινη επέμβαση με στόχο την ασφάλεια, αφού το δώμα είναι βατό
Εξωτερικά: Νότια όψη		Φθορές στην κυκλική προεξοχή που χρησίμευε ως εστία-τζάκι (αναφέρθηκε και παραπάνω)	Πιθανώς μεταγενέστερη προσθήκη, αφού δε δένει ικανοποιητικά με τον τοίχο, επίσης η βάση του βρίσκεται ψηλότερα σε σχέση με τη βάση του Ν τοίχου του ψυχρού χώρου

Χώρος προς εξέταση: Halvet Βόρειο (H2) (α)

	Φωτογραφία	Φθορές	Πιθανά αίτια
Δυτικός τοίχος		Καταστροφή του σημείου παροχής νερού, καταστροφή και των πήλινων σωλήνων στο εσωτερικό του τοίχου	Η συγκεκριμένη καταστροφή οφείλεται σε ανθρώπινο παράγοντα. Οι βρύσες καθώς και το μαρμάρινο κάλυμμα δε σώζονται
		Εμφανής οπή στη βάση του τοίχου	Θέση καπνοδόχου του λουτρού
		Αυξημένη υγρασία γενικά στο χώρο	Εισροή υγρασίας από το βόρειο τοίχο του λουτρού.
		Σώζονται υπολείμματα μετάλλου μεταξύ των λίθων στη μία παρειά του ανοίγματος προς τη δεξαμενή	Ανήκουν σε πορτάκι που ανοιγόκλεινε και διαχώριζε το χώρο από τη δεξαμενή. Καταστράφηκε είτε από ανθρώπινη παρέμβαση, είτε λόγω της αυξημένης υγρασίας
Βόρειος τοίχος		Απώλεια επιχρίσματος στο μεγαλύτερο τμήμα του τοίχου	Αρχικά οφείλεται στην αυξημένη υγρασία που εισέρχεται από τη βόρεια πλευρά του κτηρίου. (ύπαρξη στέρνας;) Εντεινόταν λόγω της εισροής βρόχινου νερού από την οπή της καπνοδόχου πριν από την προσθήκη του νέου χώρου της γειτονικής κατοικίας (γύρω στο 1970)
		Οπή στη βάση του τοίχου	Θέση καπνοδόχου του λουτρού
		Κατεστραμμένος πήλινος σωλήνας, που παρουσιάζει προεξοχή σε σχέση με την εσωτερική παρειά του Β τοίχου	Η καταστροφή (σπάσιμο) πιθανότατα οφείλεται σε ανθρώπινο παράγοντα. Το ότι εντοπίζεται η συγκεκριμένη προεξοχή πρέπει να έχει πρόκύψει ήδη κατά την κατασκευή του λουτρού, ώστε να περάσει απευθείας και στην εσωτερική παρειά του Β τοίχου το θερμού χώρου που δεν είναι σε περασιά με το Halvet

Χώρος προς εξέταση: Halvet Βόρειο (β)

	Φωτογραφία	Φθορές	Πιθανά αίτια
Νότιος τοίχος		Κατεστραμμένος σε 2 θέσεις πλήρινος σωλήνας καταμήκος του τοίχου	Πιθανότατα ανθρώπινη καταστροφή
		Οπή στο έδαφος προς τη δεξαμενή	Δεν είναι ζημιά, αποτελεί κομμάτι του συστήματος των υποκαύστων, φέρνει σε επαφή το χώρο του Halvet με το χώρο της εστίας, ώστε να κυκλοφορεί η θερμότητα κάτω από τα δάπεδα. Αντίστοιχη θα υπάρχει και στο νότιο Halvet προς το χώρο της εστίας
		Υγρασία γενικά στο χώρο	Ανάλυση παραπάνω
Ανατολικός τοίχος		Δεν εντοπίζεται κάποια αξιοσημείωτη φθορά	
Δάπεδα		Χώμα στο δάπεδο. Ελάχιστη ίχνη αρχικού δαπέδου στις γωνίες του χώρου	Κλοπή υλικού (οπτόπλινθοι υποκαύστων, πλάκες δαπέδου) λόγω ιδιαίτερης ποιότητας
Ανωδομή		Προϋπάροχουσα οπή στην κορυφή του ημισφαιρικού θόλου είναι φραγμένη	Φράχθηκε πιθανότατα μετά την αλλαγή χρήσης του λουτρού, για λόγους ασφαλείας
		Φθορά στο επίχρισμα	Υγρασία εσωτερική και εισροή νερού, όταν είχε παραμείνει ανοιχτή η οπή, χωρίς κάποιο σκέπασμα
Εξωτερικά: Δώμα		Επικάλυψη εξωτερικά με νέο επίχρισμα	Στόχος επέμβασης η προστασία των ανθρώπων από πτώση και, συνεπώς, του κτηρίου από φθορά και κατάρρευση

Χώρος προς εξέταση: Κεντρική δεξαμενή νερού (Δ1)			
	Φωτογραφία	Φθορές	Πιθανά αίτια
Τοίχοι		Δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερες φθορές	
Βάση δεξαμενής		Δε σώζεται το καζάνι	Έχει κλαπεί
		Η θέση του καζανιού έχει καλυφθεί από χώμα	Πτώση από την οπή που πια έχει φραχθεί
Ανωδομή		Προϋπάροχουσα οπή στην κορυφή του θόλου είναι φραγμένη	Φράχθηκε πιθανότατα μετά την αλλαγή χρήσης του λουτρού, πιθανόν για λόγους ασφαλείας

Χώρος προς εξέταση: Δυτική δεξαμενή νερού (Δ2)			
	Φωτογραφία	Φθορές	Πιθανά αίτια
Τοίχοι		Ιδιαίτερα αυξημένη υγρασία στο χώρο αυτό. Παρουσία γυμνοσάλιαγκων Κατά τα άλλα, δεν εντοπίζονται ιδιαίτερες φθορές	Εισερχόμενη υγρασία από το βόρειο τοίχο του λουτρού.
Βάση δεξαμενής		Βάση δεξαμενής καλυμμένη από μπάζα και χώμα	Πτώση χώματος και μπάζων από την οπή που πια έχει φραχθεί
Ανωδομή		Προϋπάροχουσα οπή στην κορυφή του θόλου είναι φραγμένη	Φράχθηκε πιθανότατα μετά την αλλαγή χρήσης του λουτρού, πιθανόν για λόγους ασφαλείας
Εξωτερικά: Δώμα		Οι λίθοι που φράσσουν την οπή στην κορυφή του θόλου δεν έχουν κάποια συνοχή, είναι εύκολο να μετακινηθούν	Αυξημένη επικινδυνότητα.

Χώρος προς εξέταση: Halvet Νότιο (H1) (α)

	Φωτογραφία	Φθορές	Πιθανά αίτια
Δυτικός τοίχος		Καταστροφή του τοίχου σε ένα τμήμα. Αποκάλυψη πήλινου σωλήνα που φτάνει στο χώρο αυτόν πίσω από την κεντρική δεξαμενή, καθώς και του σωλήνα που λειτουργούσε ως καπνοδόχος	Μια πιθανότητα που δεν εξακρίβωνεται από τοπικά ευρήματα αλλά μόνο από παραδείγματα στη βιβλιογραφία είναι η ύπαρξη εδώ άλλης μιας παροχής νερού (συνοδευόμενης και από κάποια γούρνα που να δέχεται το νερό)
		Αποκάλυψη πήλινων σωλήνων και στη γωνία	Φθορά ή/και ανθρώπινη καταστροφή
		Ρίζες εξέρχονται από τον τοίχο	
Βόρειος τοίχος		Κατεστραμμένος πήλινος σωλήνας κατα μήκος του τοίχου	Πιθανότατα ανθρώπινη καταστροφή
Νότιος τοίχος		Οπή στη βάση του τοίχου	Θέση καπνοδόχου του λουτρού
		Απώλεια επιχρίσματος σε κατακόρυφο τμήμα του τοίχου πάνω από την οπή στη βάση. Ίχνη ότι μπορεί και να έχει ξαναγεμιστεί -εφόσον καταστράφηκε- αυτό το τμήμα. (πχ φαίνεται να σταματούν απότομα εκεί κάποιοι πήλινοι σωλήνες)	Εισροή βρόχινου νερού από την οπή της καπνοδόχου.

Χώρος προς εξέταση: Halvet Νότιο (H1) (β)			
	Φωτογραφία	Φθορές	Πιθανά αίτια
Δάπεδο		Χώμα στο δάπεδο. Ελάχιστη ίχνη αρχικού δαπέδου στις γωνίες του χώρου	Κλοπή υλικού (οπτόπλινθοι υποκαύστων, πλάκες δαπέδου) λόγω ιδιαίτερης ποιότητας
Ανωδομή		Προϋπάροχουσα οπή στην κορυφή του ημισφαιρικού θόλου είναι φραγμένη	Φράχθηκε πιθανότατα μετά την αλλαγή χρήσης του λουτρού, για λόγους ασφαλείας
		Εισαγωγή ριζών στο χώρο	
Εξωτερικά: Δώμα		Επικάλυψη εξωτερικά με νέο επίχρισμα	Στόχος επέμβασης η προστασία των ανθρώπων από πτώση και, συνεπώς, του κτηρίου από φθορά και κατάρρευση

Χώρος προς εξέταση: "Σπίτι χαματζή" (ΣΧ)			
	Φωτογραφία	Φθορές	Πιθανά αίτια
Δυτικός Τοίχος		Ρωγμή στο μέσο του	Στήριξη εξωτερικά στον κεντρικό ημισφαιρικό θόλο του λουτρού
Νότιος τοίχος		Κατάρρευση δυτικού τοίχου, όπως και όλων των άλλων τοίχων	
		Σώζεται ένα πλήντος σωλήνας στη βάση του Δ τοίχου.	Σωλήνας απορροής υδάτων από το δώμα του "Σπιτιού του χαματζή". Το υπόλοιπο τμήμα έχει καταστραφεί
Δάπεδο	 	Δεν είναι εύκολα εμφανές, λόγω των λίθων που έχουν καταπέσει	Καταρρευση της καμάρας που αποτελούσε τη στέγαση αυτού του χώρου
		Έχει καλύψει το χώρο που καταλαμβάνουν τα 2/3 του χλιαρού χώρου. Συνεπώς έχει ισοπεδώσει τον κεντρικό θόλο	Δεν είναι γνωστό αν για το λόγο αυτό έχει αλλάξει η χάραξη του κεντρικού θόλου ή εάν είχε καταπέσει νωρίτερα
		Οπή στη νότια πλευρά, που αντιστοιχίστην κορυφή του θόλου του νότιου χώρου του χλιαρού χώρου	Έχει παραμείνει ανοιχτή λόγω της χρήσης που απέκτησε μεταγενέστερα, ως δεξαμενής
Ανωδομή		Έχει καταρρεύσει	Πιθανή αιτία: Λόγω παλαιώσης και εγκατάλειψης έφραξαν οι υδρορρόες που οδηγούσαν το νερό είτε έξω από το κτήριο, είτε σε κάποια στέρνα για αποθήκευση και αποσαθρώθηκε σιγά σιγά η Ν πλευρά του

3.1.5 Λουτρά στην κοντινή και ευρύτερη περιοχή. Συγκριτική έρευνα

1. Λουτρό Αέρηδων στην Αθήνα

2. Λουτρό στην Άνω Πόλη Μονεμβασίας

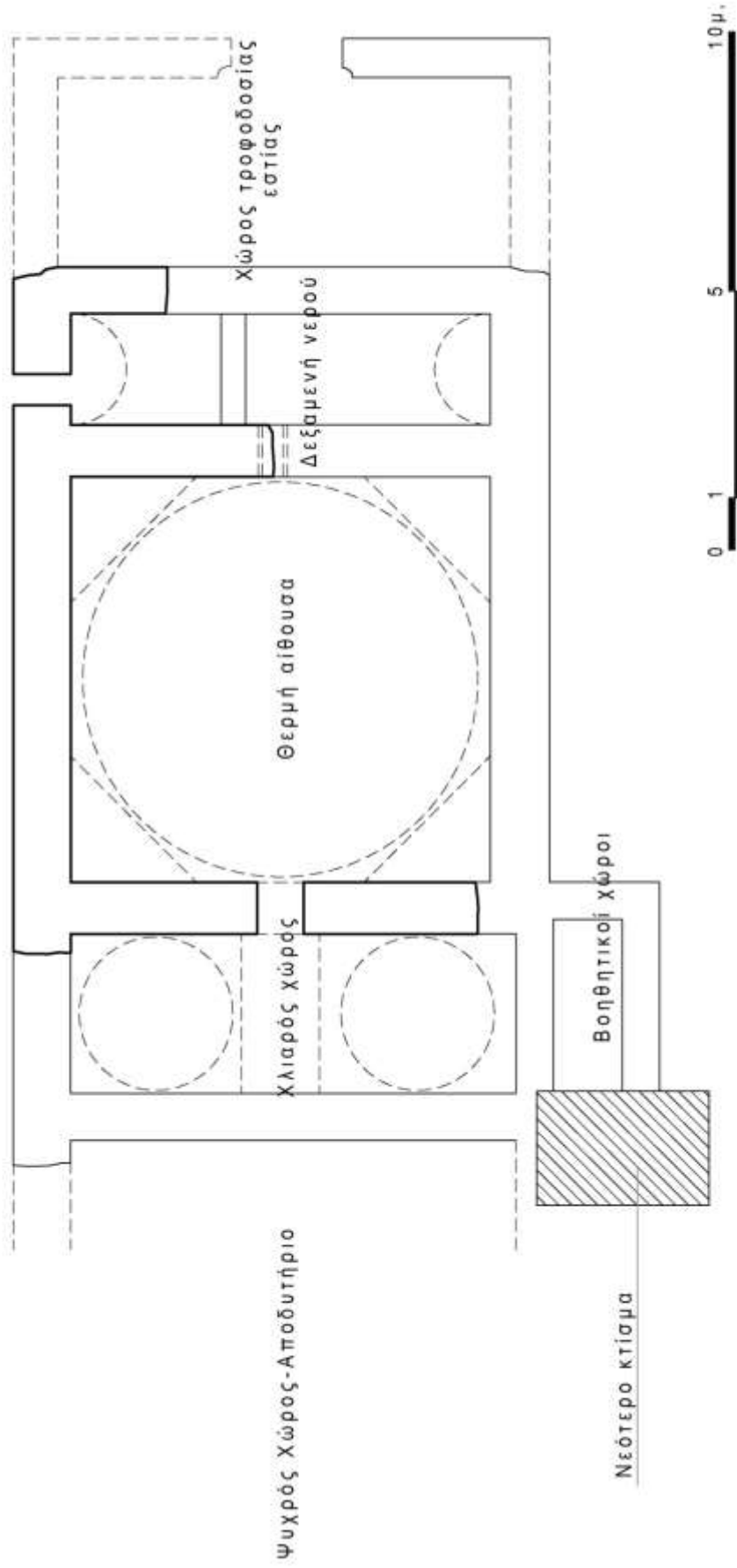

3. Θέση λουτρού σε σχέση με το νέο οικισμό του Μυστρά. Πηγή: Google maps

4. Το λουτρό στο Μυστρά. Πηγή: Google maps

Το λουτρό στο Μυστρά

5. Κάτοψη λουτρού Μυστρά

6. Ο τοίχος του γλιαρού χώρου που στέκεται ακόμα.

7. Ο ίδιος τοίχος από το εσωτερικό της θερμής αίθουσας.

8. Κατακόρυφη καπνοδόχος σε γωνία της θερμής αίθουσας

9. Διαμόρφωση στήριξης κεντρικού θόλου πάνω σε 8 περιμετρικά τόξα (4 εντοιχισμένα και 4 πάνω από γωνιακές ασίδες) και εντοπισμός εξόδου πήλινου αγωγού ανάμεσά τους.

10. Έξοδος πήλινου αγωγού προς τη θερμή αίθουσα σε μεγάλο ύψος.

11. Εντοπισμός τεσσάρων ξυλοδεσιών κατά το πάχος του τείχους.

12. Χάλκινος λέβητας λουτρού στο Κιλκίς. Πηγή: Κανετάκη, Ε. (2004), σ.330

3.1.6 Σημερινή κατάσταση λουτρού. Καθεστώς ιδιοκτησίας και προστασίας

1. Ανεξέλεγκτη βλάστηση στους τοίχους του μνημείου.

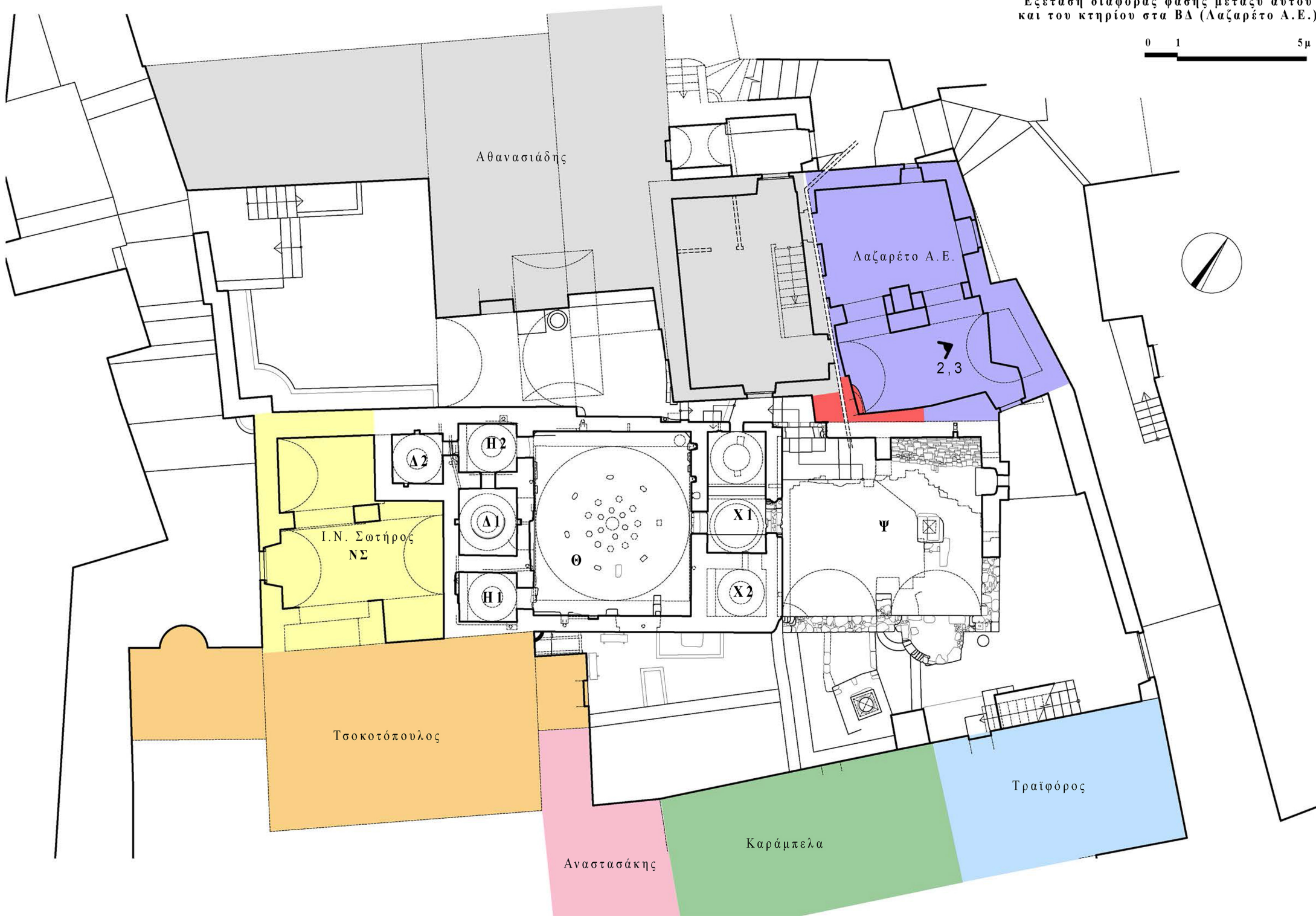
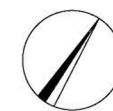

2. Ανεξέλεγκτη βλάστηση στους θόλους του μνημείου..

3.2.1 Σχέση με ιστό. Αρχική είσοδος

1. Ενσωμάτωση λουτρού στον ιστό.
Εξέταση διαφοράς φάσης μεταξύ αυτού
και του κτηρίου στα ΒΔ (Λαζαρέτο Α.Ε.)

0 1 5μ

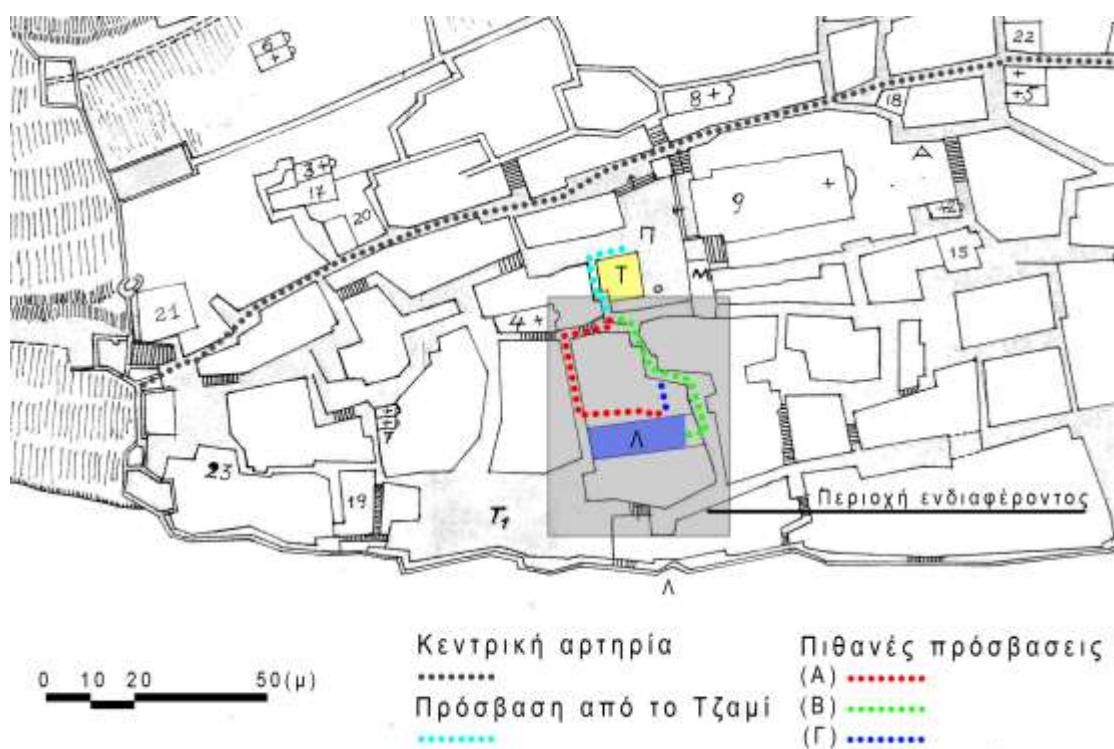
4. Κτήριο ιδιοκτησίας Λαζαρέτο Α.Ε. Ισόγειο. Πιθανή εστία στη ΝΔ γωνία που έχει σφραγιστεί με λίθους,

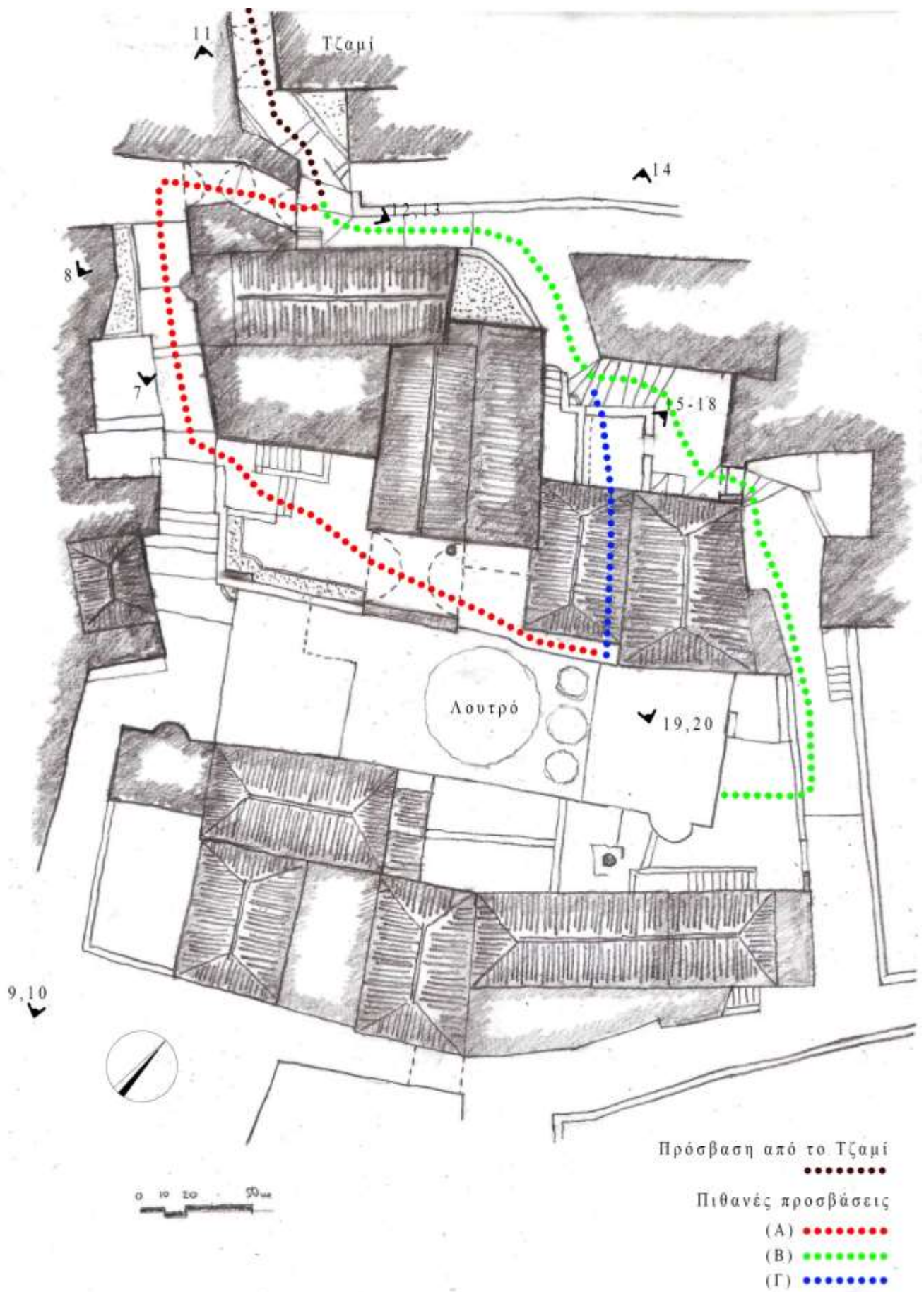
3. Κτήριο ιδιοκτησίας Λαζαρέτο Α.Ε. Ισόγειο. Πιθανή εστία στη ΝΔ γωνία που έχει σφραγιστεί με λίθους, πριν από την αποκατάστασή του. Πηγή: Γιαξόγλου Γ.

4. Πιθανές προσβάσεις - Μονεμβασιά 1836

5. Πιθανές προσβάσεις - Μονεμβασιά 1958

6. Πιθανές προσβάσεις στο λουτρό. Επικέντρωση στον περιβάλλοντα ιστό.

7. Θέση απότομου βραχώδους κατεβάσματος. Δεν φαίνεται να υπήρχε ποτέ πέρασμα.

8. Θέση απότομου βραχώδους κατεβάσματος. Δεν φαίνεται να υπήρχε ποτέ πέρασμα.

9. Άποψη από τα νότια προς το βράχο. Στο βάθος φαίνεται η απότομη κατάβαση που δεν υποδηλώνει πέρασμα σε κάποια παλαιότερη χρονολογία. Φωτογραφία 1890. Πηγή: Kalligas, H. (2000),σ.36

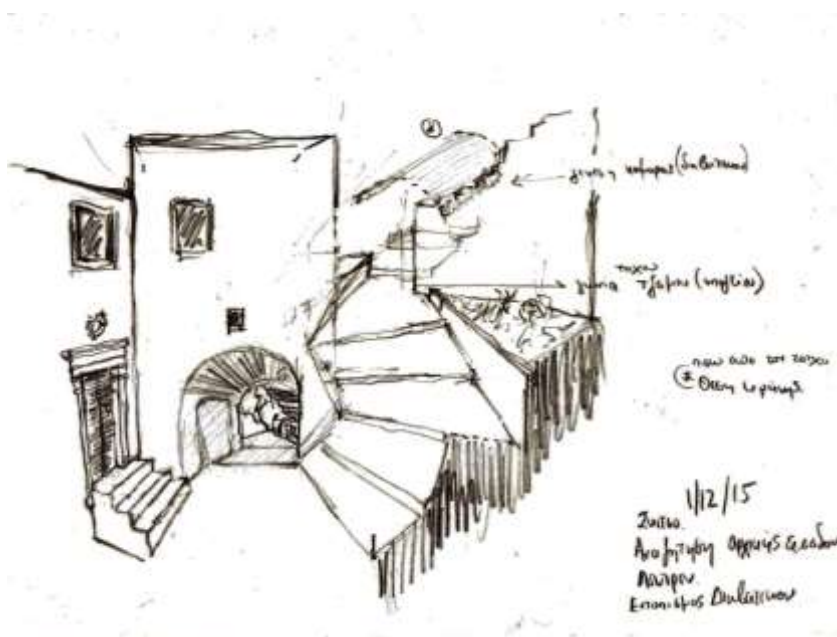
10. Άποψη από τα νότια προς το βράχο. Στο βάθος φαίνεται η απότομη κατάβαση που δεν υποδηλώνει πέρασμα σε κάποια παλαιότερη χρονολογία. Φωτογραφία 2015.

11. Καλντερίμι πίσω από το Τζαμί. Διακρίνεται γένεση καμάρας.

12. Σημείο διαχωρισμού των κινήσεων, Αριστερά κάτω από τη δρομική διακρίνεται το απότομο κατέβασμα που σχολιάστηκε. Στα δεξιά φαίνεται το καλντερίμι που κατεβαίνει από το Τζαμί.

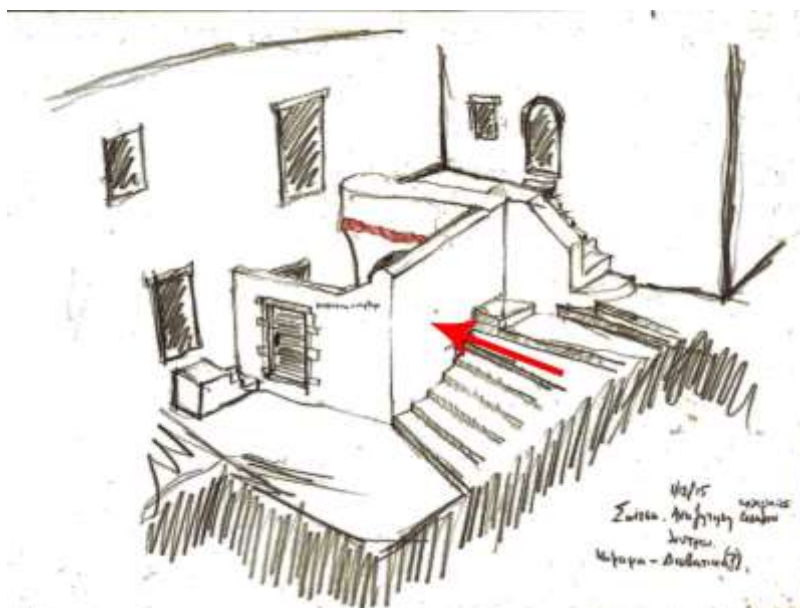
13. Σκίτσο στο κομβικό σημείο.

14. Ιδιοκτησία Αθανασιάδη Π. Από τη βόρεια πλευρά. (Το δεξί κτήριο από τα δύο με τις τετράρριχτες στέγες) Χαμηλά, κάτω από άνοιγμα του ορόφου βρίσκεται το σημείο που θα εξεταστεί.

15- 17. Αυλή στη βόρεια πλευρά το σπιτιού ιδιοκτησίας Αθανασιάδη Π. Διακρίνεται γένεση τόξου εγκάρσιου προς το κτήριο.

18. Αυλή στη βόρεια πλευρά το σπιτιού ιδιοκτησίας Αθανασιάδη Π. Διακρίνεται γένεση τόξου εγκάρσιου προς το κτήριο. Με το βέλος η πιθανή πρόσβαση στο λουτρό.

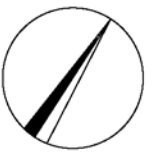
19. Το άνοιγμα στο βόρειο τοίχο του αποδυτηρίου το 2004. Δεν υφίσταται δεύτερο σκαλοπάτι. Πηγή: Γιαζόγλου Γ.

20. Το βόρειο άνοιγμα του λουτρού σήμερα. Έχει κατασκευαστεί και ένα δεύτερο σκαλοπάτι κατά το πάχος του τοίχου.

3.2.2 Κάλυψη αποδυτηρίου του λουτρού

1. Σύγκριση διαστάσεων χώρων. Κάτοψη

6.14

1.50

Δ2

Η2

Δ1

Θ

5.70

Χ1

5.70

Χ2

Ψ

6.15

5.52

1.56

ΝΣ

1.80

4.88

1.80

2.89

2.79

2. Έρευνα στέγασης αποδυτηρίου
Θέσεις λήψης φωτογραφιών

0 1 5μ

Εικ.3,4: Βόρειο και νότιο τμήμα ενδιάμεσου τόξου στήριξης της δίδυμης καμάρας του αποδυτηρίου

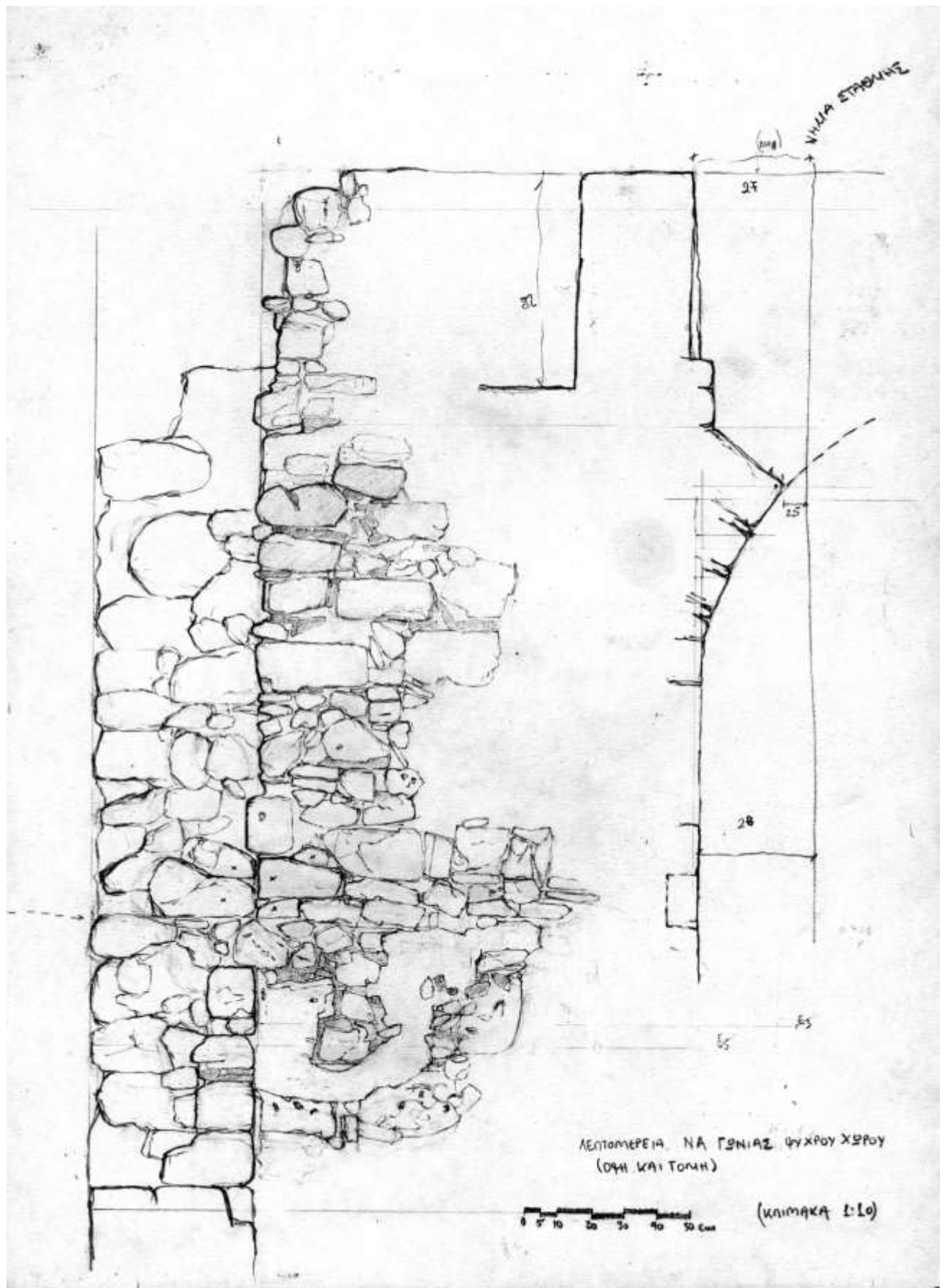
5,6: Νότιο τμήμα ενδιάμεσου τόξου στήριξης της δίδυμης καμάρας του αποδυτηρίου

7: Στο βάθος ο δυτικός τοίχος του αποδυτηρίου

8: Δυτικός τοίχος αποδυτηρίου. Άποψη από νότια. Σημειώνονται η αρχική στάθμη του δώματος του λουτρού πριν την προσθήκη και η στάθμη του δαπέδου της προσθήκης.

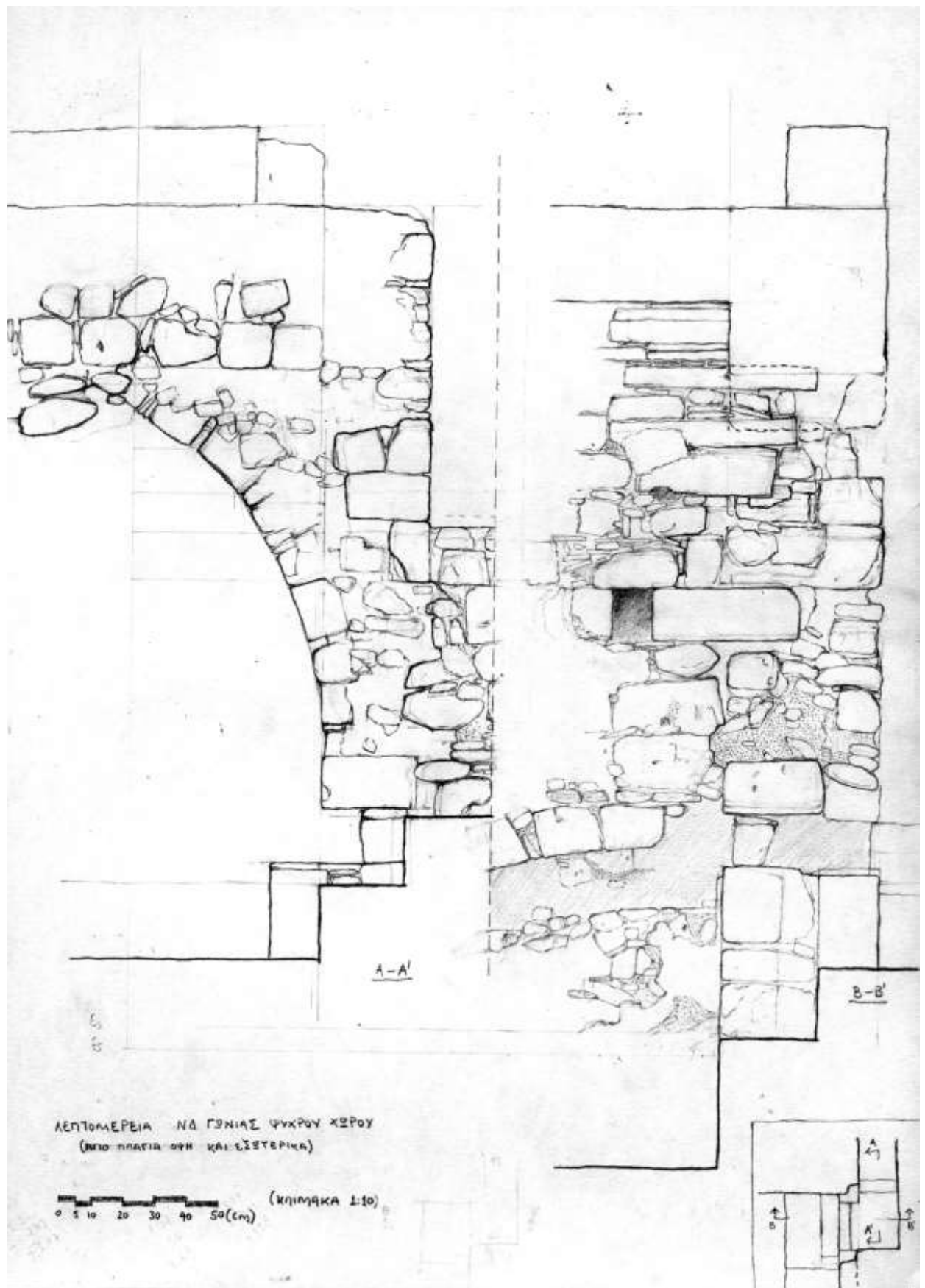
9: Λεπτομέρεια ΝΔ γωνίας αποδυτηρίου. Φαίνεται το χαλαρό δέσιμο μεταξύ της καμάρας και του νότιου τοίχου.

10: Λεπτομέρεια ΝΔ γωνίας αποδυτηρίου. Στα αριστερά μάντρα χτισμένη εν ξηρώ που ακουμπάει στο λουτρό.

11: ΝΔ γωνία αποδυτηρίου.

12: Λεπτομέρεια ΒΔ γωνίας αποδυτηρίου, πάνω στο άνοιγμα που έχει καταρρεύσει.

13-14: ΒΔ γωνία αποδυτηρίου. Φαίνεται το άνοιγμα που έχει καταρρεύσει.

15: Άποψη του παραπάνω ανοίγματος εξωτερικά (από τα βόρεια).

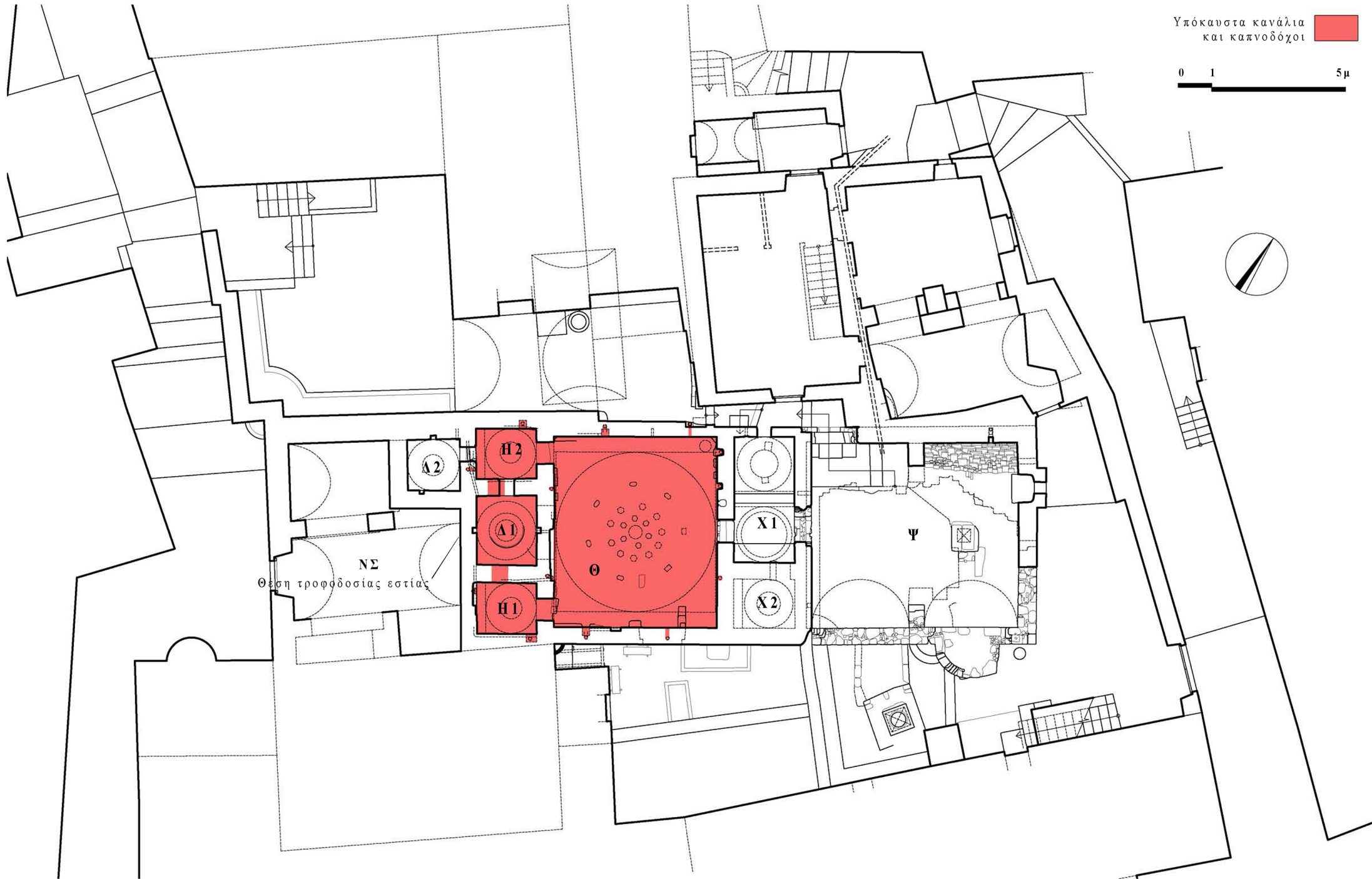
16: ΒΔ γωνία αποδυτηρίου πριν την αποκατάσταση των βόρειων ως προς το λουτρό κτηρίων.
Πηγή: Γιαζόγλου Γ.

3.2.3. Λειτουργία εγκαταστάσεων Μονεμβασιά

1. Θέρμανση χώρων λουτρού

Υπόκαυστα κανάλια
και καπνοδόχοι

0 1 5μ

ΝΣ
Θέση τροφοδοσίας εστίας

Δ2

Η2

Δ1

Η1

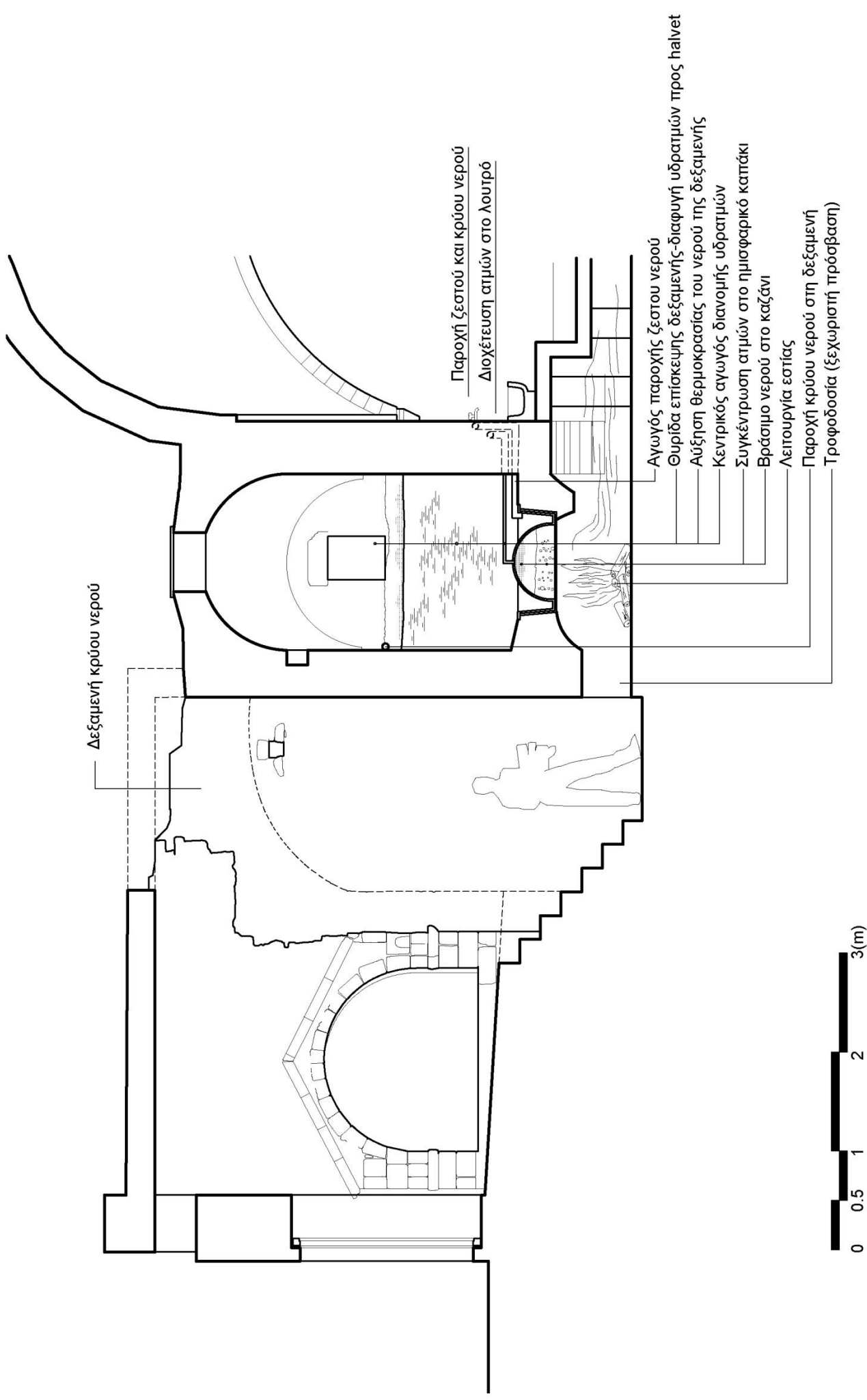
Θ

Χ1

Χ2

Ψ

2 Αναπαράσταση λειτουργίας καζανιού του λουτρού

3. Θερμή αίθουσα (Θ). Δυτικός τοίχος. Λόγω τοπικής κατάρρευσης της τοιχοποιίας, διακρίνονται δύο αγωγοί που ξεκινούν από την κεντρική δεξαμενή (Δ1).

4. Λεπτομέρεια στην παραπάνω θέση. Στον πάνω αγωγό διακρίνεται υπόλειμμα μετάλλου.

5. Τρόπος συναρμογής μεταξύ δύο πήλινων αγωγών. Ανάλογα με τη φορά της ροής του νερού, ο ένας εισέρχεται μέσα στον άλλο, με παρεμβολή σφραγιστικού κονιάματος.

3.2.4. Φάσεις κατασκευής

1. Φάσεις κατασκευής λουτρού

Κτήρια προγενέστερα του λουτρού

Ανέγερση λουτρού (Αρχές 18ου αι πιθανώς)

Κατασκευή σωζόμενης δίδυμης καμαρας

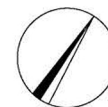
Αρχές 19ου αι-προσθήκες

1970

2004

Υπόθεση για αντίστοιχη φάση

0 1 5 μ

2. Φάσεις κατασκευής λουτρού

Κτήρια προγενέστερα του λουτρού

Ανάγερση λουτρού (Αρχές 18ου αι πιθανώς)

Κατασκευή σωζόμενης δίδυμης καμαρας

Αρχές 19ου αι-προσθήκες

1970

2004

Υπόθεση για αντίστοιχη φάση

0 1 5μ

4. Πρόταση αποκατάστασης και επανάχρησης

1. Λειτουργία Λουτρού. Ιδέα

Υποδοχή. Αποδυτήρια. Υπηρεσίες

Αναμονή. Δροσισμός. Ενημέρωση

Κυρίως θερμό λουτρό

Ατομικά δωμάτια υψηλής θερμοκρασίας

Χαλάρωση-Τσάι

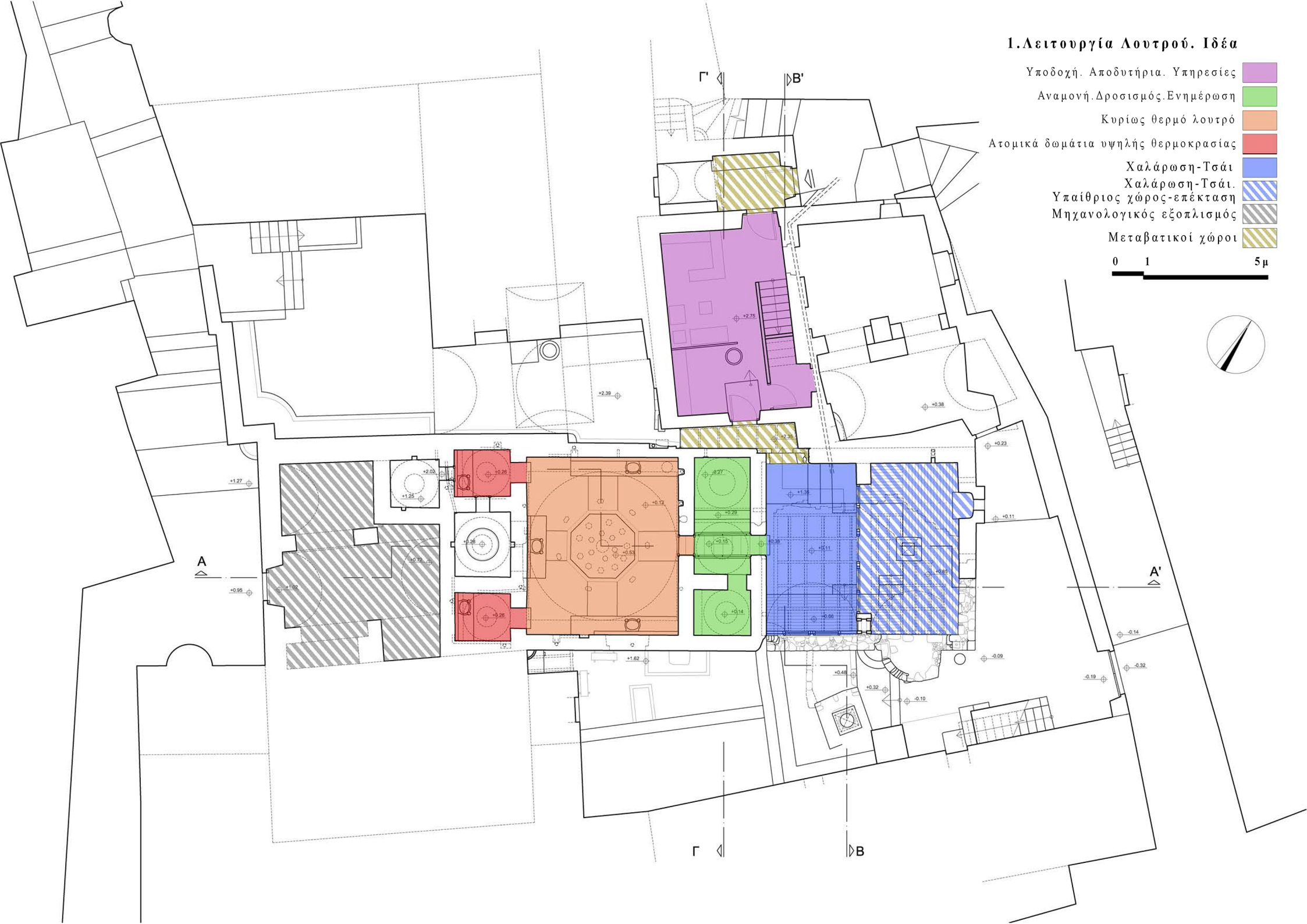
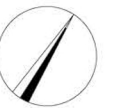
Χαλάρωση-Τσάι

Υπαίθριος χώρος-επέκταση

Μηχανολογικός εξοπλισμός

Μεταβατικοί χώροι

0 1 5μ

2. Άποψη του λουτρού μετά την επέμβαση από τα νοτιοανατολικά. Χρήση ξύλινων περσίδων.

3. Άποψη του λουτρού μετά την επέμβαση από τα νοτιοανατολικά. Χρήση σύνθετων υφασμάτων.

4. Χώρος ξεκούρασης. Άποψη από το εσωτερικό του νέου στεγάστρου.Χρήση ξύλινων περσίδων.

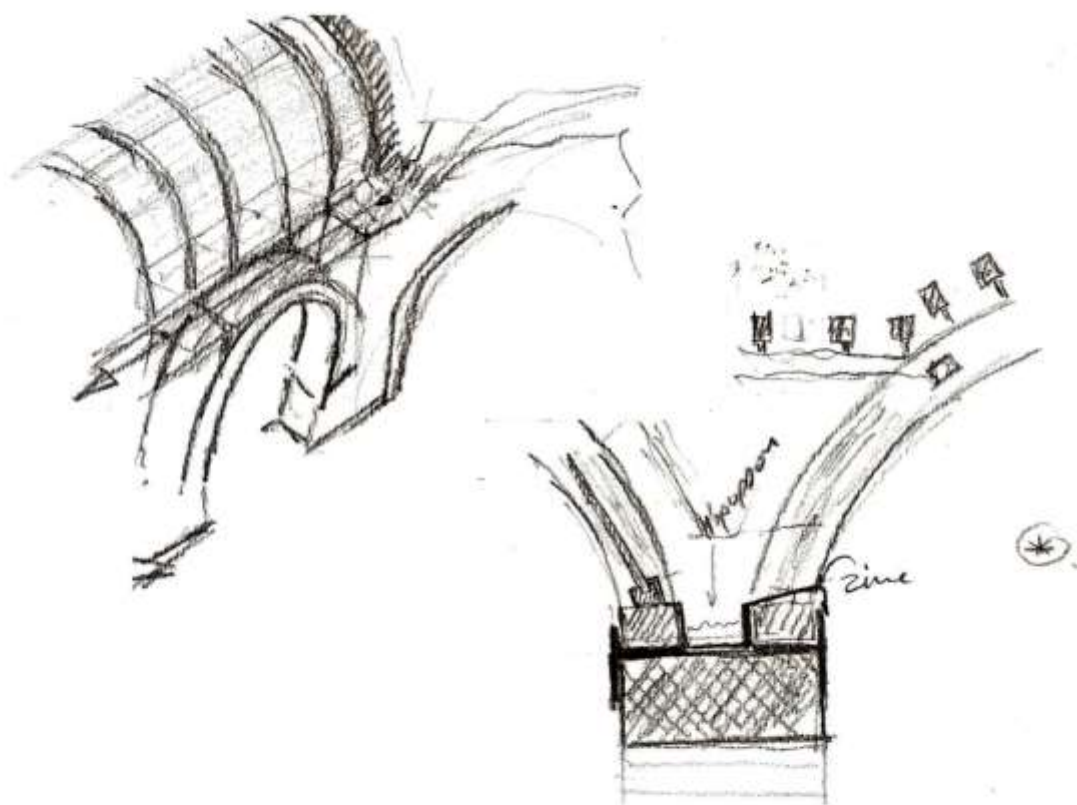
5.Χώρος ξεκούρασης. Άποψη από το εσωτερικό του νέου στεγάστρου.Χρήση ξύλινων περσίδων.

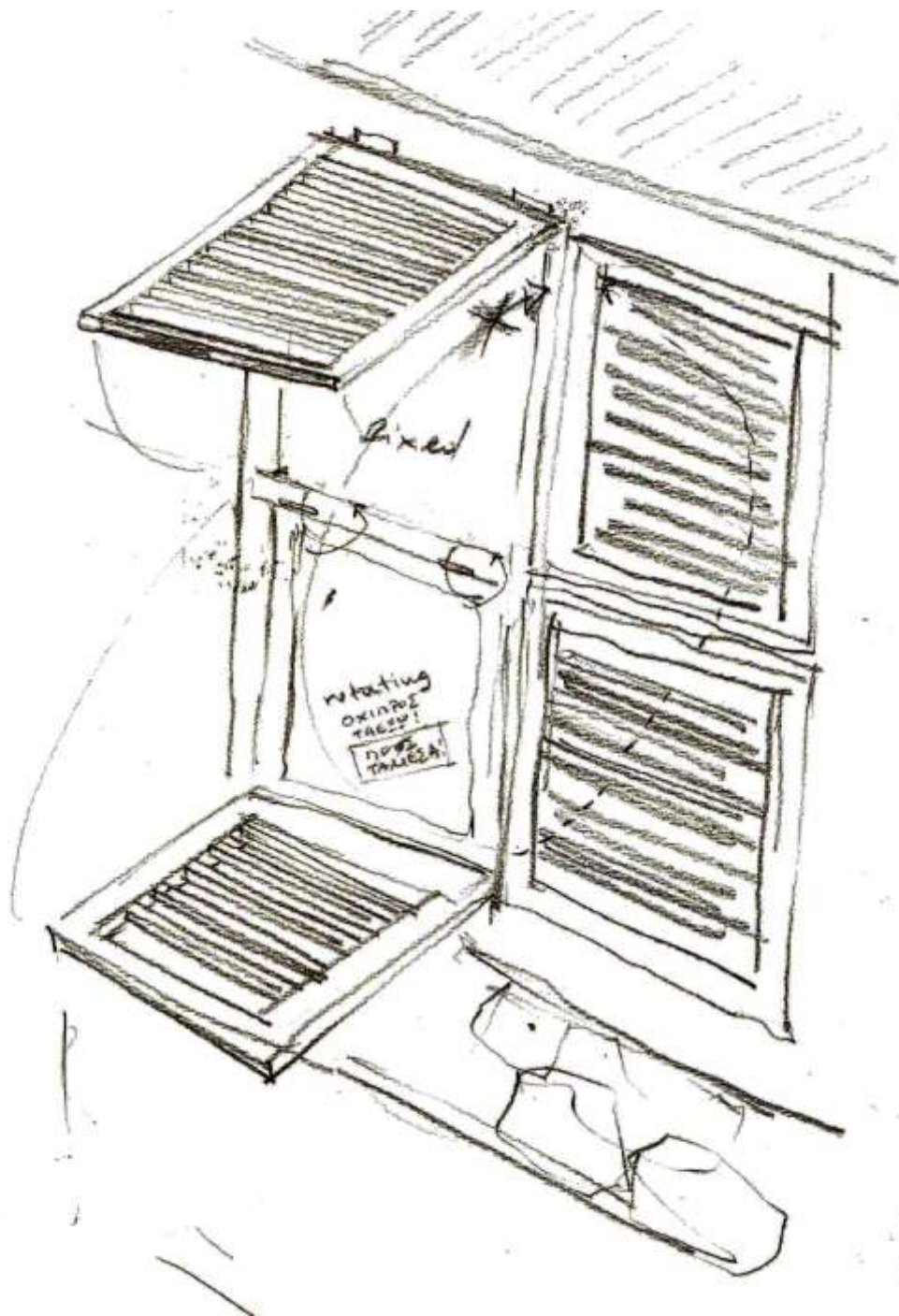
6. Άποψη νέου στεγάστρου από τα νοτιοανατολικά. Χρήση ξύλινων περσίδων.

7. Άποψη νέου στεγάστρου από τα νοτιοανατολικά. Χρήση σύνθετων ανθεκτικών υφασμάτων.

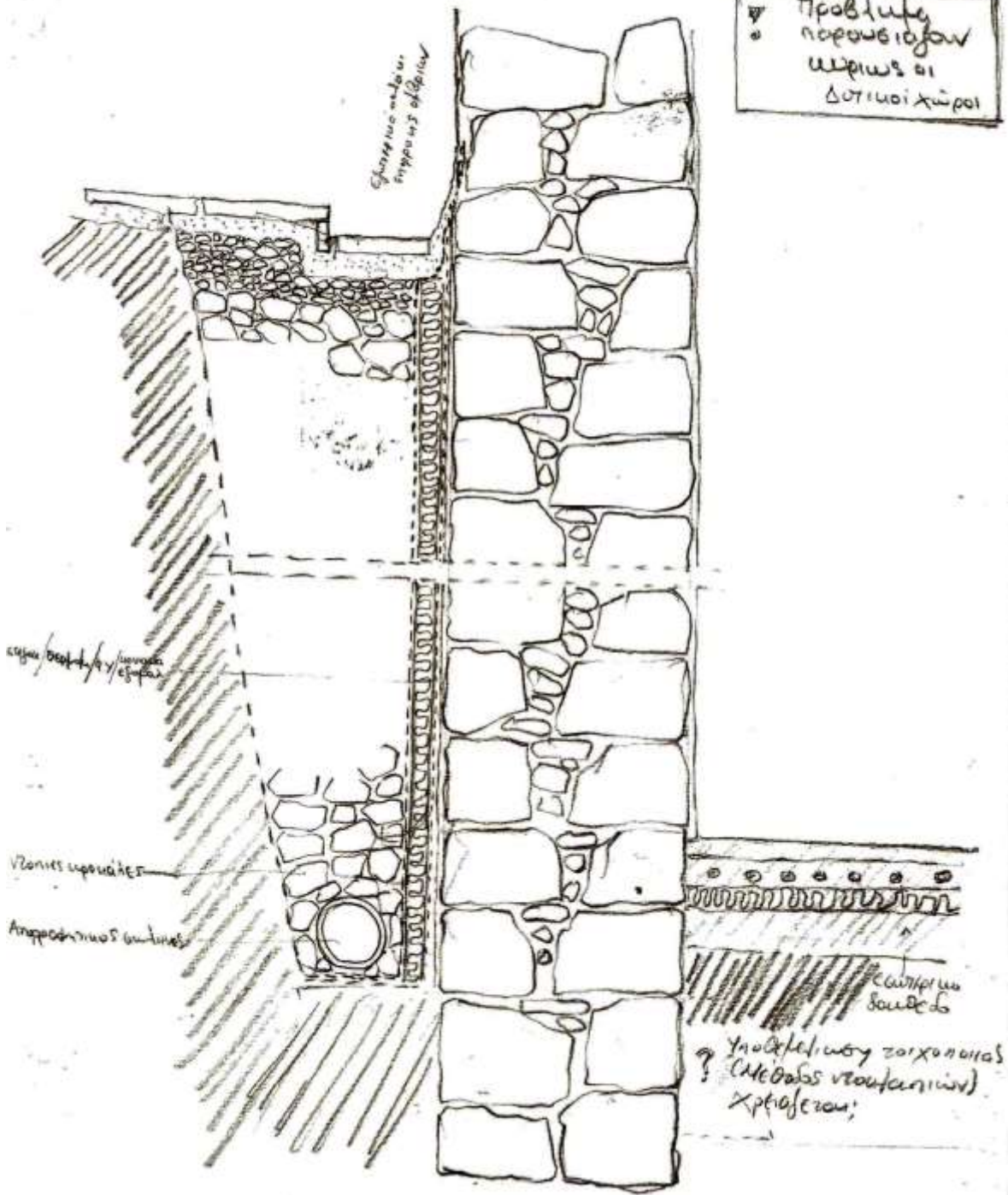
8. Σκίτσα σχετικά με τη μορφή, την κατασκευή και την απορροή των υδάτων της νέας επέμβασης.

9. Σκίαστρα περιστρεφόμενα κατακόρυφα. Δυνατότητα χρήσης του χώρου ως πωλητηρίου.

Εισερχόμενη
 προστασία από υγρασία
 στη βόρεια πλευρά του
 λατρείου

▽ Προβλήτες
 παρασκευασμένων
 αβριών σε
 δοκίμοι χώροι

10. Στεγανοποίηση δυτικού τμήματος του βόρειου τοίχου που πάσχει από υψηλά επίπεδα υγρασίας

Παράρτημα σχεδίων

Δ' <> Ε'

ΣΤ' <> Ζ' <> Η'

Γ' <>

Θ' <>

Ι' <>

B <>

A <>

IA <>

A' <>

B' <>

IA' <>

Δ <> Ε

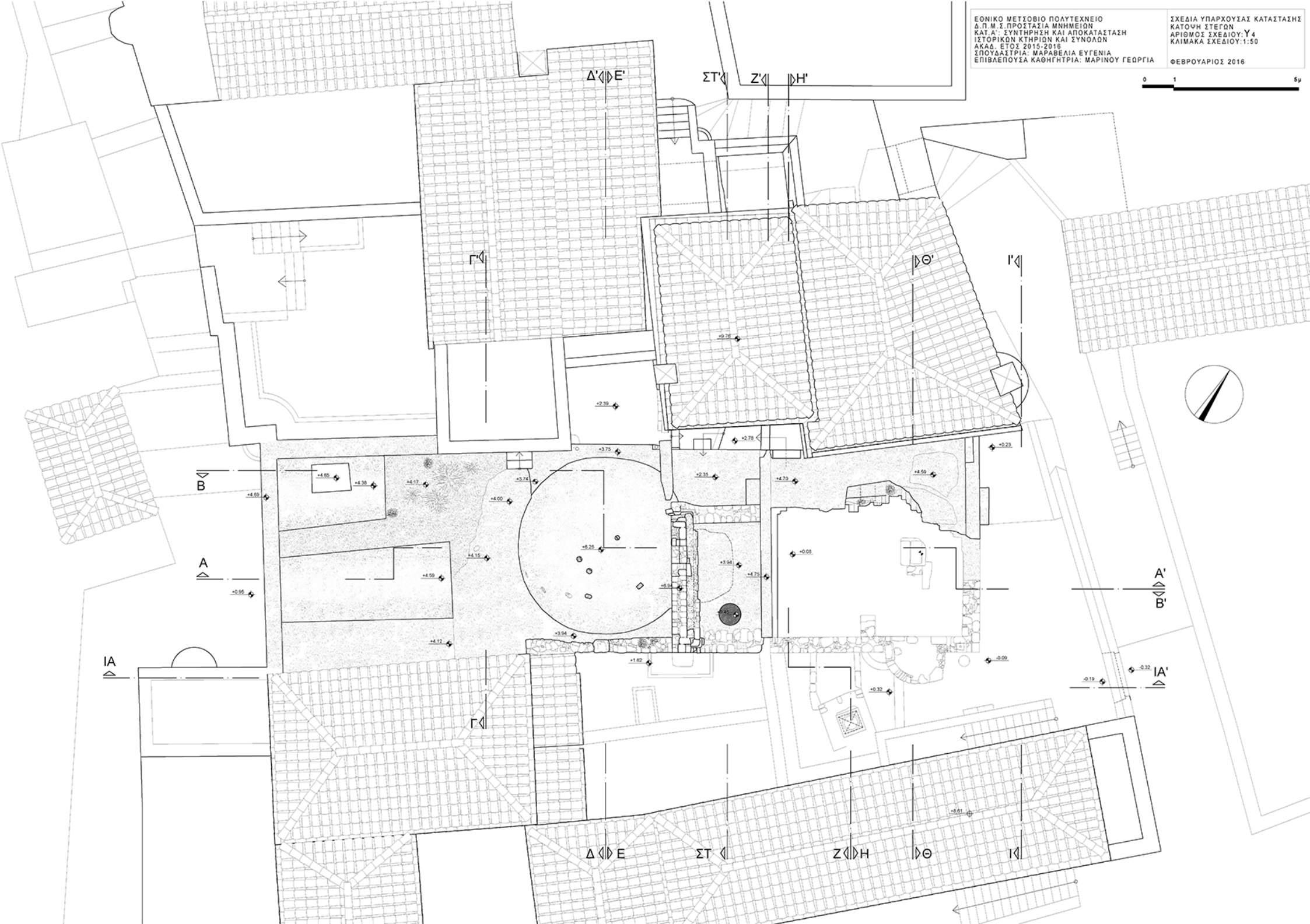
ΣΤ <>

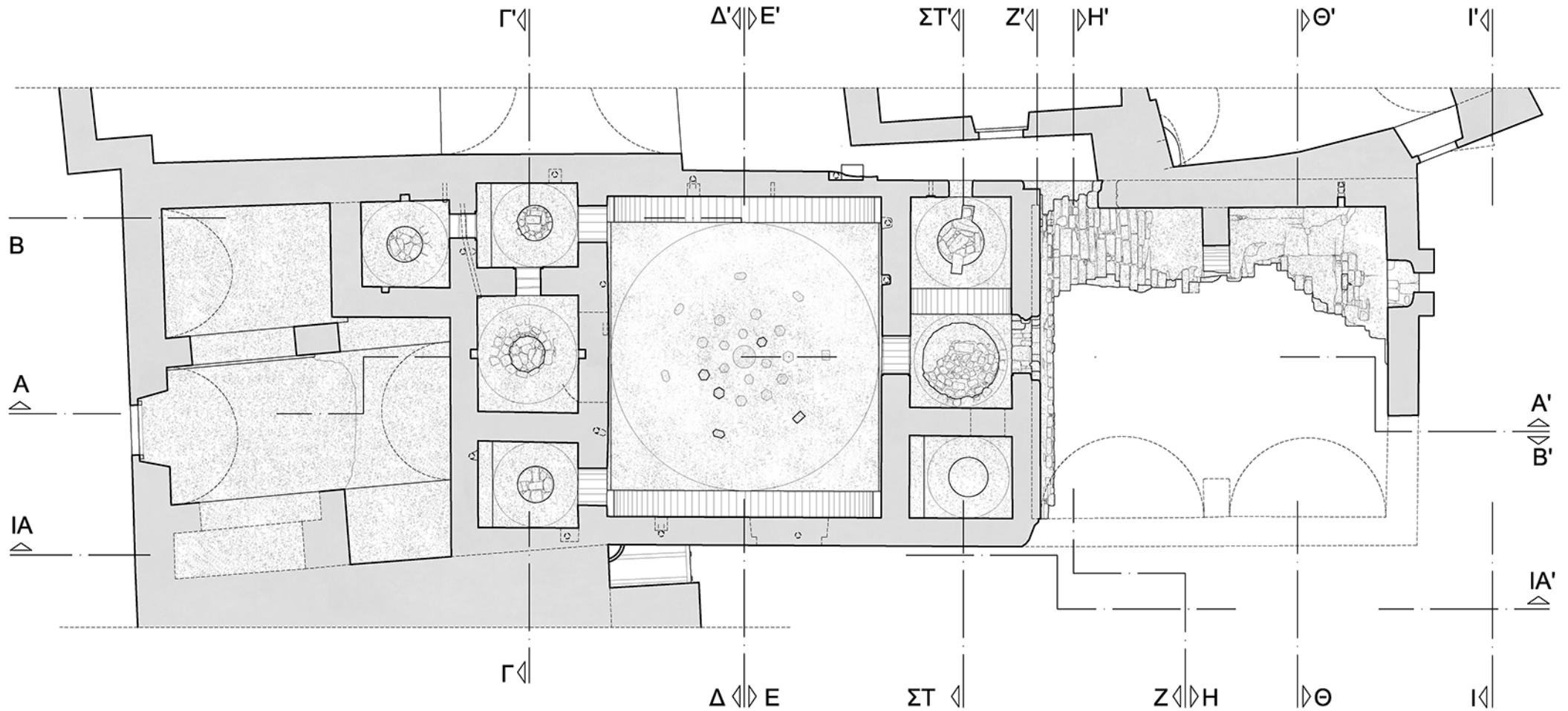
Ζ <> Η

Θ <>

Ι <>

+8.30
+8.67
+7.13
+5.90
+4.65
+4.32
+3.90
+2.94
+2.61
+0.95
-2.39

Παναγιώτης Νόρμπε (1 κατώ) του αντιστήριου του Αιγυπτίου.

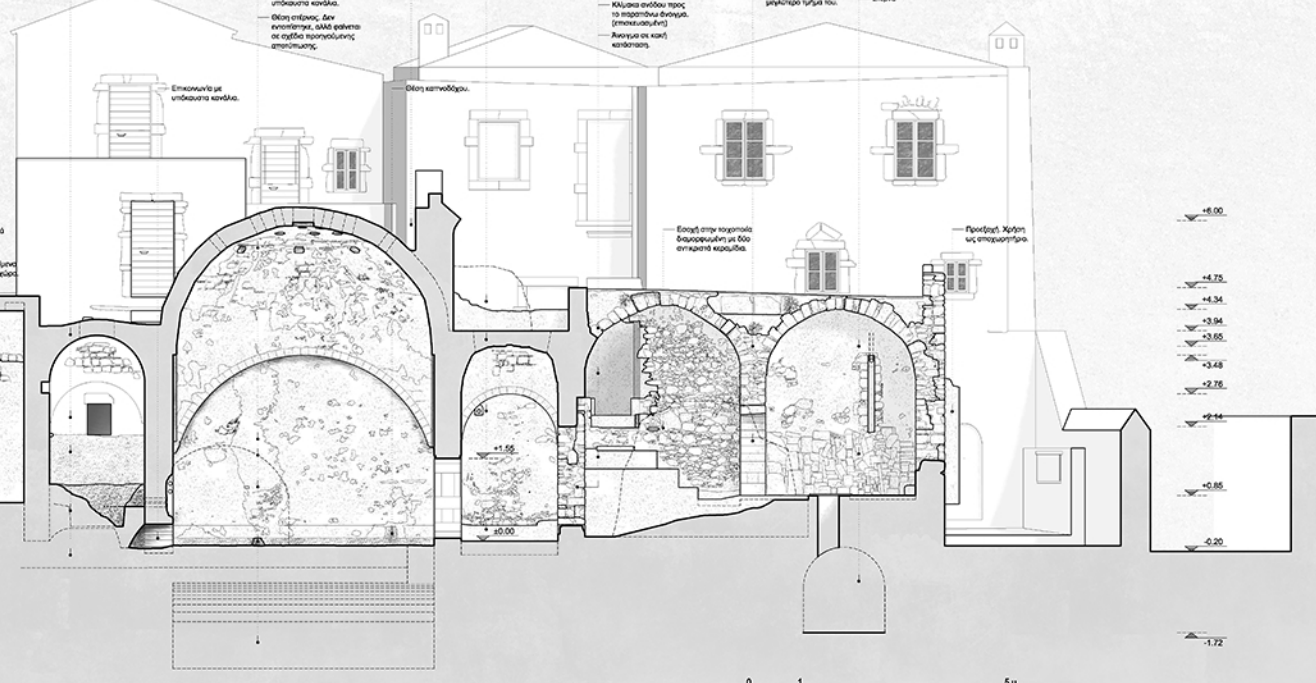
Ούτος ως βάση αντιστήριου έχουν επισημανθεί οι χώροι

- Κιλική επιφωτιστική με Αίθουσα (Εξωτερικό σύστημα) είναι επισημανθεί με κόκκινα.
- Θύρα επιφωτιστικής της κεντρικής διάδρομος.
- Υπόλοιπο κτίριο επιφωτιστικής τμήμα της διάδρομος είναι επισημανθεί με κίτρινο.
- Κιλική επιφωτιστική για υποστήριξη κλίμακα.
- Η είσοδος του Αιγυπτίου.

- Οι παραστάδες φωτιστικής στις ένα σφαιρική.
- Όλας καταπόδου. Αδυνα ερπυστήριος. ένα κλίμακα νερό προβόλιος φέρει στην ταξινόμηση καταπόδου.
- Όλας στήριξης στις ίδιες πλευρά του Αιγυπτίου.
- Αποκλίνει τμήματος των πλάγιων στήριξης από μίσην και ολόκληρο Αίθουσα φέρει. Τόπος υποστηρίξεως προβόλιος. Σημειώνεται στην κεντρική είσοδο.
- Καθίσματα σφαιρική καταπόδου. Παραδοτέο κεντρική από το υποδομή κλίμακα.
- Όλας στήριξης δεν κεντρική, αλλά φέρει σε σφαιρική προβόλιος επιφωτιστικής.

- Αίθουσα Αίθουσα της καταπόδου του χώρου.
- Η κεντρική του Αίθουσα δεν διακρίνεται με διακριτική χρώμα για να καταπονησθεί το δάπεδο της προβόλιος.
- Επίσης σφαιρική επιφωτιστικής στην ολόκληρη. Δίδονται ίση της κεντρική στην είσοδο του σφαιρικού προς το χώρο.
- Χωμάδι παίζει στο χώρο διάδρομος που διαστέλλει το χώρο.
- Είκοσι κλίμακας που έχει καταπονησθεί.
- Αίθουσα σε κατώ καταπονησθεί. Επίσης σφαιρική επιφωτιστικής που διακρίνεται.
- Κλίμακα ενόψει προς το παραδοτέο διάδρομο. (επισημασμένη)
- Αίθουσα σε κατώ καταπονησθεί.

- Δύο κλίμακας. Την καταπονησθεί σε μεγάλο βαθμό.
- Ενδοκίβωτο τμήματος των σφαιρικής της Αίθουσα κλίμακας. Την καταπονησθεί το μεγαλύτερο τμήμα του.
- Επίσης σφαιρική που διακρίνεται το βόρειο κίβωτο και το μεταφέρει στην υποδομή της σφαιρικής κλίμακας.
- Επίσης σφαιρική κλίμακας.
- Είκοσι

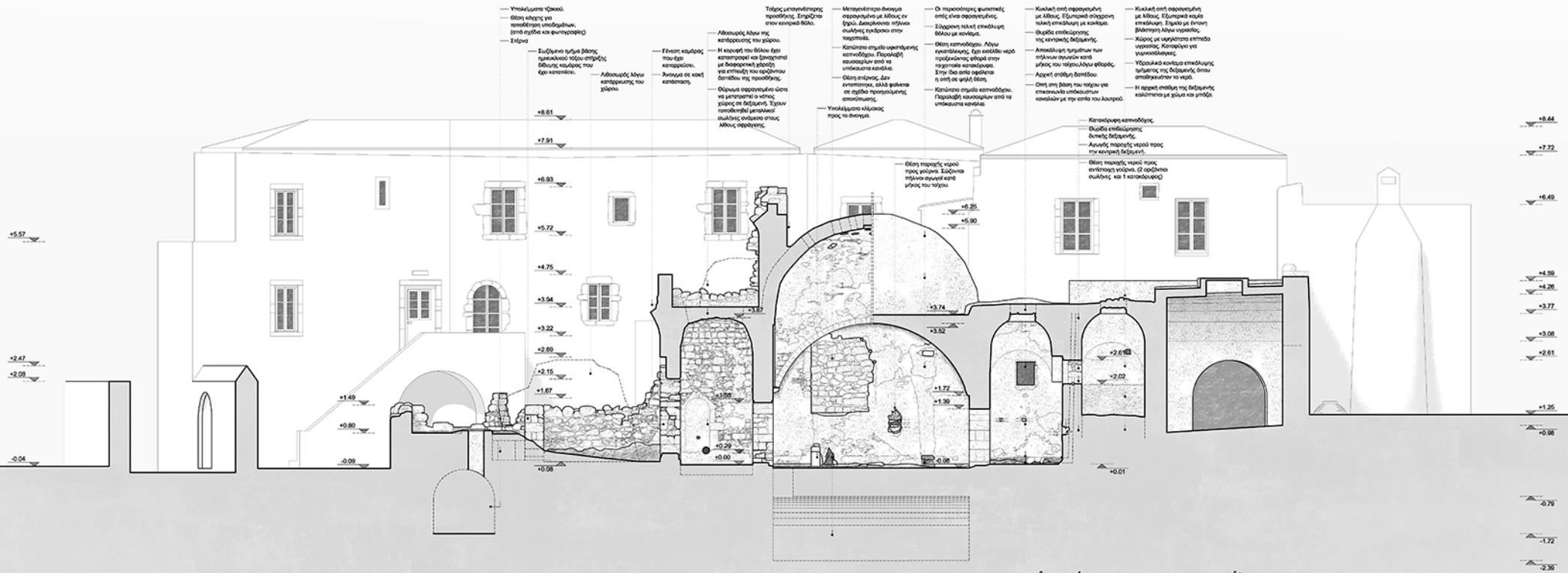
+6.00
+4.75
+4.34
+3.94
+3.65
+3.48
+2.76
+2.44
+0.65
-0.20
-1.72

0 1 5μ

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
Δ.Π.Μ.Σ. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΚΑΤ. Α΄ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ
ΑΚΑΔ. ΕΤΟΣ 2015-2016
ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ: ΜΑΡΑΒΕΛΙΑ ΕΥΓΕΝΙΑ
ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΜΑΡΙΝΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ

ΣΧΕΔΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
ΤΟΜΗ Α-Α
ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ: Υ6
ΚΛΙΜΑΚΑ ΣΧΕΔΙΟΥ: 1:50
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

Υψόμετρο ήθρο.
 Βάση κλίσης για καθορισμό υποδομικών, από +0.00 και ως επιφανειακή στάση.

Συζήτηση τμήμα βόρειο-ανατολικό τμήμα στήλης βόρειο κλίμακος που δεν κατασκευάστηκε.

Απόσπασμα κλίμακος κατασκευής του χώρου.

Είναι κλίμακος που δεν κατασκευάστηκε. Απομείνει σε κενή κατάσταση.

Απόσπασμα κλίμακος της κατασκευής του χώρου.

Η κωνική του βόρειο άκρο κατασκευάστηκε με διαφορετικό τρόπο για επικάλυψη που προέβλεπε ο αρχιτέκτονας.

Φέρουσα οργανωτική βάση να μετατραπεί ο νότιος χώρος σε δώμα. Ήταν προβλεπόμενα μεταλλικοί σκελετοί ορόφων στους αίθουσες.

Τοίχος μεταγενέστερης προέλευσης. Σημειώνεται στον κεντρικό βόρειο.

Μεταγενέστερο θόλο με σφαιρικό με αίθουσα εν όψει. Διαφορετικό ημίγειο σκελετού κλίμακος στην ταράτσα.

Κατασκευάστηκε υφιστάμενη κατασκευή. Παρακάτω κατασκευάστηκε από τα υποδομικά κελύφη.

Ούτως ούτως, δεν απομείνει, αλλά φαίνεται σε σχέδια προγενέστερης εποχής.

Υπολόγισμα κλίμακος προς το άνω.

Οι περισσότερες φωνητικές οπές στα παραπάνω είναι Σαράντη κωνική επεκταμένη βόρειο με κωνική.

Θύρα κατακόρυφα. Άλλα επεκταμένη. Δεν φαίνεται νερό προέβλεπε θύρα στην ταράτσα κωνική. Στην όψη αυτή φαίνεται η στήλη σε αυτή θέση.

Κωνική σφαιρική κατασκευή. Παρακάτω κατασκευάστηκε από τα υποδομικά κελύφη.

Κωνική από παραπάνω με αίθουσα. Εξωτερικά σφαιρική κωνική επεκταμένη με κωνική.

Θύρα επεκταμένη της κωνικής δώματος.

Απομείνει τμήματα των τμήτων θύρων από κλίμακος που κατασκευάστηκε θύρα.

Αρχική στήλη δώματος.

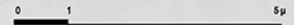
Οπίσθιο στη βάση του τμήματος για επεκταμένη υποδομικά κελύφη με την από τον Αιόλου.

Κωνική από παραπάνω με αίθουσα. Εξωτερικά κωνική επεκταμένη με κωνική. Σημειώνεται με έντονη διαφορά από κωνική.

Χώρος με υφιστάμενα επιπέδα ορόφων. Κατασκευάστηκε για υφιστάμενα.

Υφιστάμενα κωνικά επεκταμένη με έντονη διαφορά, όπου απομείνει το κωνικό.

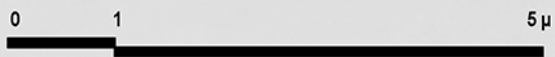
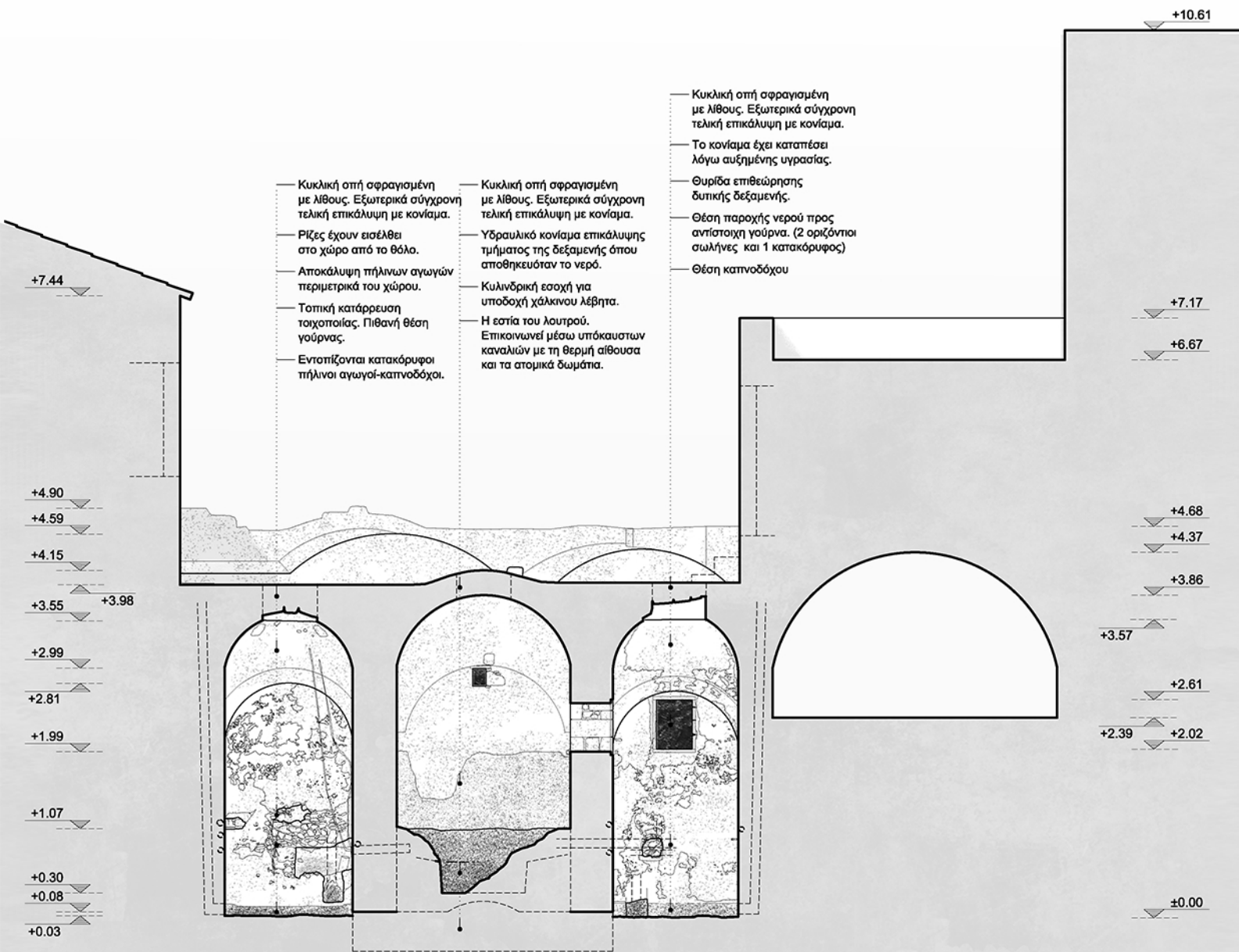
Η αρχική στήλη της δώματος κατασκευάστηκε με κωνική και με κωνική.

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
 Δ. Π. Μ. Σ. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
 ΚΑΤ. Α. ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
 ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ
 ΑΚΑΔ. ΕΤΟΣ 2015-2016
 ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ: ΜΑΡΑΒΕΛΙΑ ΕΥΓΕΝΙΑ
 ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΜΑΡΙΝΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ

ΣΧΕΔΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
 ΤΟΜΗ Β-Β'
 ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ: Υ7
 ΚΛΙΜΑΚΑ ΣΧΕΔΙΟΥ: 1:50
 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

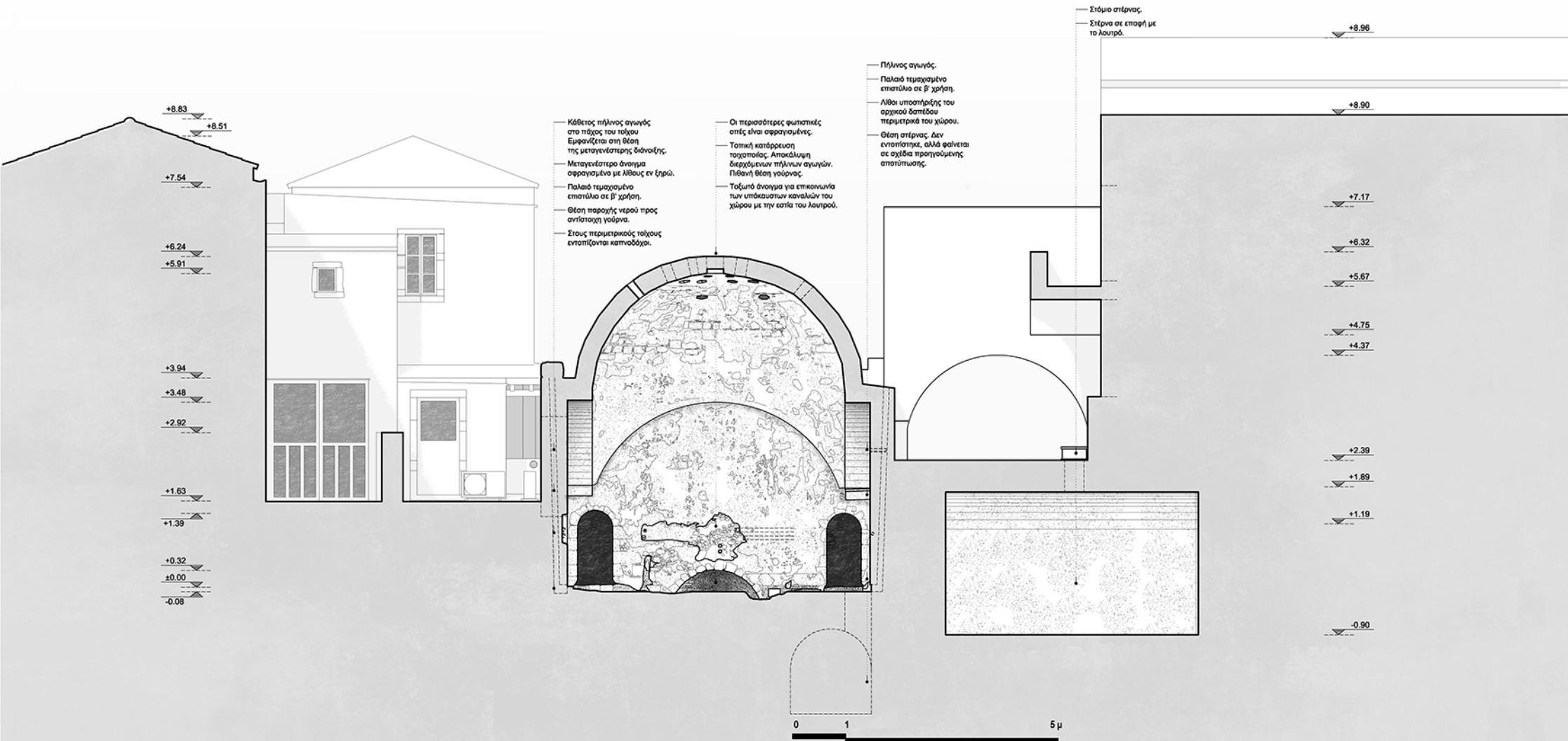

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
 Δ.Π.Μ.Σ. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
 ΚΑΤ.Α': ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
 ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ
 ΑΚΑΔ. ΕΤΟΣ 2015-2016
 ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ: ΜΑΡΑΒΕΛΙΑ ΕΥΓΕΝΙΑ
 ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΜΑΡΙΝΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ

ΣΧΕΔΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
 ΤΟΜΗ Γ-Γ'
 ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ: Υ 8
 ΚΛΙΜΑΚΑ ΣΧΕΔΙΟΥ: 1:50
 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

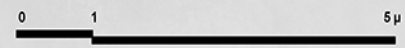
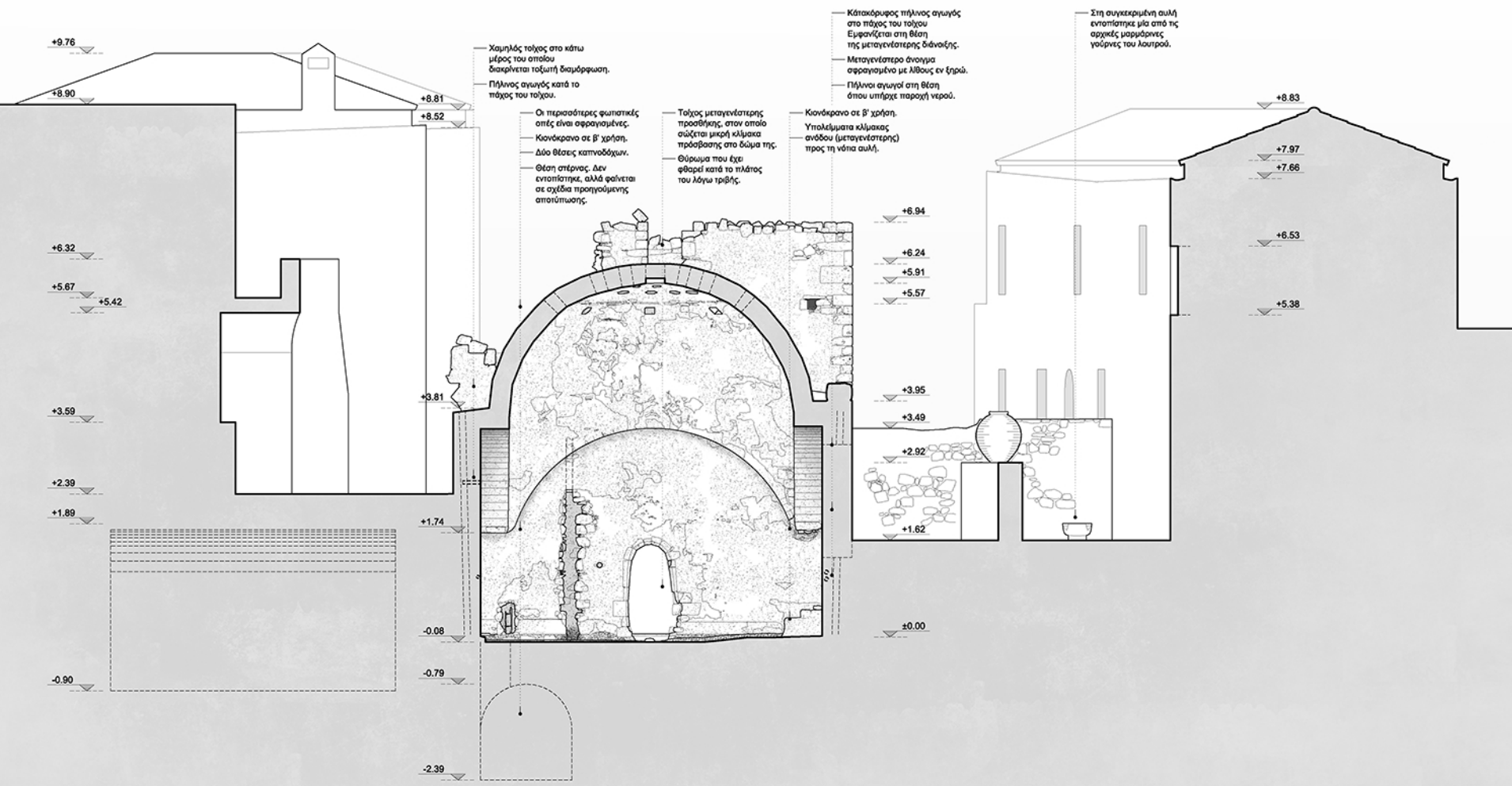

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
 Δ. Π. Μ. Σ. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
 ΚΑΤ. Α': ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
 ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ
 ΑΚΑΔ. ΕΤΟΣ 2015-2016
 ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ: ΜΑΡΑΒΕΛΙΑ ΕΥΓΕΝΙΑ
 ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΜΑΡΙΝΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ

ΣΧΕΔΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
 ΤΟΜΗ Δ-Δ'
 ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ: Υ9
 ΚΛΙΜΑΚΑ ΣΧΕΔΙΟΥ: 1:50
 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

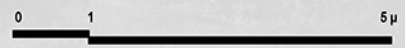
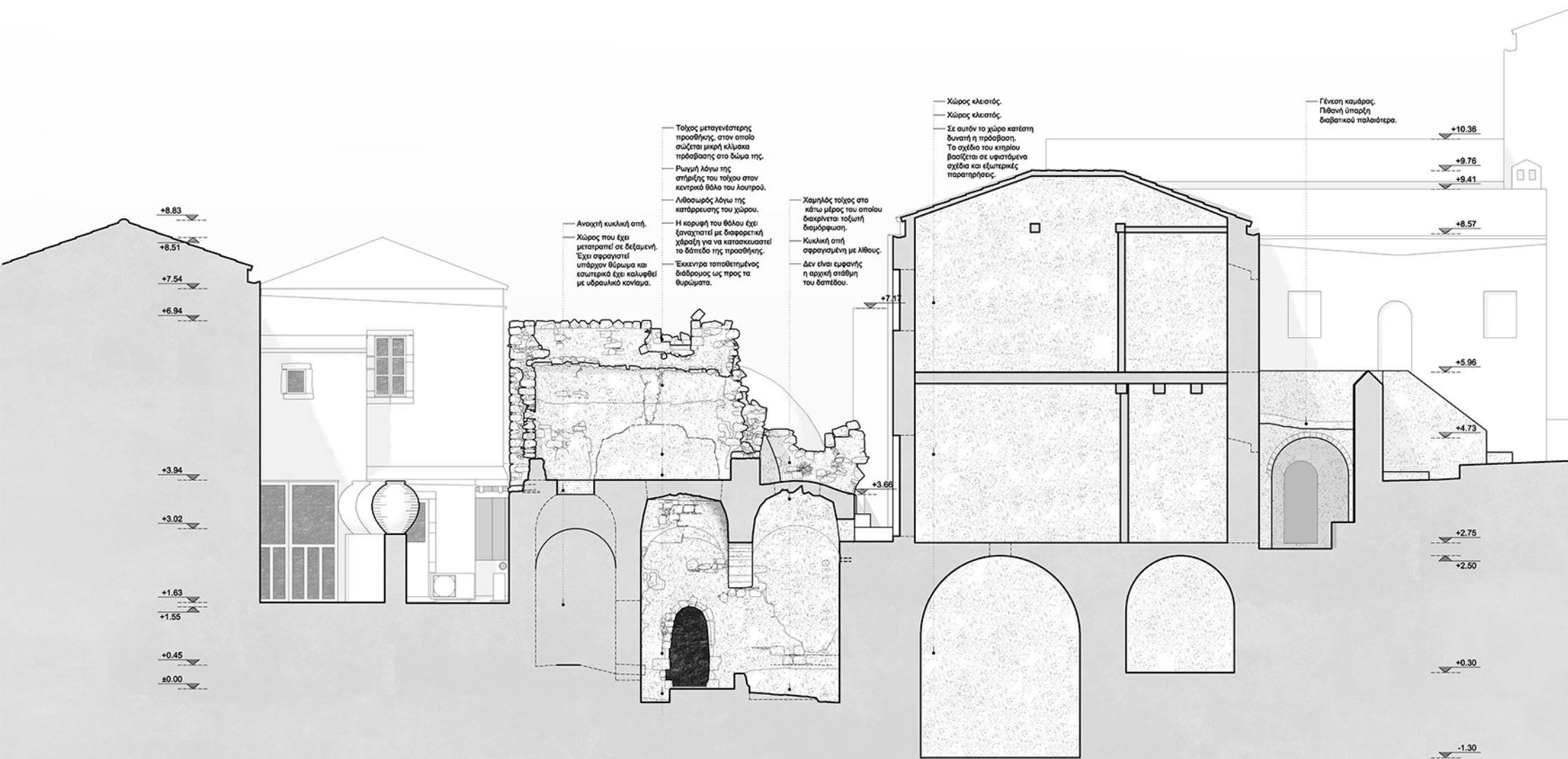

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
 Δ.Π.Μ.Σ. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
 ΚΑΤ.Α': ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
 ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ
 ΑΚΑΔ. ΕΤΟΣ 2015-2016
 ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ: ΜΑΡΑΒΕΛΙΑ ΕΥΓΕΝΙΑ
 ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΜΑΡΙΝΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ

ΣΧΕΔΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
 ΤΟΜΗ Ε-Ε'
 ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ: Υ 10
 ΚΛΙΜΑΚΑ ΣΧΕΔΙΟΥ: 1:50
 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

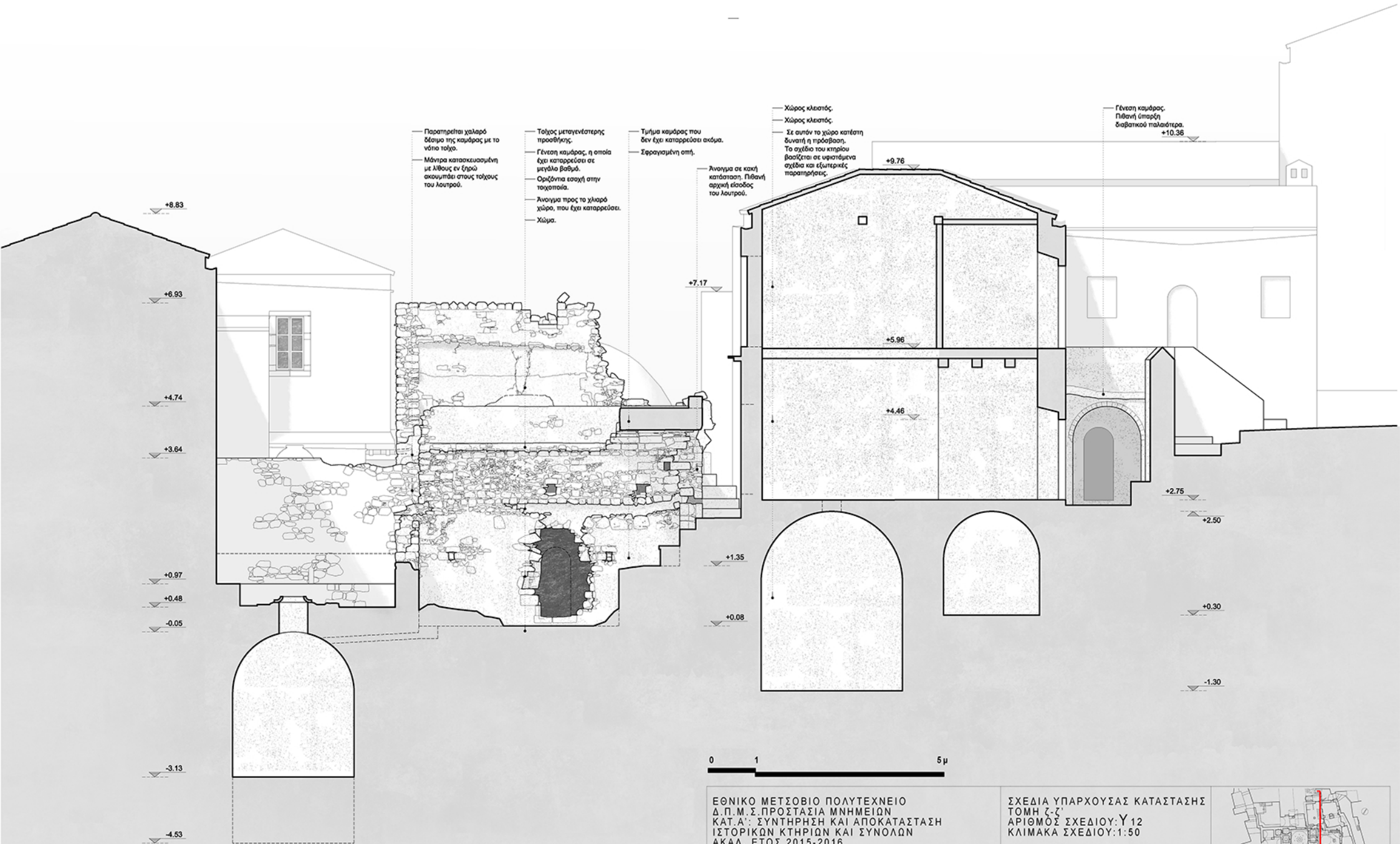

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
 Δ.Π.Μ.Σ. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
 ΚΑΤ.Α': ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
 ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ
 ΑΚΑΔ. ΕΤΟΣ 2015-2016
 ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ: ΜΑΡΑΒΕΛΙΑ ΕΥΓΕΝΙΑ
 ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΜΑΡΙΝΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ

ΣΧΕΔΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
 ΤΟΜΗ ΣΤ-ΣΤ'
 ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ: Υ 11
 ΚΛΙΜΑΚΑ ΣΧΕΔΙΟΥ: 1:50
 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

Παραπρήξει χαλαρό δάπεδο της καμάρας με το νότιο τοίχο.
Μόνιρα κατασκευασμένη με λίθους εν ξηρώ ακουμπάει στους τοίχους του λουτρού.

Τοίχος μετεγενέστερης προέλευσης.
Γένεση καμάρας, η οποία έχει καταρρέσει σε μεγάλο βαθμό.
Οριζόντια εσοχή στην τοχοποιία.
Άνοιγμα προς το χαλαρό χώρο, που έχει καταρρέσει.
Χώμα.

Τμήμα καμάρας που δεν έχει καταρρέσει ακόμα.
Σφραγισμένη οπή.

Άνοιγμα σε κακή κατάσταση. Πιθανή αρχική είσοδος του λουτρού.

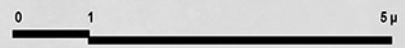
Χώρος κλειστός.
Χώρος κλειστός.
Σε αυτόν το χώρο κατέστη δυνατή η πρόσβαση. Το σχέδιο του κτηρίου βασίζεται σε υφιστάμενα σχέδια και εξωτερικές παρατηρήσεις.

Γένεση καμάρας. Πιθανή ύπαρξη διαβατικού παλαιότερα.
+10.36

+8.83
+6.93
+4.74
+3.64
+0.97
+0.48
-0.05
-3.13
-4.53

+7.17
+5.96
+4.46
+1.35
+0.08

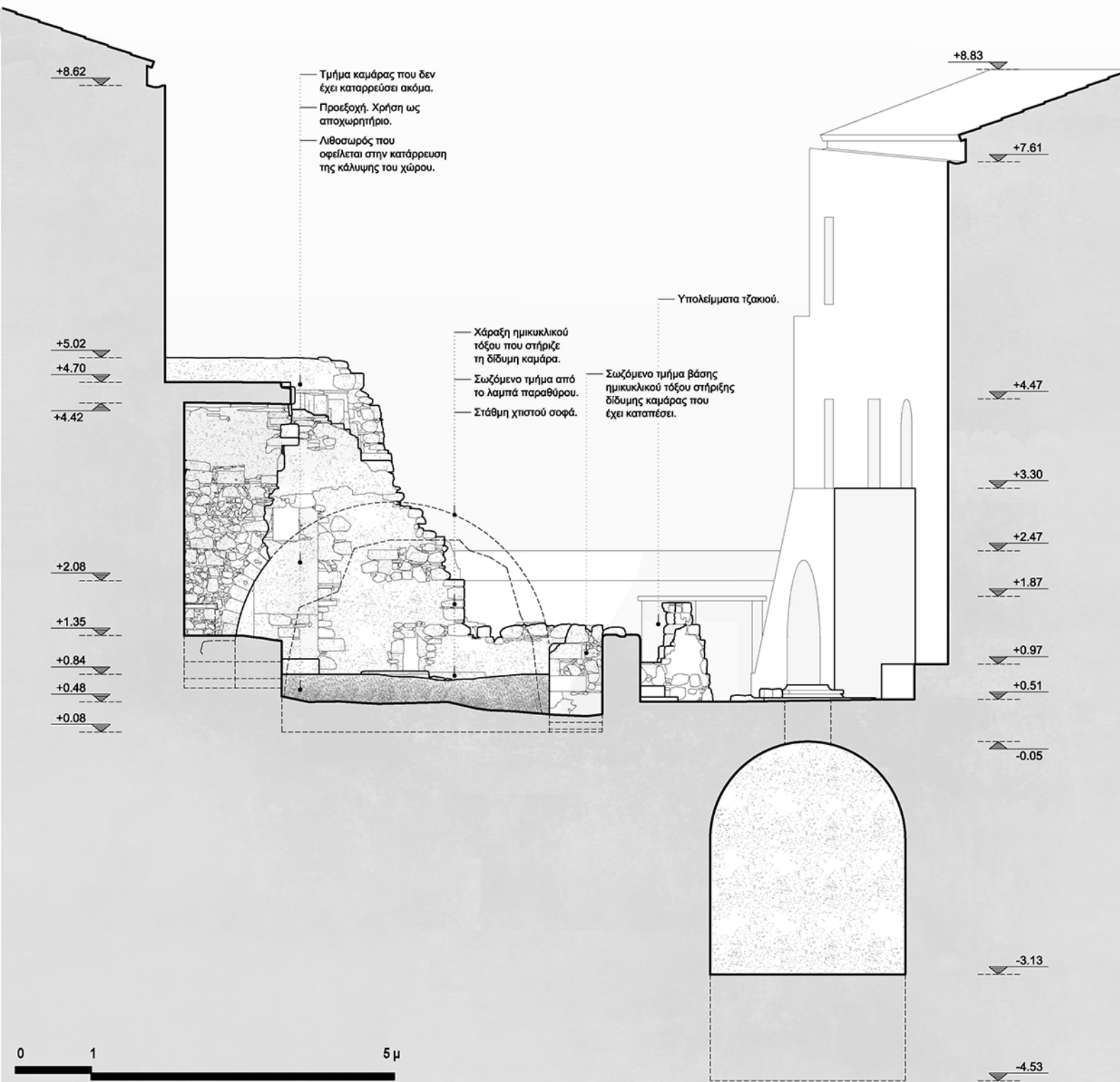
+9.76
+2.75
+2.50
+0.30
-1.30

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
Δ.Π.Μ.Σ. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΚΑΤ.Α': ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ
ΑΚΑΔ. ΕΤΟΣ 2015-2016
ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ: ΜΑΡΑΒΕΛΙΑ ΕΥΓΕΝΙΑ
ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΜΑΡΙΝΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ

ΣΧΕΔΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
ΤΟΜΗ ζ-ζ'
ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ: Υ 12
ΚΛΙΜΑΚΑ ΣΧΕΔΙΟΥ: 1:50
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

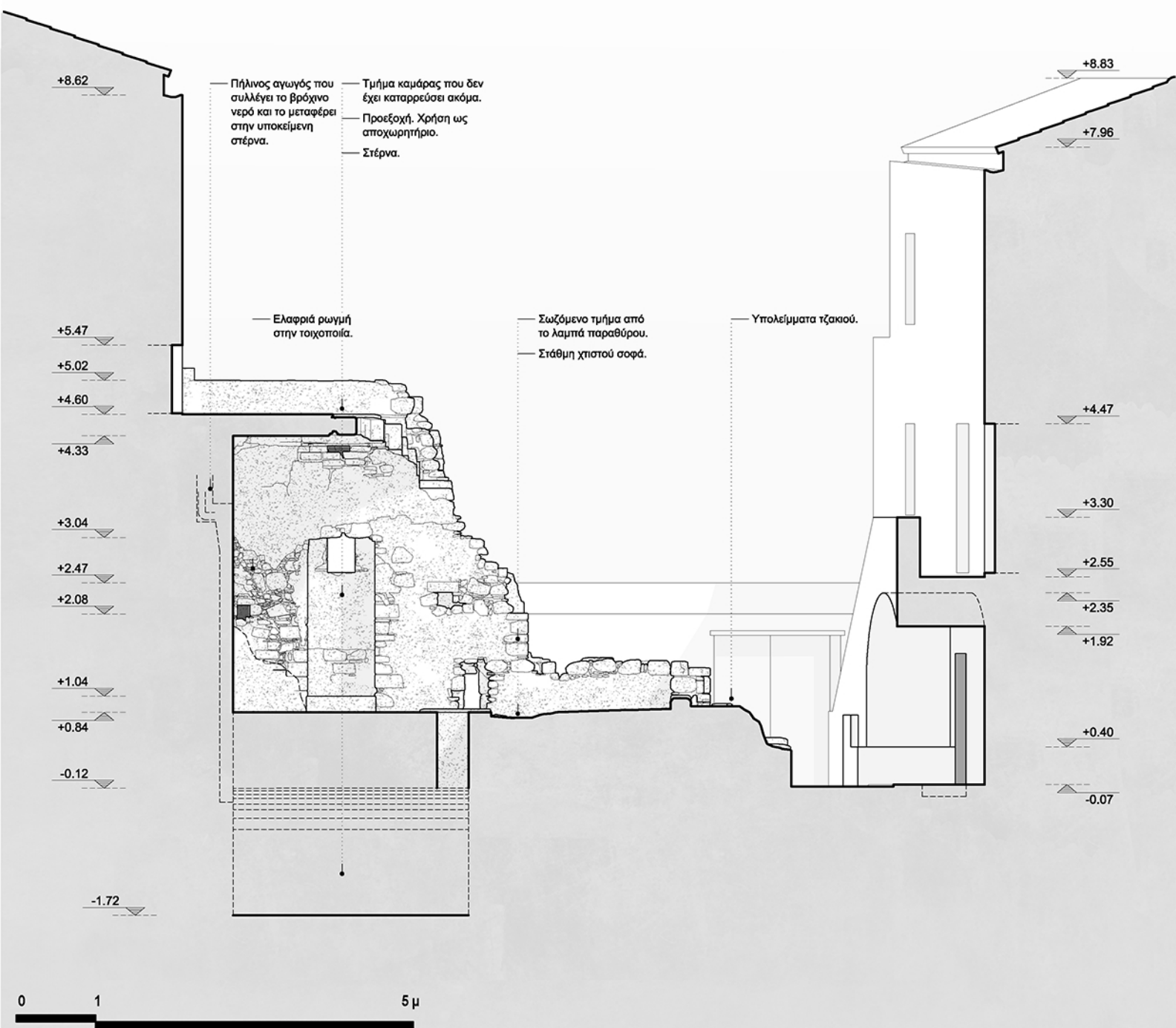

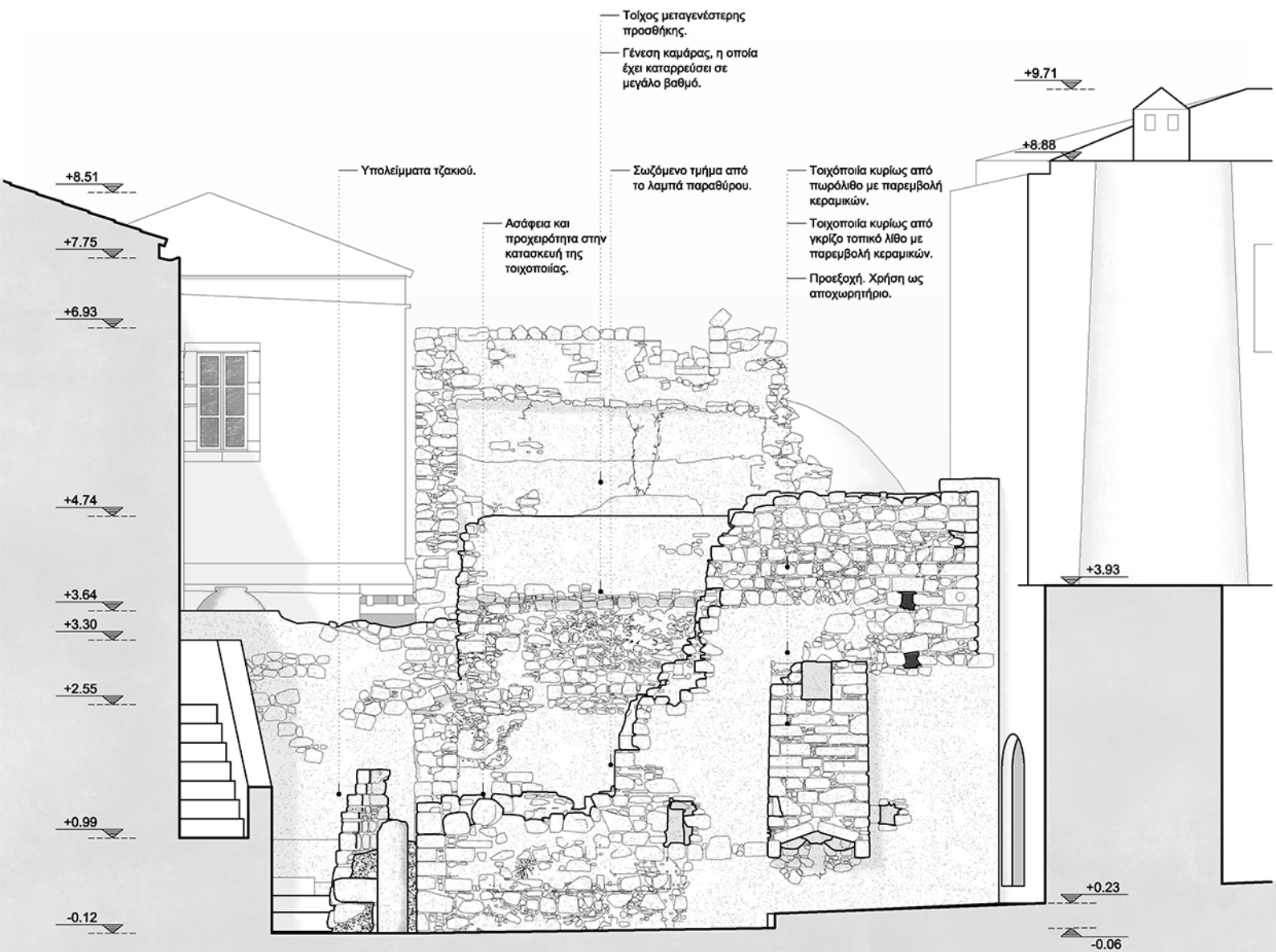

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
 Δ.Π.Μ.Σ. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
 ΚΑΤ.Α': ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
 ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ
 ΑΚΑΔ. ΕΤΟΣ 2015-2016
 ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ: ΜΑΡΑΒΕΛΙΑ ΕΥΓΕΝΙΑ
 ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΜΑΡΙΝΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ

ΣΧΕΔΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
 ΤΟΜΗ Η-Η'
 ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ: Υ 13
 ΚΛΙΜΑΚΑ ΣΧΕΔΙΟΥ: 1:50
 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

0 1 5 μ

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
 Δ.Π.Μ.Σ. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
 ΚΑΤ.Α': ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
 ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ
 ΑΚΑΔ. ΕΤΟΣ 2015-2016
 ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ: ΜΑΡΑΒΕΛΙΑ ΕΥΓΕΝΙΑ
 ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΜΑΡΙΝΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ

ΣΧΕΔΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
 ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΟΨΗ (I-I')
 ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ: Υ 15
 ΚΛΙΜΑΚΑ ΣΧΕΔΙΟΥ: 1:50

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

+10.36
+8.44
+6.93
+6.25
+4.75
+4.07
+3.60
+3.21
+2.42
+1.62
-0.05
-3.13
-4.53

— Άλγες από τις φυσιολογικές σπείρες έχουν παραμείνει ανοιχτές.
— Σύγχρονη τελική επικάλυψη θόλου με κονίαμα.
— Κάτακόρυφος πύλινος σιγινός στο πάχος του τοίχου εμφανίζεται στη θέση της μεταγενέστερης διάδοξης.
— Μεταγενέστερο άνοιγμα ασφαρισμένο με λίθους εν θηριά.

— Τοίχος μεταγενέστερης προσθήκης. Σπρίζεται στον κεντρικό θόλο.
— Σημερινή στάθμη δαπέδου προσθήκης.
— Πύλινος σιγινός με κλίση προς τα έξω. Πιθανότατα υδρορροή.
— Αρχική στάθμη δαπέδου δώματος, πριν την προσθήκη.

— Δίδυμη καύφρα. Έχει καταρρεύσει σε μεγάλο βαθμό.
— Ενδιάμεσο ημικυκλικό τόξο στήριξης της δίδυμης καύφρας. Έχει καταρρεύσει το μεγαλύτερο τμήμα του.
— Σκαλοπάτια που διευκολύνουν την είσοδο στο λουτρό σήμερα.
— Στέρνα.

+9.71
+8.88
+6.00
+4.07
+4.07
+0.97
+4.07

Υπολείμματα τζακού.

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
Δ. Π. Μ. Σ. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΚΑΤ. Α': ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ
ΑΚΑΔ. ΕΤΟΣ 2015-2016
ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ: ΜΑΡΑΒΕΛΙΑ ΕΥΓΕΝΙΑ
ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΜΑΡΙΝΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ

ΣΧΕΔΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
ΝΟΤΙΑ ΟΨΗ (ΤΟΜΗ ΙΑ-ΙΑ')

ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ: Υ 16
ΚΛΙΜΑΚΑ ΣΧΕΔΙΟΥ: 1:50

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

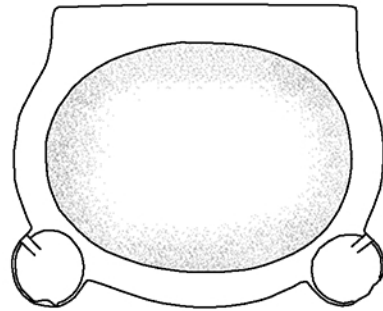
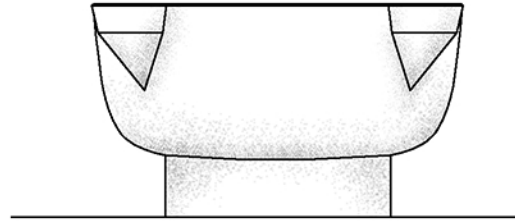
Θέση	Θψη	Κάτοψη	Φωτογραφία	Παρατηρήσεις
				Τοξωτό θύρισμα. Διαμόρφωση με λαξευτούς πωρόλιθους και στις δύο όψεις του ανοίγματος. Λίθοι τόξου εγκάρσια στο άνοιγμα. Χωρίς εσοχή για υποδοχή θύρας. Δε σώζεται διαμόρφωση κατωφλιού, παρά μόνο μερικά λίθοι. Έχει χαθεί με το υπόλοιπο δάπεδο του χώρου.
				Τοξωτό θύρισμα. Διαμόρφωση με λαξευτούς πωρόλιθους και στις δύο όψεις του ανοίγματος. Λίθοι τόξου εγκάρσια στο άνοιγμα. Χωρίς εσοχή για υποδοχή θύρας. Δε σώζεται διαμόρφωση κατωφλιού. Έχει χαθεί με το υπόλοιπο δάπεδο του χώρου.
				Ιδιαίτερα ευρύ -για τα δεξιά του λουτρού θύρισμα, σφραγισμένο σήμερα με λίθους εν ξηρώ. Αποτελεί ξεκάθαρα μεταγενέστερη προσθήκη και ήταν διαμορφωμένο με οριζόντιο πρέκι, το οποίο σήμερα έχει καταπέσει.
				Τοξωτό θύρισμα. Διαμόρφωση με λαξευτούς πωρόλιθους και στις δύο όψεις του ανοίγματος. Λίθοι τόξου εγκάρσια στο άνοιγμα. Εσοχή για υποδοχή θύρας και τμήνη δύο πλευρές του ανοίγματος. Στην εσωτερική όψη σώζεται μεταλλική σύνδεση από την προπάρχουσα θύρα. Τσιος, η τοπική καταγραφή του Ν. λαμπά να σφειλείται στην οξείδωση αυτών των συνδέσεων. Παρατηρείται απομείωση των λαμπάδων του θυρώματος, αποτέλεσμα σφοδράς λόγω τριβής με άλλο αντικείμενο. Κατώφλι σώζεται διαμορφωμένο με πλάκες. Πιθανώς όμως δεν είναι το τελικό.
				Πρώην τοξωτό θύρισμα, σε άσχημη κατάσταση σήμερα. Αρχικά, ήταν διαμορφωμένο με λαξευτούς λίθους από πωρόλιθο, οι οποίοι σώζονται σε ορισμένα σημεία. Σώζεται η γένεση του τόξου. Τμήνη εσοχής για υποδοχή θύρας και στις δύο πλευρές του ανοίγματος. Το κατώφλι σώζεται, διαμορφωμένο και ενδιάμεσα λίθους, αλλά δεν είναι σαφές εάν αυτή ήταν η τελική του διαμόρφωση.
				Θυρίδα επιβίωσης της κεντρικής δεξαμενής, πολύ μικρών διαστάσεων. Διαμόρφωση ανοίγματος με λαξευτούς πωρόλιθους. Οριζόντιο πώρινο πρέκι. Υφίσταται εσοχή για υποδοχή κάποιου είδους μικρής θύρας, της οποίας σώζονται οι μεταλλικές συνδέσεις. Στην ποδιά του ανοίγματος σώζεται κατεστραμμένος ο πλίνθος αγωγός που διερχεται και παρείχε νερό στην κεντρική δεξαμενή.
				Θυρίδα επιβίωσης της κεντρικής δεξαμενής, πολύ μικρών διαστάσεων. Διαμόρφωση του με λαξευτούς λίθους από πωρόλιθο. Στην εξωτερική του όψη, δεν υφίσταται εσοχή για υποδοχή θύρας. Το κατώφλι δεν είναι εμφανές. Ανάμεσα στους λίθους σφράγισης του θυρώματος έχουν τοποθετηθεί μεταλλικοί αγωγοί για τη λειτουργία της δεξαμενής που βρίσκεται πια στον πίσω χώρο.
				Άνοιγμα στο βόρειο τείχος του αποδυτηρίου, σε πολλή κακή κατάσταση. Από το θύρισμα δε σώζεται σχεδόν τίποτα πέρα από κάποιους λίθους χαμηλά στη βάση του. Το τελευταίο σκαλοπάτι πριν την εξωτερική παρεία του τοίχου και οι λίθοι πάνω σε αυτό, χρονολογούνται σίγουρα μετά το 2000.
				Προεξοχή στο χώρο του αποδυτηρίου για διαμόρφωση αποχωρητηρίου. Εξωτερικά στηρίζεται σε φουρούσι, που γεφυρώνονται μέσω δύο λαξευμένων λίθων από πωρόλιθο τοποθετημένων με κλίση και αντιπαραβόσκων. Στο δάπεδο της προεξοχής υφίσταται τριπλά κατασκευασμένη με λίθους κεκλιμένη προς τα έξω. Μικρό παράθυρο ψηλά. Το ανώφλι της προεξοχής στο εσωτερικό διαμορφώνεται με σφράγιση λίθους χωρίς λαξευση, σε αντίθεση με τους λίθους των λαμπάδων εσωτερικά και της διαμόρφωσης της προεξοχής εξωτερικά.
				Τμήνη λαμπά προπάρχουσα παράθυρου. Χρησιμοποιείται κυρίως πωρόλιθος αλλά εντοπίζεται και ένας μοσαμένος λίθος. Σε σημεία παρατηρείται παρεμβολή κεραμικού υλικού. Η ποδιά του παράθυρου δε σώζεται.

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
Δ.Π.Μ.Σ. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΚΑΤ.Α': ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ
ΑΚΑΔ. ΕΤΟΣ 2015-2016
ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ: ΜΑΡΑΒΕΛΙΑ ΕΥΓΕΝΙΑ
ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΜΑΡΙΝΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ

ΣΧΕΔΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΥΠΟΛΟΓΙΑΣ ΑΝΟΙΓΜΑΤΩΝ
ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ: Υ 17
ΚΛΙΜΑΚΑ ΣΧΕΔΙΟΥ: 1:50
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

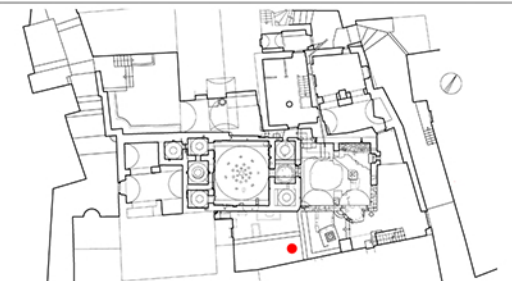

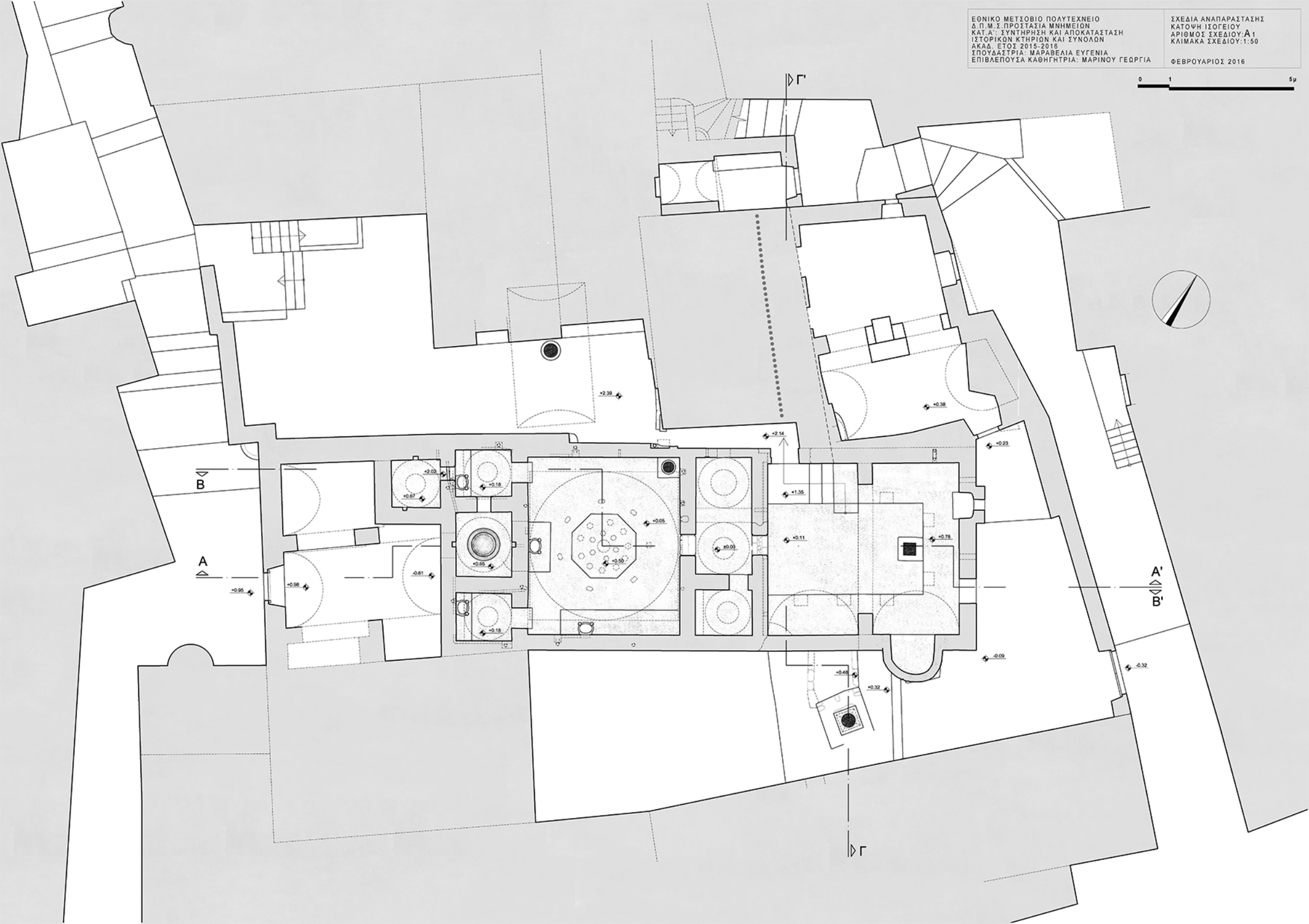
0 0.1 0.5μ

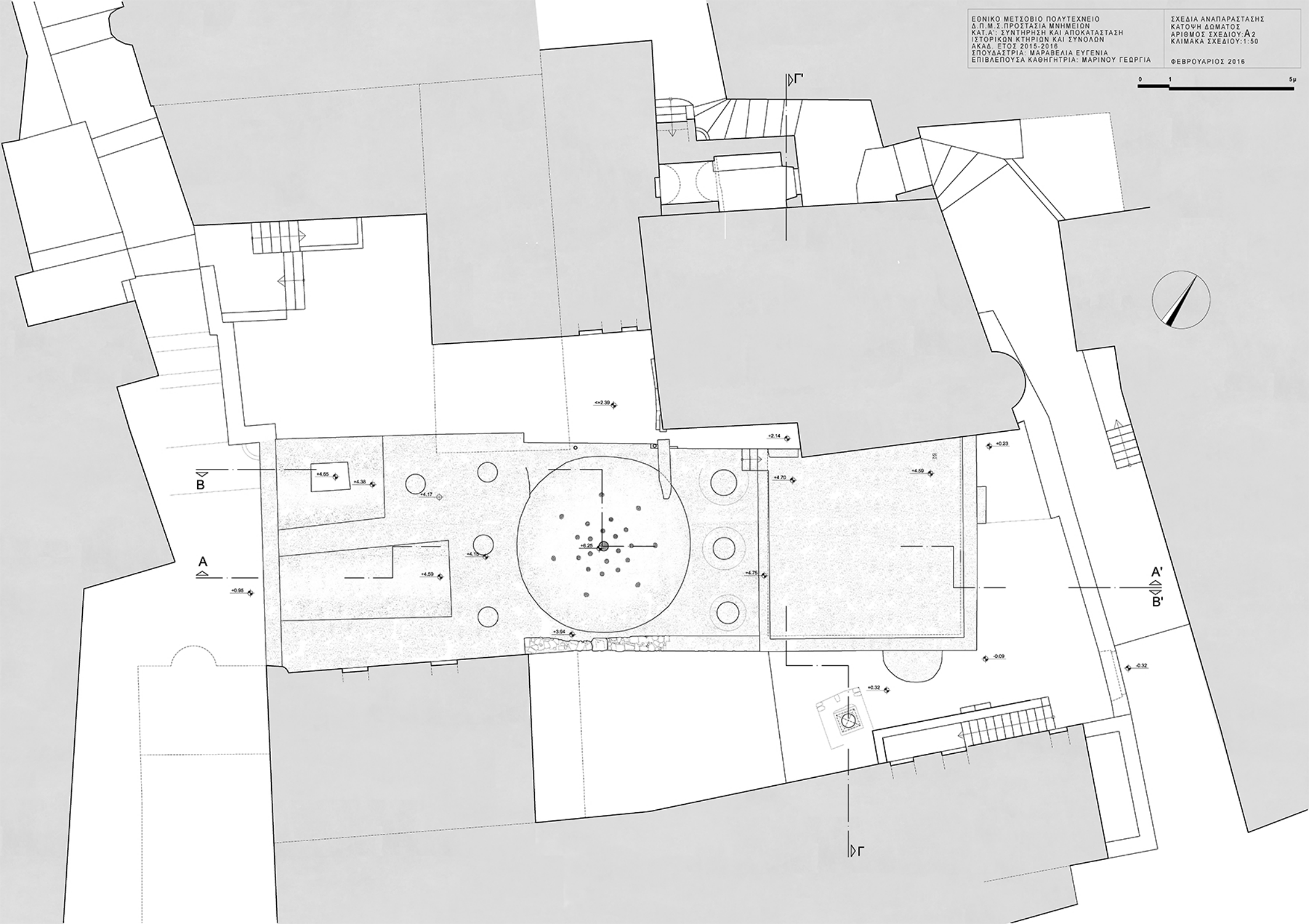
ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
Δ.Π.Μ.Σ. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΚΑΤ.Α': ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ
ΑΚΑΔ. ΕΤΟΣ 2015-2016
ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ: ΜΑΡΑΒΕΛΙΑ ΕΥΓΕΝΙΑ
ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΜΑΡΙΝΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ

ΣΧΕΔΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΑ ΓΟΥΡΝΑΣ
ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ: Υ-Λ1
ΚΛΙΜΑΚΑ ΣΧΕΔΙΟΥ: 1:50

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

+10.36
+8.57
+7.13
+5.90
+4.65
+4.32
+3.50
+2.94
+2.61
+0.95
-2.38

Τμήμα του προεξοχόμενου Ν. του Σουλτάνου, που καταστράφηκε και διατηρήθηκε κατά 1/2 της αποκατάστασης του Αιγίου.
Πλάτος τράπεζας καθέδρου προς το χώρο της εκκλησίας για αποκατάστασή της με βάση
-6.25
-3.37
+1.99
-0.72
-0.58
-0.61
-0.79

Δείγματα δένδρων νερού
Ο γέφυρας Αβραάμ στον θρανίο της εκκλησίας του Αιγίου.
Δεν υπάρχουν λείψανα για τη στέγη του δαπέδου της εκκλησίας (είναι υδατοβάνο).
Μικροκλιματικό φροντισμένο στέγαστρο.

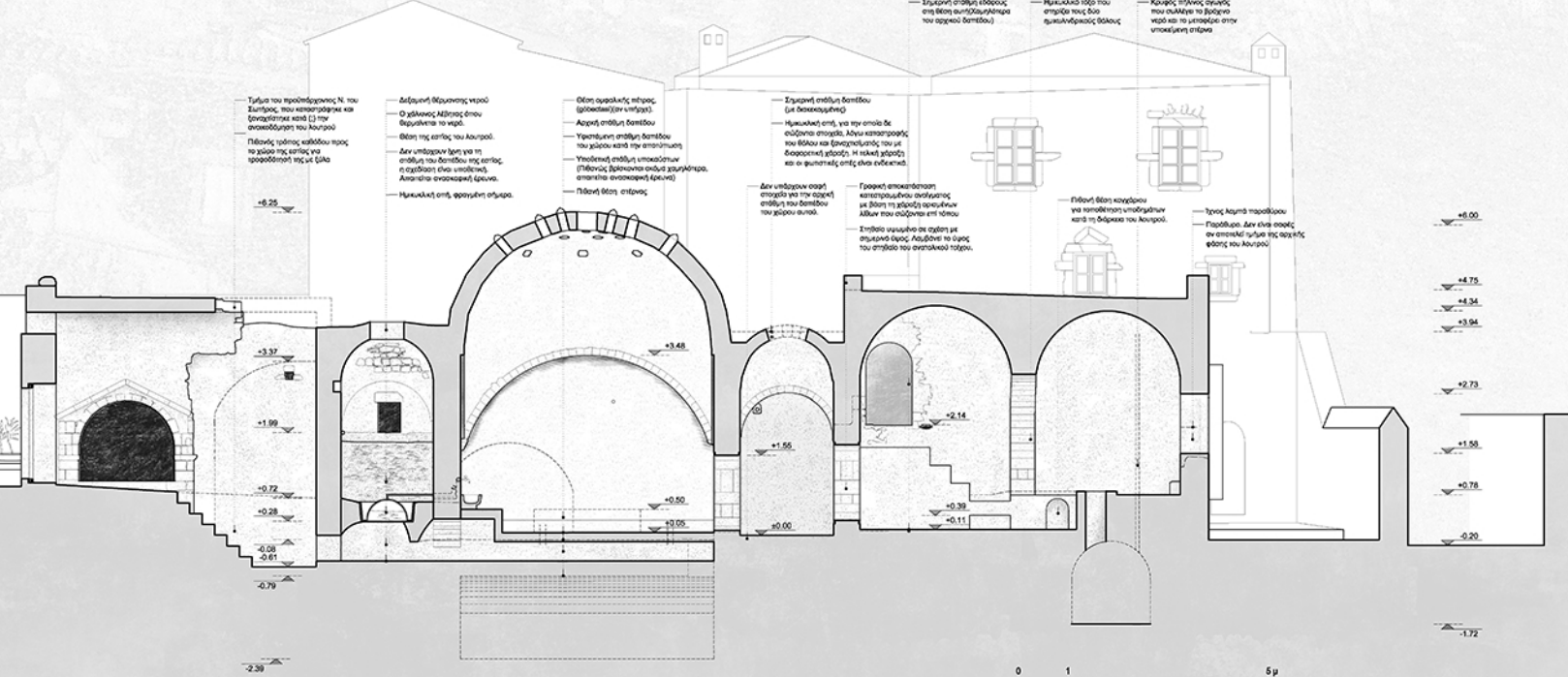
Θύρα ανατολικής πλευράς (εξωτερική/εν υψώξει)
Αρχική στέγη δαπέδου
Υποκαμμένη στέγη δαπέδου που γράφεται από την αποκατάσταση
Υποκαμμένη στέγη υποκαμμένων (πλευρική βελόνη και σταυροί)
Πλάτος κλίσης στέγης

Επιπλέον στέγη δαπέδου (με διακοσμητικές)
Μικροκλιματικό στέγαστρο, για την οποία δε στέγαστρο στέγαστρο. Άλλα κατασκευαστικά στοιχεία και διακοσμητικά του με διαφορετική γλώσσα. Η κλίση γράφεται και οι φωνητικές απόψεις είναι ενδεικτικές.
Δεν υπάρχουν κομμάτια στέγης στο τη γωνία στέγης του δαπέδου που γράφεται ούτως.

Γραφική αποκατάσταση κατασκευαστικού στέγαστρος με βάση τη γλώσσα αρχιτεκτονική Αιγίου που στέγαστρο επί τόπου.
Σημείωση: να μην στέγαστρο με στέγαστρο Αβραάμ το χώρο του στέγαστρο του ανατολικού τμήματος.

Πλάτος θέσης κοίτης για να κατασκευαστεί υποκαμμένη στέγη επί τοφάνου του Αιγίου.
Τύπος κοίτης παραθύρου
Πλάτος: Δεν είναι στέγαστρο, αν στέγαστρο τμήμα της εκκλησίας της εκκλησίας του Αιγίου.

Είσοδος στο Αιγίο.
Μορφή βυζαντινός υποκαμμένης.
Επιπλέον όπου στέγαστρο για αποκατάσταση (Επιπλέον/εξωτερική/εξωτερική)
Επιπλέον στέγη δαπέδου της θέσης αποκατάστασης του αρχικού δαπέδου.
Μικροκλιματικό στέγαστρο που στέγαστρο τους δύο φωνητικές απόψεις.
Καναλιές στέγης στέγης που στέγαστρο το βόρειο τμήμα και τα κλίση στην υποκαμμένη στέγη.

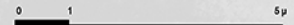
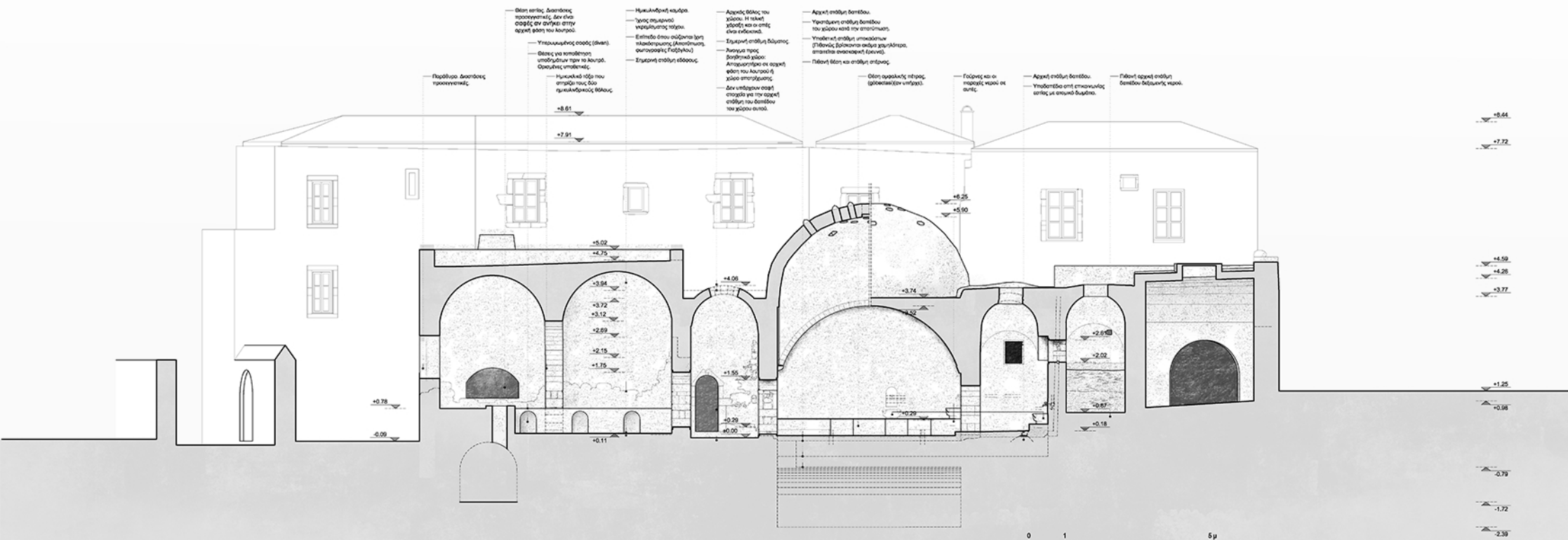

0 1 5 μ

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
Δ.Π.Μ.Σ. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΚΑΤ.Α': ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ
ΑΚΑΔ. ΕΤΟΣ 2015-2016
ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ: ΜΑΡΑΘΕΙΑ ΕΥΓΕΝΙΑ
ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΜΑΡΙΝΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ

ΣΧΕΔΙΑ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗΣ
ΤΟΜΗ Α-Α
ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ: Α3
ΚΑΙΜΑΚΑ ΣΧΕΔΙΟΥ: 1:50
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

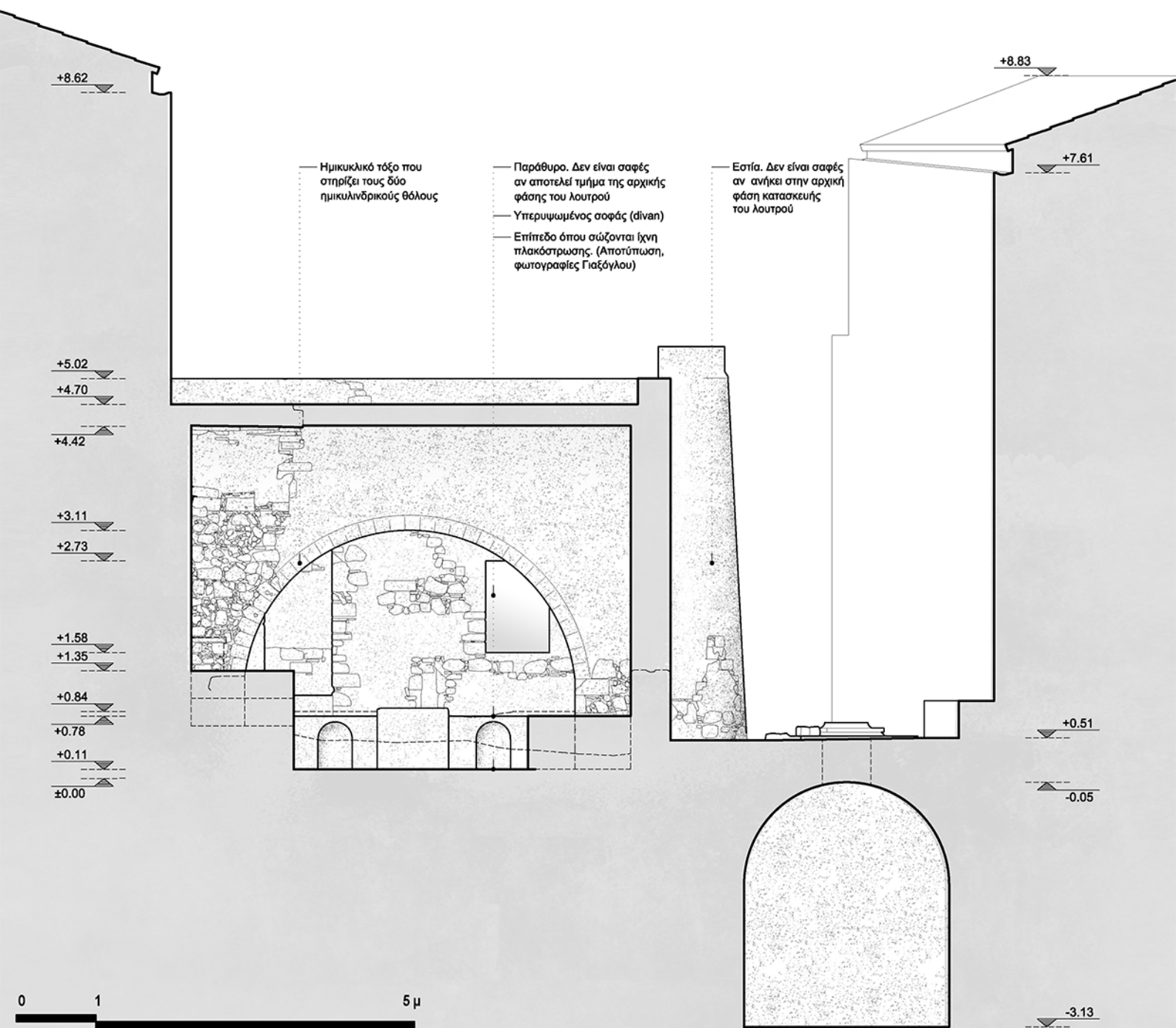

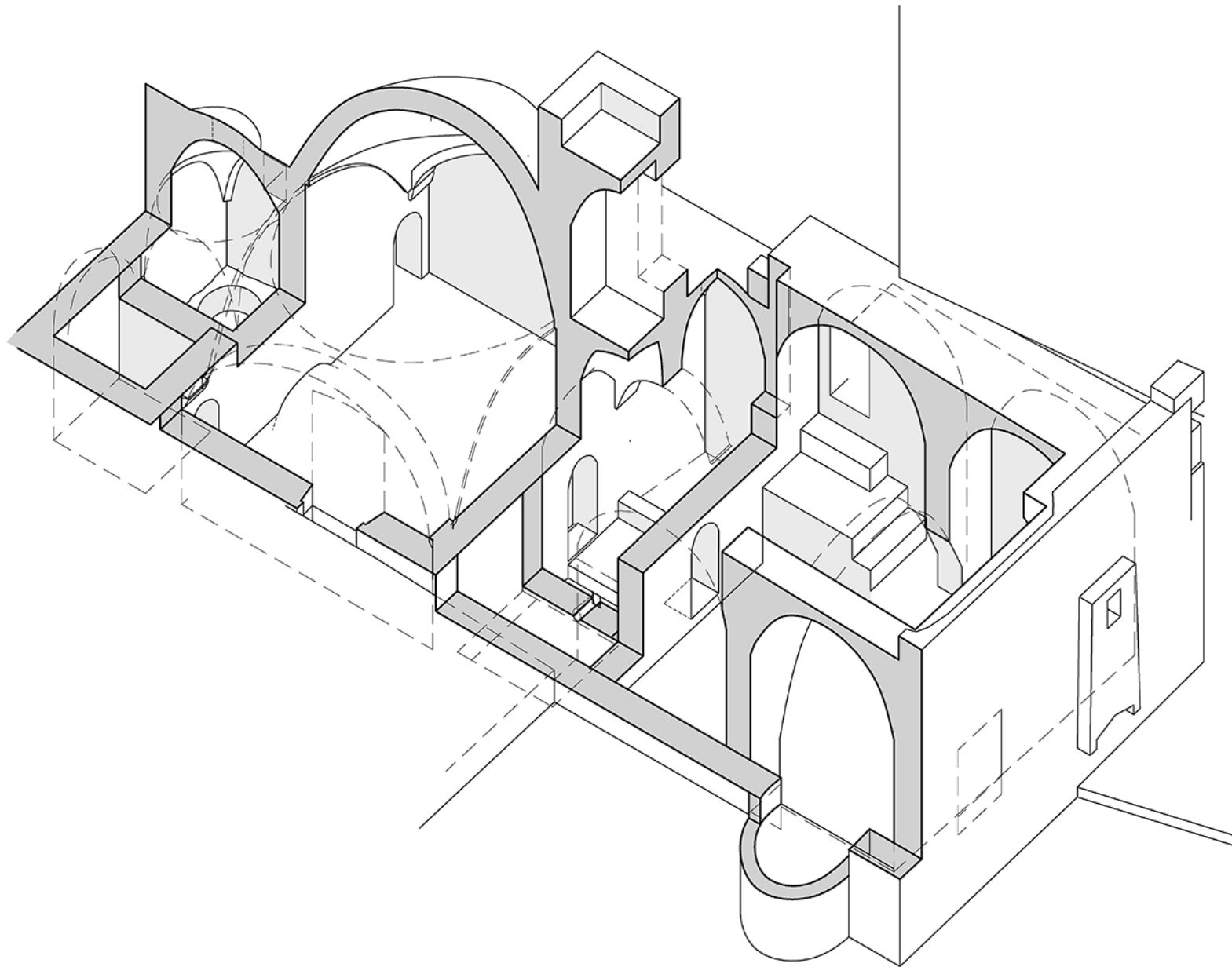

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
 Δ.Π.Μ.Σ. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
 ΚΑΤ.Α': ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
 ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ
 ΑΚΑΔ. ΕΤΟΣ 2015-2016
 ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ: ΜΑΡΑΘΕΛΙΑ ΕΥΓΕΝΙΑ
 ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΜΑΡΙΝΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ

ΣΧΕΔΙΑ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗΣ
 ΤΟΜΗ Β-Β'
 ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ: A4
 ΚΑΙΜΑΚΑ ΣΧΕΔΙΟΥ: 1:50
 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

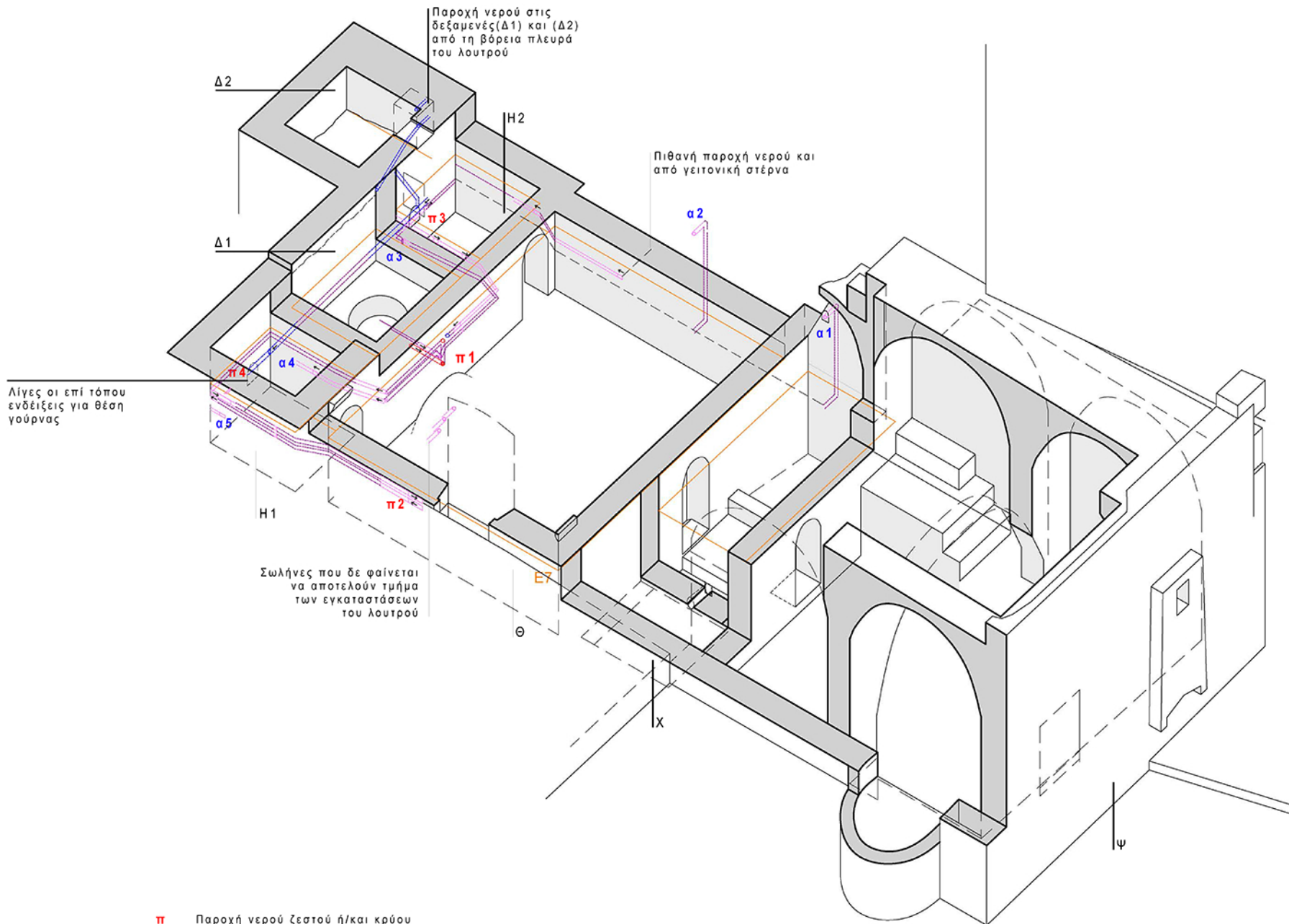

0 1 5μ

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
Δ.Π.Μ.Σ. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΚΑΤ.Α': ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ
ΑΚΑΔ. ΕΤΟΣ 2015-2016
ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ: ΜΑΡΑΒΕΛΙΑ ΕΥΓΕΝΙΑ
ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΜΑΡΙΝΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ

ΣΧΕΔΙΑ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗΣ
ΑΞ/ΚΗ ΤΟΜΗ ΠΡΙΝ ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΕΙ
ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ: Α7
ΚΛΙΜΑΚΑ ΣΧΕΔΙΟΥ: 1:50

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

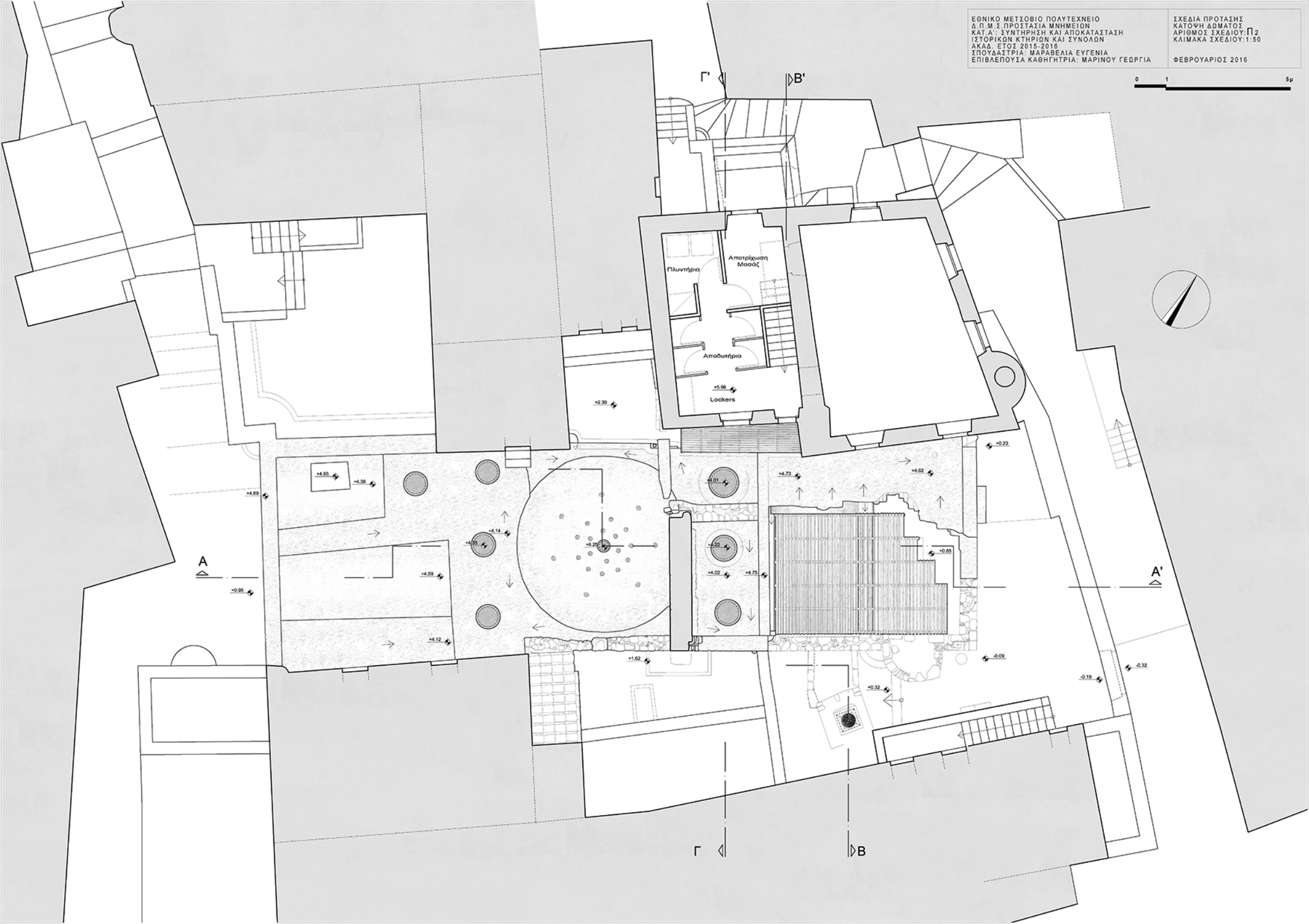
- π Παροχή νερού ζεστού ή/και κρύου
- α Πιθανή παροχή ατμού στο χώρο
- Ροή ζεστού νερού
- Ροή κρύου νερού
- Εξακριβωμένη θέση αγωγών
- Πιθανή θέση αγωγών
- - - Υποθετική θέση αγωγών
- Ενιαίο επίπεδο (E7)

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
 Δ.Π.Μ.Σ. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
 ΚΑΤ.Α': ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
 ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ
 ΑΚΑΔ. ΕΤΟΣ 2015-2016
 ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ: ΜΑΡΑΒΕΛΙΑ ΕΥΓΕΝΙΑ
 ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΜΑΡΙΝΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ

ΣΧΕΔΙΑ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗΣ
 ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΝ
 ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ: Α6
 ΚΛΙΜΑΚΑ ΣΧΕΔΙΟΥ: 1:50

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

+10.38

+8.57

+7.13

+5.90

+4.65

+4.32

+3.90

+2.94

+2.61

+0.95

Χρήση χώρου για τις απαιτήσεις οργανολογικής εγκατάστασης.

Καρίσματα λίθων οραστάς εκκλιμένων οπών και κατασκευή φυλακιστών με κλίση από γυαλί. Απορροή υδάτων προς πιθανώς κλιμακωτό δάπεδο αποχέτευσης.

Διότιξη οροφών με φυσικούς οπών και κλίση του με γυαλί και κλίση. Κατασκευή κλιμακωτή ως φυλακιστών οροφών και κλίση με κλίση υδρορροών. Κατασκευή νέων θεμελιωδών κτισμάτων. Επισκευάζει με παλιή τεχνολογία. Η βάση της κρήνης στο δάπεδο τώρα δεν λειτουργεί από την επιτόπου άρνηση του νερού για Αλιεύς Αποχέτευσης. Θεμελιωμένο μέσο εκκλιμένων κτισμάτων κεντρική αποχέτευση κλίση. Απορροή υδάτων από χρήση λαογραφίας υδρορροών στην οροφή.

Νέο στέγαστρο για επικοινωνία δόρυου κτηρίου (ποδογειά αποχέτευση κλπ) με ερώτηση κλιμακωτή λαογραφία. Γυαλί με τελική επίστρωση από παροχές ή παλιό. Τεχνική καθαριότητα μηχανοκίνητου δαπέδου δόρυου για αποκατάσταση βλάβης με την αρχική του χρήση. Η κλιμακωτή παροχή ως φυλακιστών οροφών και κλίση με υδρορροή. Ο χώρος αυτός δεν παραλαμβάνει κλίση χρήση, ούτε δάπεδο διαφόρων παροχών. Νέο μεταλλικό γυαλί του δαπέδου. Οι σπασίτες του βρέχονται κατά του γυαλί, οι λίθους που δε σφύρα κλίση δάπεδο.

Δοκίμα στέγαστρος των δύο ημερών του στέγαστρος. Τελική κλίση με παροχές ή παλιό. Λαοί απορροής οροφών. Ανακατασκευή προσαρμογής κλιμακωτή οροφών. Στέγη του νέου στέγαστρος σε οροφή.

Διαμήθ θύρα για μείωση θερμοκρασιών εσωτερικών.

Νέο ξύλινο στέγαστρο. Το αρχικό τμήμα κλίση με υδρορροή. Τελική επίστρωση με παροχές ή παλιό. Νέο κλιμακωτό. Μεταλλική οροφή με ξύλινη επίστρωση. Επισκευάζει δάπεδο με παλιή τεχνολογία σε υδρορροή από σπασίτες.

Νέο ξύλινο στέγαστρο. Δεν υποδοχόνται υδρορροή. Απορροή με παροχές ή παλιό. Υδρορροή κλίση.

+5.25

+3.37

+1.99

+0.72

+0.28

+0.12

-0.79

-2.39

+4.56

+4.02

+4.99

+4.24

+1.56

+0.63

+0.15

+4.02

+4.24

+1.56

+0.63

+0.15

+4.99

+1.56

+0.63

+0.15

+4.24

+1.56

+0.63

+0.15

+1.56

+0.63

+0.15

+1.56

+0.63

+0.15

+1.56

+0.63

+0.15

+1.56

+0.63

+0.15

+6.00

+4.75

+4.34

+4.02

+3.65

+3.48

+2.76

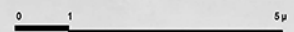
+2.44

+0.85

+0.00

-0.20

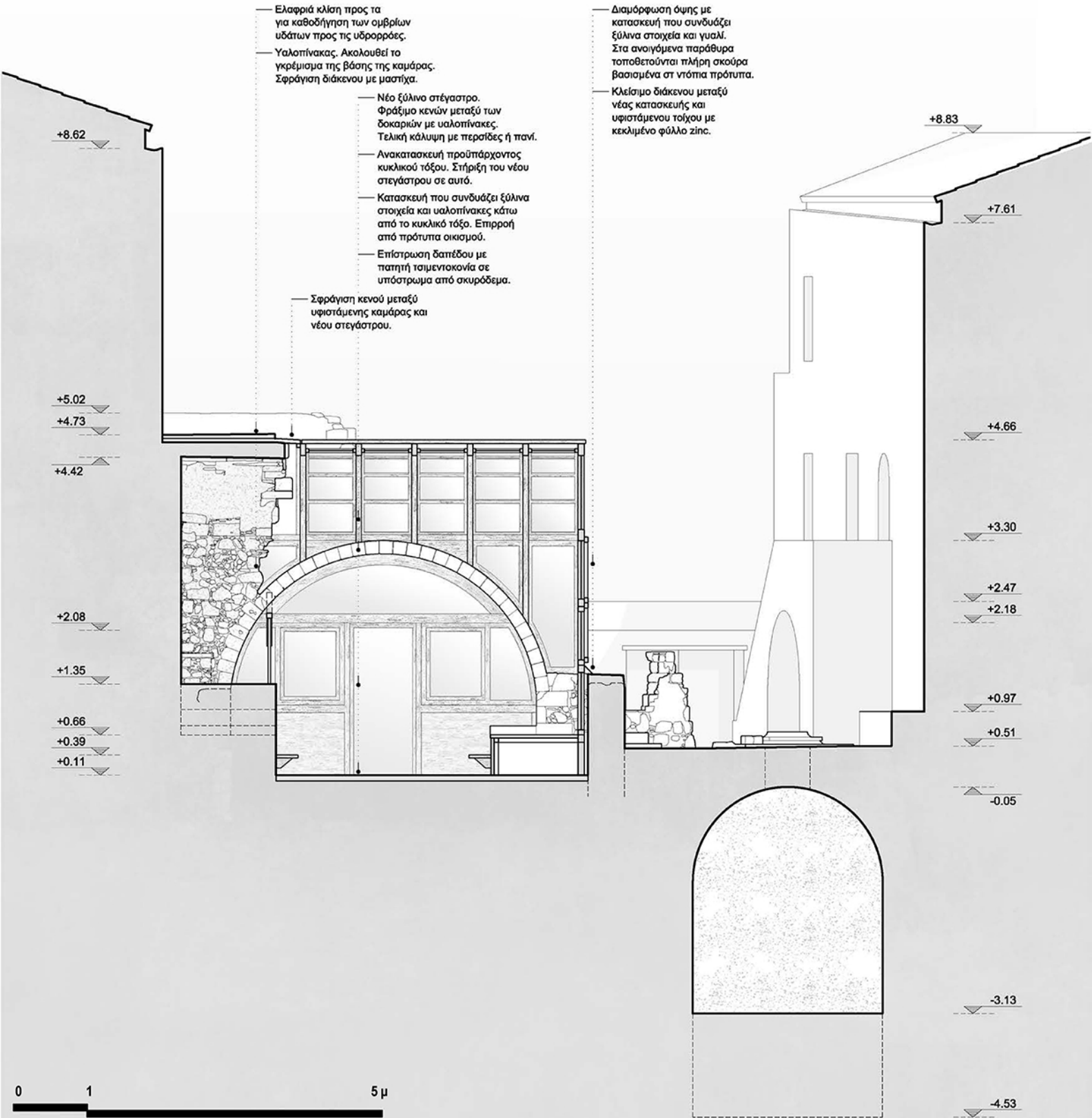
-1.72

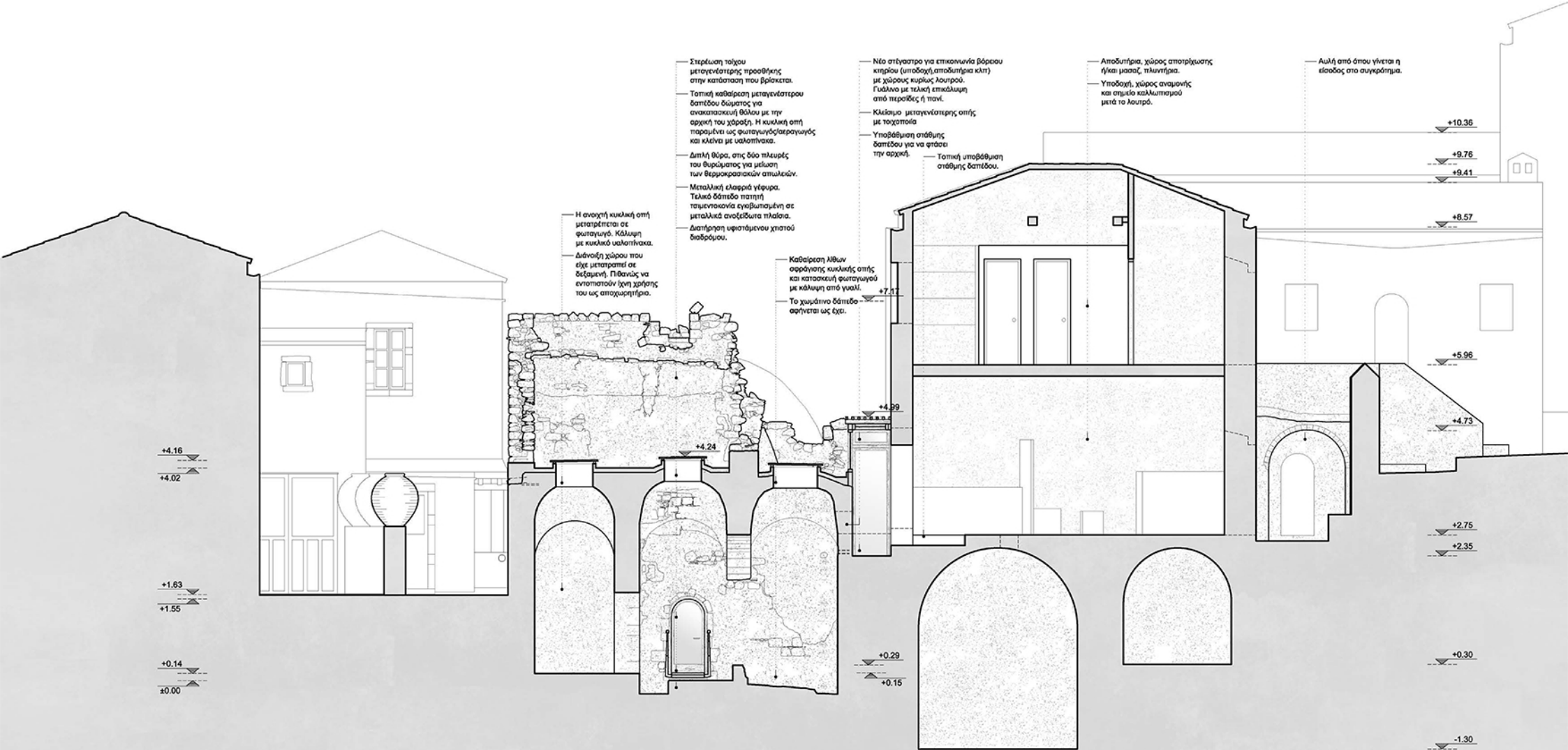

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
Δ.Π.Μ.Σ. ΠΡΟΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΚΑΤ. Α΄ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ
ΑΚΑΔ. ΕΤΟΣ 2015-2016
ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ: ΜΑΡΘΕΛΙΑ ΕΥΓΕΝΙΑ
ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΜΑΡΙΝΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ

ΣΧΕΔΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗΣ
ΤΟΜΗ Β-Β΄
ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ: Π 3
ΚΛΙΜΑΚΑ ΣΧΕΔΙΟΥ: 1:50
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

Στερέωση τοίχου μεταγενέστερης προσθήκης στην κατάσταση που βρίσκεται.

Τοπική καθαίρεση μεταγενέστερου δαπέδου δώματος για ανακατασκευή θόλου με την αρχική του χάραξη. Η κυκλική σπή παραμένει ως φωταγωγός/αεραγωγός και κλείνεται με υαλοπίνακα.

Διπλή θύρα, στις δύο πλευρές του θυρώματος για μείωση των θερμοκρασιακών αποκλισμών.

Μεταλλική ελαφριά γέφυρα. Τελικό δάπεδο πατητή ταπετσαρία ενσωματωμένη σε μεταλλικά ανοξείδωτα πλαίσια. Διατήρηση υφιστάμενου χριστού διαβόριου.

Η ανοχή κυκλική σπή μετατρέπεται σε φωταγωγό. Κάλυψη με κυκλικό υαλοπίνακα.

Διάνοιξη χώρου που είχε μετατραπεί σε δεξμενική. Πιθανώς να ενσωματώνει ίσως χρήση του ως αποχωρητήριο.

Καθαίρεση λίθων σφράγισης κυκλικής στήλης και κατασκευή φωταγωγού με κάλυψη από γυαλί.

Το χυμινό δάπεδο σφηνείται ως έχει.

Νέο στέγαστρο για επικοινωνία βόρειου κτιρίου (υποδοχή αποβλήτρια κλπ) με χώρους κυρίου λουτρού. Γυύλινο με τελική επικάλυψη από περαστές ή πανί.

Κλείσιμο μεταγενέστερης στήλης με τοιχοποιία

Υποβάθμιση στάθμης δαπέδου για να φτάσει την αρχική.

Τοπική υποβάθμιση στάθμης δαπέδου.

Αποβλήτρια, χώρος αποθήκευσης ή/και μασάζ, πλυντήριο.

Υποδοχή, χώρος αναμονής και σημείο καλλιπασμού μετά το λουτρό.

Αυλή από όπου γίνεται η είσοδος στο συγκρότημα.

+4.16
+4.02

+1.63
+1.55

+0.14
±0.00

+4.24

+4.29

+7.17

+0.29
+0.15

+10.36

+9.76

+9.41

+8.57

+5.96

+4.73

+2.75

+2.35

+0.30

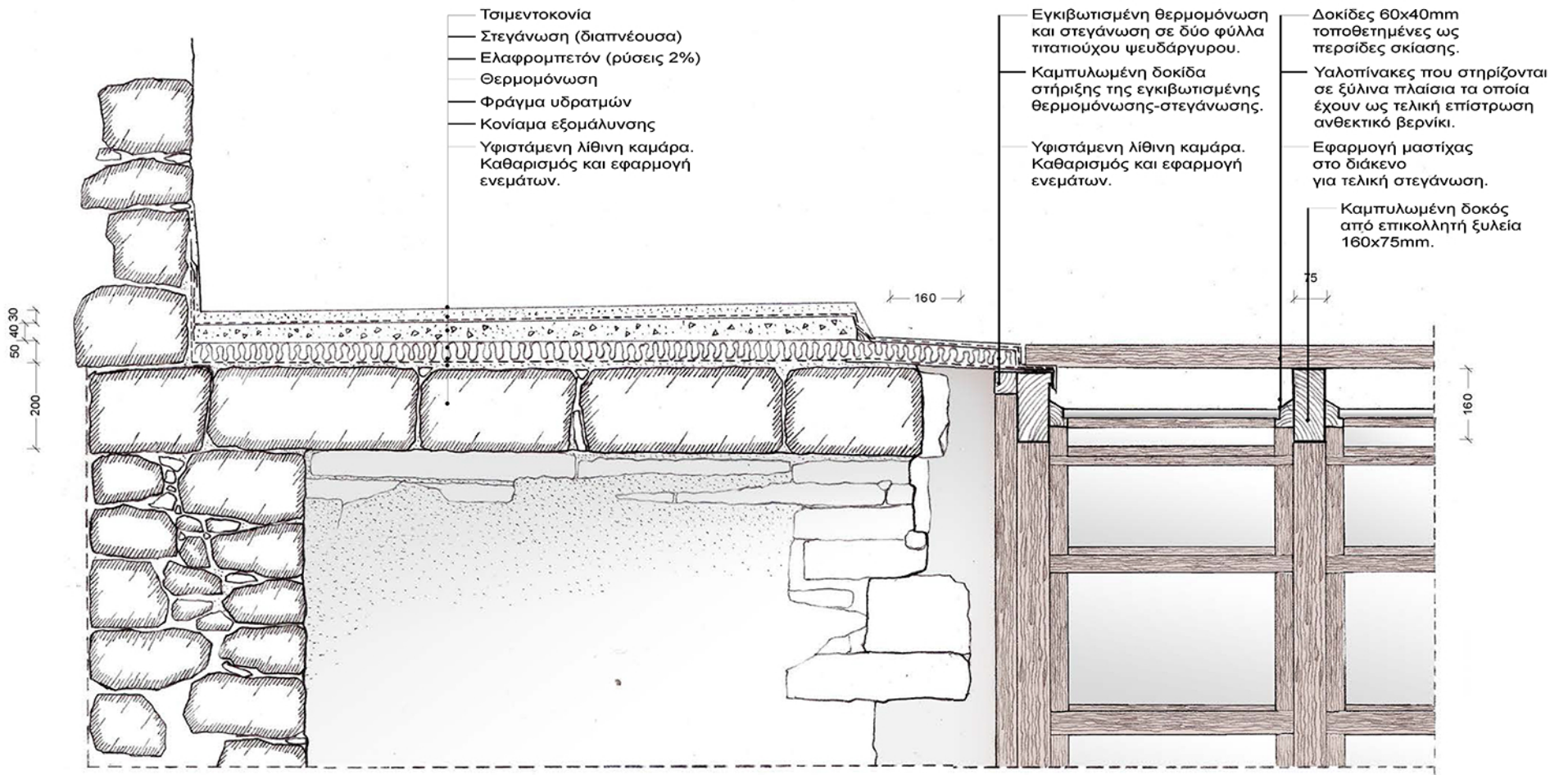
-1.30

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
Δ. Π. Μ. Σ. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΚΑΤ. Α' : ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ
ΑΚΑΔ. ΕΤΟΣ 2015-2016
ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ: ΜΑΡΑΒΕΛΙΑ ΕΥΓΕΝΙΑ
ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΜΑΡΙΝΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ

ΣΧΕΔΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗΣ
ΤΟΜΗ Γ-Γ'
ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ: Π 5
ΚΛΙΜΑΚΑ ΣΧΕΔΙΟΥ: 1:50
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

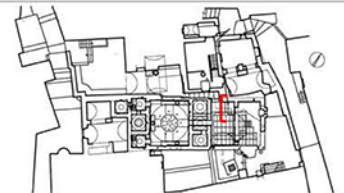

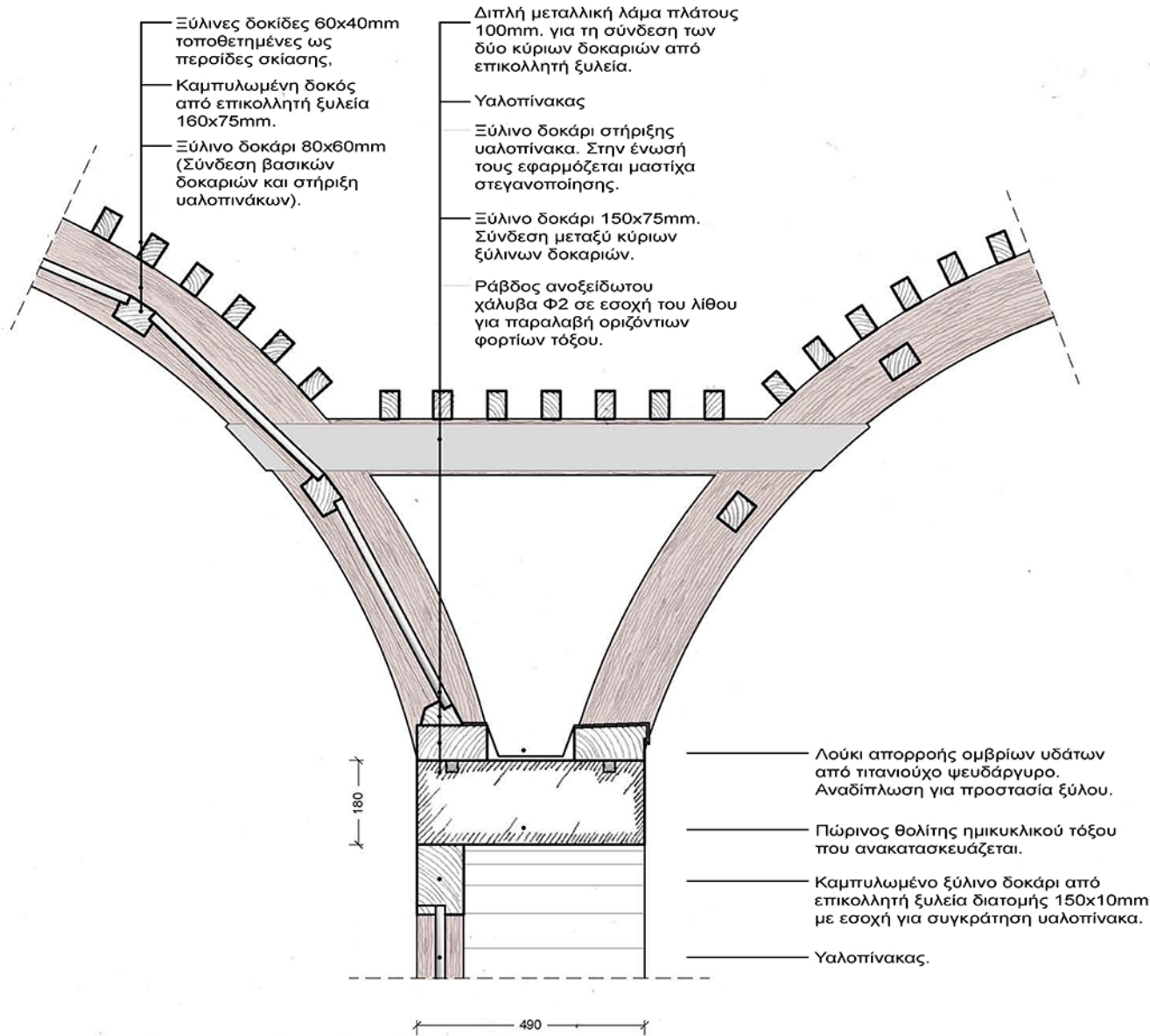
0 0.2 1μ

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
Δ.Π.Μ.Σ. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΚΑΤ.Α': ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ
ΑΚΑΔ. ΕΤΟΣ 2015-2016
ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ: ΜΑΡΑΒΕΛΙΑ ΕΥΓΕΝΙΑ
ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΜΑΡΙΝΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ

ΣΧΕΔΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗΣ
ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΑ: ΤΟΜΗ ΣΤΕΓΑΣΤΡΟΥ
ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ: Λ1
ΚΛΙΜΑΚΑ ΣΧΕΔΙΟΥ: 1:10

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

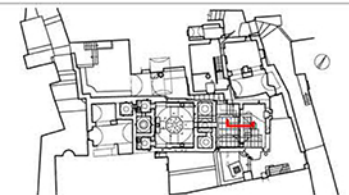

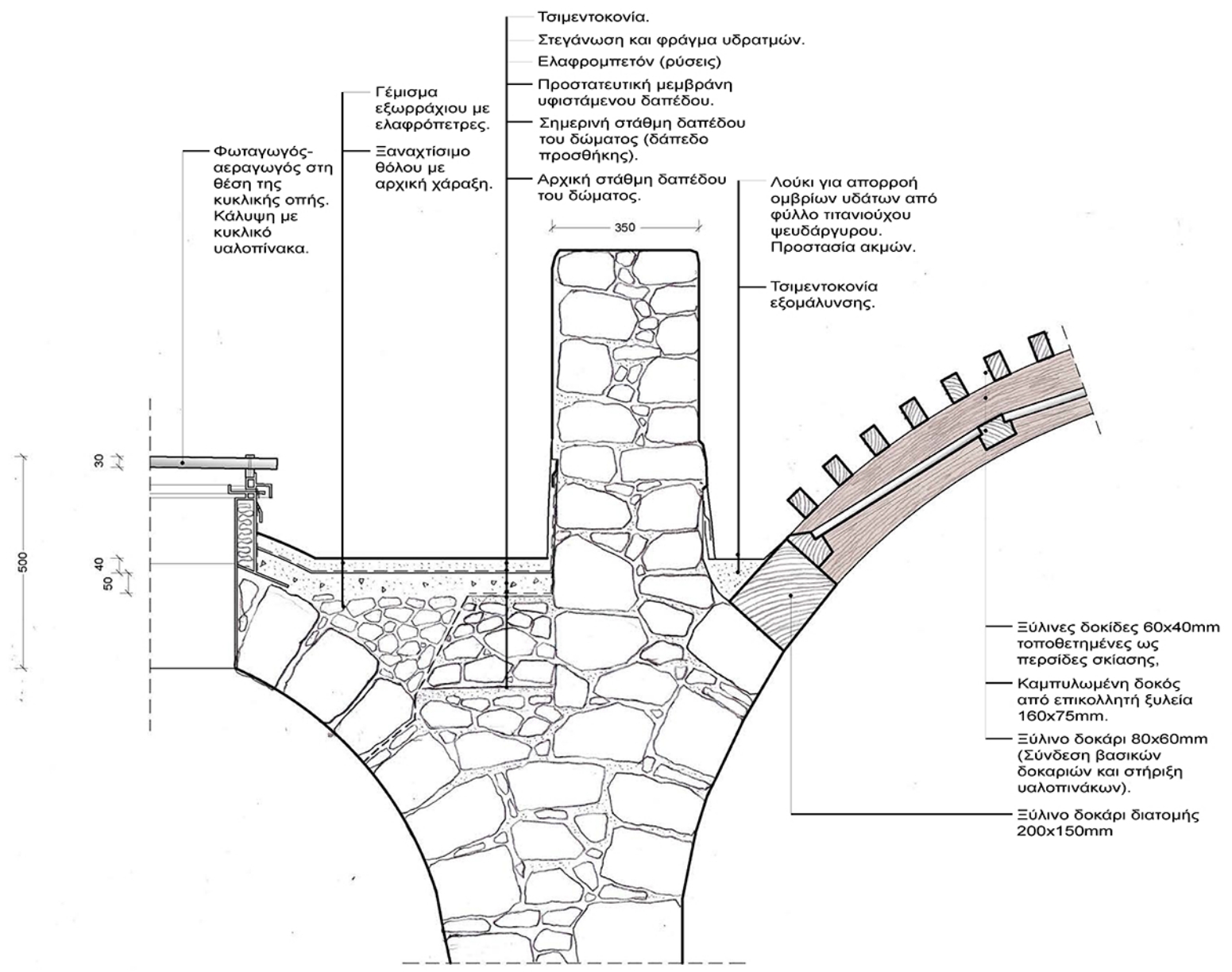

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
 Δ.Π.Μ.Σ. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
 ΚΑΤ.Α': ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
 ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ
 ΑΚΑΔ. ΕΤΟΣ 2015-2016
 ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ: ΜΑΡΑΒΕΛΙΑ ΕΥΓΕΝΙΑ
 ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΜΑΡΙΝΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ

ΣΧΕΔΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗΣ
 ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΑ: ΤΟΜΗ ΣΤΕΓΑΣΤΡΟΥ
 ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ: Λ2
 ΚΛΙΜΑΚΑ ΣΧΕΔΙΟΥ: 1:10

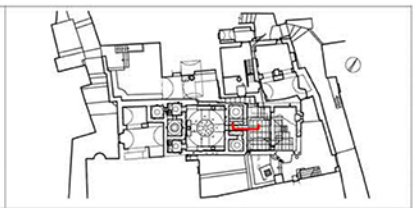
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

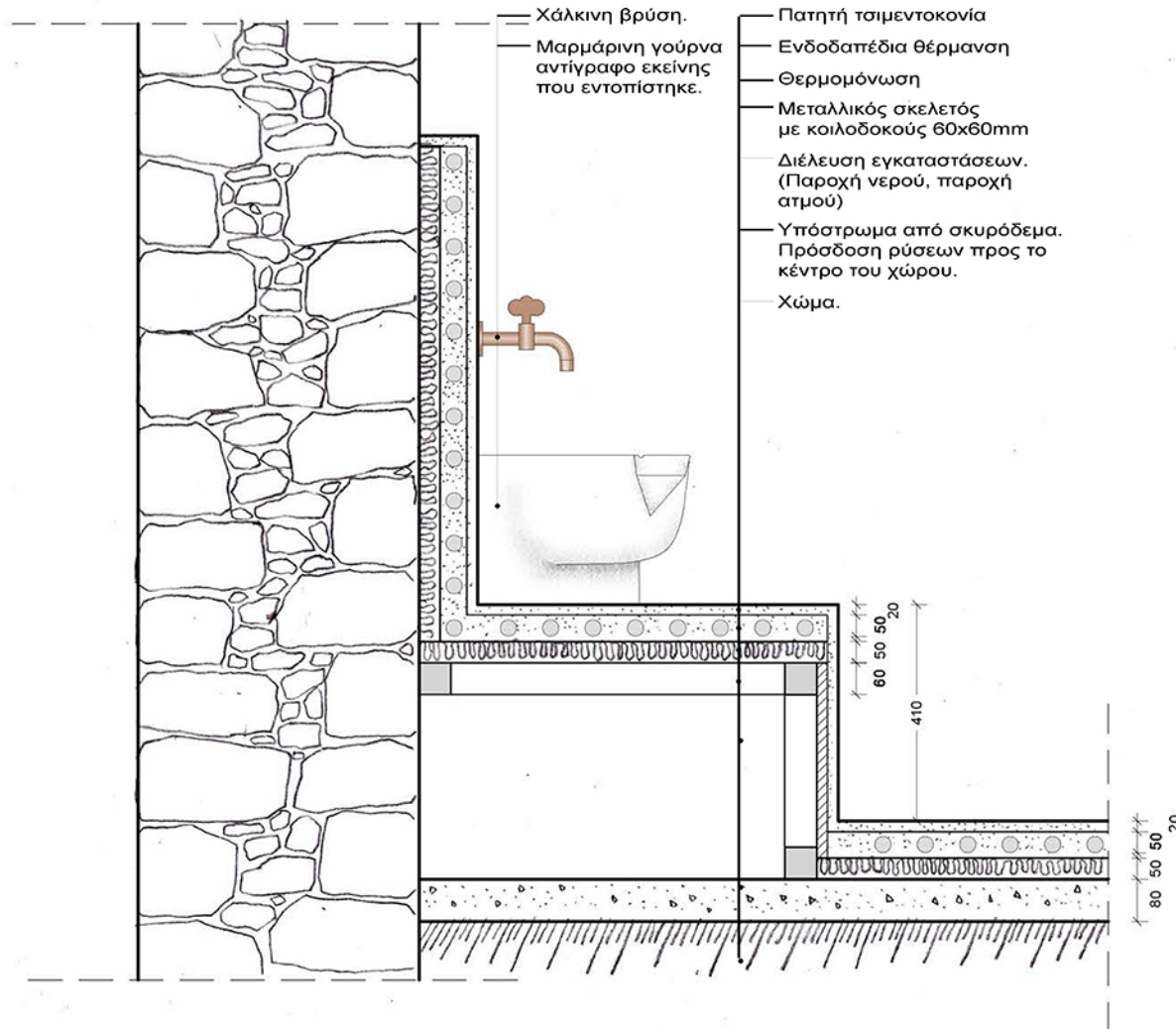

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
 Δ.Π.Μ.Σ. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
 ΚΑΤ.Α': ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
 ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ
 ΑΚΑΔ. ΕΤΟΣ 2015-2016
 ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ: ΜΑΡΑΒΕΛΙΑ ΕΥΓΕΝΙΑ
 ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΜΑΡΙΝΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ

ΣΧΕΔΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗΣ
 ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΑ: ΤΟΜΗ ΔΩΜΑΤΟΣ
 ΛΟΥΤΡΟΥ ΚΑΙ ΝΕΟΥ ΣΤΕΓΑΣΤΡΟΥ
 ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ: Λ3
 ΚΛΙΜΑΚΑ ΣΧΕΔΙΟΥ: 1:10
 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
Δ.Π.Μ.Σ. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΚΑΤ.Α': ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ
ΑΚΑΔ. ΕΤΟΣ 2015-2016
ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ: ΜΑΡΑΒΕΛΙΑ ΕΥΓΕΝΙΑ
ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΜΑΡΙΝΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ

ΣΧΕΔΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗΣ
ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΑ: ΤΟΜΗ ΔΑΠΕΔΟΥ ΣΤΟ
ΧΩΡΟ ΤΟΥ ΛΟΥΤΡΟΥ
ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ: Λ4
ΚΛΙΜΑΚΑ ΣΧΕΔΙΟΥ: 1:10

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2016

